

Copied from a type-written carbon copy (unbound sheets, A4), bound, continuously numbered and made available by DOKUMENTATIONSZENTRUM ZUR FÖRDERUNG DER UNABHÄNGIGEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN LITERATUR e.V. for research and information purposes. Copyright continues to be held by each individual author and must be strictly observed. If clarification is required, please consult the Centre before publication of any item.
DOKUMENTATIONSZENTRUM, SCHWARZENBERG 6,
D-8533 SCHEINFELD, Tel. 09162/7761

Z E Z Á S U V K Y I Z B L O K U

č 6 / červen 85

Lidé, poměry, programy	AZ	[1 ÷ 10]
Jaké změny lze čekat v sovětské ekonomice? /Režovor francouzského týdeníku s O. Bogomolovem/		[11 ÷ 13]
klíčící bratislavští Maďari?	M. Hübl	[14 ÷ 15]
Podle skutků poznáte je...	- hk -	[16]
Čím se liší "nová redakce" programu KSSS od původní? "Lidský ^{faktor} - princip "	- js -	[17 ÷ 33]
Rostoucí inflační tlaky ve stagnující ekonomice	E. Kantůrková	[34 ÷ 36]
Fakta proti vědomým nepravdám	Vl. Kadlec	[37 ÷ 43]
Slováci v Maďarsku	L. Kohout	[44 ÷ 51a]
Kádrové zemětřesení	L. Linhart	[52]
Když se řekne Dubček	A. Novačič	[53 ÷ 54]
Zpráva o pohřbívání v Čechách	J. Ruml	[55 ÷ 59]
Změny v Moskvě - změny v Praze?	J. Ruml	[60 ÷ 61]
Výňatky ze studie "Stát a ekonomika"	R. Slánský	[62 ÷ 73]
Muž, který rozplakal nezmámou ženu	Z. Šulc	[74 ÷ 110]
Růžo, odestel!	O. Šulcová	[111 ÷ 114]
Dopis V. Bilakovi	O. Šulcová	[115 ÷ 120]
Úvahy o politické a morálně psychologické situaci v Polsku	F. Vedsloň	[121 ÷ 122]
	A. Walickij	[123 - 144]

Z E Z Á S U V K Y I Z B L O K U

Lidé, poměry, programy	AZ
Jaké změny lze čekat v sovětské ekonomice? /Rozhovor francouzského týdeníku s O. Bogomolovem/	
Mlčící bratislavští Maďaři?	M. Hübl
Podle skutků poznáte je...	- hk -
Čím se liší "nová redakce" programu KSSS od původní?	- js -
"Lidský princip"	E. Kantůrková
Restoucí inflační tlaky ve stagnující ekonomice	Vl. Kadlec
Fakta proti vědomým nepravdám	L. Kohout
Slováci v Maďarsku	L. Linhart
Kádrové zemětřesení	A. Novačič
Když se řekne Dubček	J. Ruml
Zpráva o pohřbívání v Čechách	J. Ruml
Změny v Moskvě - změny v Praze?	R. Slánský
Výňatky ze studie "Stát a ekonomika"	Z. Šulec
Muž, který rozplakal neznámou ženu	O. Šulcová
Růžo, odestel!	O. Šulcová
Dopis V. Bilakovi	F. Vodsloň
Úvahy o politické a morálně psychologické situaci v Polsku	A. Walickij

Lid, poměry a programy

Mnozí čtenáři Návrhu nové redakce Programu KSSS se neubránili údivu, rozčarování i ještě silnějším pocitům. Po věcných, ~~ad~~ ideologické hantýrky vcelku oproštěných projevech M.Gorbačova, zněla řeč mnohých pasáží /zejména První části/ tohoto programového dokumentu jako hlas ze záhrobí, jakoby znovu z polomrtvých úst L.Brežněva a K.Černěnka vypadávaly jejich zkamenělé, bezobsažné fráze.

Kdo však zná, jak podobné dokumenty vznikají, nemohl být příliš překvapen. O nové redakci programu z Chruščovovy éry bylo rozhodnuto v roce 1981. Od té doby na něm několik let pracovaly stovky reálněsocialistických ideologů v desítkách komisí a subkomisí. V době příchodu M.Gorbačova do čela KSSS /březen 1985/ byl již program zřejmě v podstatě hotov a připravovalo se jeho projednání v ÚV a "široké posouzení ve straně", jak to ohlásil K.Černěnko.

M.Gorbačov byl postaven před volbu: buď začít celou proceduru znovu, což by ovšem vyžadovalo odsunout termín připravovaného sjezdu o řadu měsíců; anebo vzít za základ připravený návrh, provést v něm nejnnutnější korektury vyjadřující hlavní body nové politické strategie a sjezd stihnout v co nejkratším termínu. M.G. zvolil druhou alternativu. O důvodech této volby není těžké se dohadovat.

1/ M.G. jako programový politik-realista dobře ví, že dosahování politických cílů je nejméně závislé na deklarovaných programech, na přesnosti jejich formulací, daleko nejvíce však na tom, kdo, jaké síly za těmito programy stojí, jak je interpretují a realizují. První varianta přitom navíc vůbec neskýtala záruku, že povede k tvůrčímu formulování strategie nového vedení - vždyť tým ideologů, který měl a vlastně ještě dodnes má M.G. k dispozici, spíše než tvořivostí a myšlenkovou odvahou oplývá konservativismem, ba přímo zaostalostí /viz všelijaké ty Fedosjejevy stále ještě na vysokých ideologických postech/. Naproti tomu čím rychleji se uskuteční výměna politické garnitury, tím větší je jistota, že i po staru formulované cíle bude možno interpretovat a realizovat podle koncepce politické strategie nového vedení /u nás v Česku o tom víme své, vždyť možná právě nepochopení této skutečnosti zahubilo pražské jaro/. Dnes, po několikaměsíčním kádrovém zemetřesení nejvyššího stupně, jaký od Stalinových dob sovětská společnost zažila na všech úrovních stranického i správního aparátu od shora dolů, nemůže být pochyb, že XXVII. sjezd KSSS požehná politickou garnituru, která

buďe s to interpretovat a realizovat jakkoli formulovaný program podle svých představ.

2/ M.G. jako programový realista dobře ví, že chytrý politik, který chce od základu změnit dosavadní politickou strategii, prozrazuje o svých cílech jenom tolik, kolik je nezbytně nutné a kolik je s to společnost, či př^ešněji ty její síly, na nichž je politik~~ka~~ závislý, v dané chvíli utrávit, neboť jinak sám sebe vystavuje riziku, že padne dřív než bude s to "meč k boji vytasit" /i u nás o tom od roku 1968 leccos víme, pro M.G. je však zřejmě mnohem poučnější případ N. Chruščova/.

x x x

Vezmeme-li v úvahu tyto skutečnosti, vyvstanou mnohem zřetelněji kriteria, podle kterých je třeba novou redakci programu KSSS posuzovat. Rozhodně jimi nemohou být parametry nějaké ideální společnosti /ať už si je jedni utvářejí podle vzorů základních demokracií či jiní podle různých projektů společnosti s adjektivem socialistická/. Kdo tak činí, nejen že musí být zklamán, ale počíná si neadekvátně k situaci, pro niž je charakteristické nikoli dovršení, ale teprve prvo- počátek společenské změny, o jejíž finální podobě ještě ani sami její protagonisté nemají hotovou celkovou představu.

Jediným produktivním kriteriem posuzování nové redakce programu KSSS je hledisko, nakolik - i přes krátkost doby k případným korekturám - se i do tohoto dokumentu tendence k změnám prosadily. Při pohledu z takového zorného úhlu náš skepticismus nemusí již být tak absolutní, neboť zde nutně musíme zaznamenat svár dvou způsobů myšlení: tradičního stalínského v jeho brežněvovské variantě a pro sovětské poměry netradičního, gobačovovského. Zdá se, že M.G. považoval za nezbytné korigovat zejména ty části návrhu, jež mají akční ráz, zatímco nad tradičními ideologickými "analýzami" mávl rukou.

Jeho rukopis je proto zcela zřetelný zejména ve formulaci koncepce hospodářské^{ho} a sociálního rozvoje země, která přejímá všechny základní myšlenky z jeho dřívějších projevů, zejména myšlenku o přeměně technické evoluce v revoluci. Ostatní vnitropolitické otázky /zejména "rozvoj politického systému"/, i když ve formulaci ne již tvrdě ortodoxní, přece jen zůstávají značně abstraktní a nepřekračují hranice tradičního sovětského myšlení o těchto otázkách, s výjimkou obecných a blíže nespecifikovaných zmínek o samosprávě. Těžko zatím říci, zda proto, že M.G. sám ještě "svou" koncepci řešení této problematiky nemá /což je pro absolventa práv málo pravděpodobné/, či proto, že hlubší změny v této oblasti považuje pro současný stav sovětské společnosti za předčasné /což je nejpravděpodobnější, neboť nejblíže Gorgačovovu pojetí politiky jako umění možného, která musí

počítat s tím, že pro společnost bez historické zkušenosti demokracie může "revoluční skok" k takovému uspořádání společnosti ~~z~~ představovat větší rizika než postupná evoluční přeměna s mezistupněm "osvíceného absolutismu"/, anebo snad dokonce proto, že jeho programem pro tuto oblast je zachování statu quo /což je nejméně pravděpodobné, neboť odporující charakteru osobnosti M.G./.

Vůbec nejvýznamnější je vliv M.G. na formulaci mezinárodně-politické problematiky v programu. Zračí se to nejen v tom, že v "nové redakci" byla oproti původnímu znění z roku 1961 přikomponována celá jedna nová část programu /třetí/ na toto téma, ale především v tom, že formulace této problematiky je v nové kapitole fakticky polemikou s pojetím mezinárodní problematiky v části první, nejvíce poznamenané zněním původním. V té stále ještě převládá konfrontační pojetí dvou světů - kapitalismu a socialismu, v němž prvním je souzeno zahynout a druhému zvítězit na celém světě: současnost je charakterisována jako "epocha přechodu od kapitalismu k socialismu a komunismu", neboť "imperialismus je zahnívající a umírající kapitalismus, předvečer socialistické revoluce", přičemž "baštou mezinárodní reakce je imperialismus USA". Naproti tomu nové zařazená třetí část nové redakce programu vychází z pojetí světa jako jediného celku, ve kterém se státy s různým společenským zřízením musí učit žít společně, ve kterém sice "sovětští komunisté jsou přesvědčeni, že socialismu patří budoucnost", ale současně "za nepřipustné považují přenášet ideologické rozpory mezi oběma systémy do oblasti těchto /tj. mezistátních/ vztahů", tento "historický spor" ^{ne} má být rozhodnut "silou zbraní, ale silou příkladu". Proto se jako cíl sovětské zahraniční politiky formuluje "vybudování globálního a spolehlivého systému bezpečnosti" a "vytvoření a využívání internacionálních mechanismů a institucí, jež by umožňovaly optimálně sladovat národní a státní zájmy se zájmy všelidskými". Nekonfrontačně je formulována i politika vůči USA, jejichž "zákonné zájmy" chce respektovat a zaměřovat se přitom na "vzájemné porozumění a nikoli na nepřátelství".

Obdobně je tomu i s formulací vztahů v mezinárodním komunistickém hnutí, kde se akcentuje především samostatnost KS při analýze situace a nezávislost při vytyčování jejich politické strategie a taktiky, přičemž rozdílné názory se mají "soudružsky projednat, aby se dospělo k lepšímu vzájemnému porozumění a aby bylo možno dospět k oboustranně přijatelným hodnocením". Douška o nutnosti "čelit oportunismu a reformismu, dogmatismu a sektářství" i v této zcela nově formulované části programu naznačuje, že ani nové vedení KSSS se

ještě bez jistých koncesí konservativním silám neobejde.

Pokud jde tedy o změny myšlení v mezinárodních otázkách, program i v dané podobě napovídá leccos nadějného. Rozhodující je ovšem změna chování, a to už je věc značně složitější a obtížnější, tím spíše, že nezávisí jen na subjektu samém, ale i na "poměrech", k nimž v mezinárodních vztazích patří nejen dědictví vlastní minulosti, ale především "ti druzí".

K nejtěžším okovům vlastní minulosti nepochybně patří "afgánský precedens", který byl ve své době posledním hřebíkem do rakve umírající důvěry po Helsinkách, jež vyvolaly naděje o možném mírovém soužití. Zprávy z této nešťastné země, hovořící o snaze vytvořit zde jakousi "národní frontu", jež by umožnila představitelům dosud odbojných skupin afgánské společnosti podílet se na moci a zprávy o prvních výsledcích nepřímých ženevských jednání mezi afgánskou a pakistánskou vládou, jež by měly vytvořit zahraničně politické předpoklady pro odsun sovětských vojsk, svědčí o změně chování sovětské vlády, o jejím úsilí najít cestu jak "vycouvat" z Afganistanu, aniž by přitom ztratila svou tvář. Nakolik je to úsilí reálné, to lze zatím těžko říci. Sotva lze však pochybovat, že odchod sovětských vojsk by byl faktem dalokosáhlého významu, skutečností, z níž by se mohla znovu začít rodit důvěra jako prvořadý předpoklad toho, aby se mírové soužití začalo ze slov přeměňovat v realitu. Pak by i "ti druzí" nemohli již svoji politiku zakládat na tézi, že M.G. se od svých předchůdců liší jen tím, že chytřeji mluví. Pak by se i program úplného nukleárního odzbrojení do roku 2000 mohl začít prakticky uskutečňovat a dále rozšířit i na omezování zbraní klasických.

x x x

Pokud jde o koncepci hospodářského a sociálního vývoje země, nelze se už omezovat na samotný program, neboť jeho rozsáhlou konkrétní představují "Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje SSSR na léta 1986-90 a na období do roku 2000." Tyto dva dokumenty společně poskytují již dosti konkrétní představy o ambicióznosti nového vedení SSSR v této oblasti, které ani v nejmenším neustoupilo od tužeb svých předchůdců "dohnat a předejít nejvyspělejší kapitalistické země", i když v "Hlavních směrech" takovouto formulaci přímo nenajdeme /nepřímo je ovšem vyjádřena požadavkem na přechod k výrobě nejnovějších generací techniky/ a v programu je vyslovena jenom na okraj jako "úkol přeměnit ekonomiku SSSR v nejdokonalejší a nejmohutnější ekonomiku na světě". Že se tak ale uvažuje na nejvyšších místech, o tom svědčí mj. to, jak strategii ekonomického rozvoje formuluje A.G. Aganbegjan, všeobecně považovaný za hlavního poradce M.G. v ekonomických otázkách,

který mezi třemi hlavními důvody pro urychlení tempa ekonomického růstu SSSR do roku 2000 vedle zvýšení životní úrovně a potřeby získat větší zdroje na technickou obnovu společenské výroby uvádí potřebu "dosáhnout úspěchu v ekonomickém soutěžení s USA a ostatními vyspělými zeměmi světa" /EKO 8/1985/.

Vyjděme nejprve z předpokladu, že vytýčené programy jsou reálné a budou splněny. S jakou životní úrovní - a to je jistě rozhodující moment, ze kterého musíme vycházet, ostatně i "Hlavní směry" to označují za "nejvyšší cíl hospodářské strategie strany" - mohou sovětskí lidé počítat na přelomu tisíciletí? Programy sice nevynikají přílišnou konkrétností v tomto směru, ale i to, co je zde uvedeno, umožňuje vytvořit si řádově dosti výraznou představu. Předpokládá se např., že reálné příjmy na 1 obyvatele se do roku 2000 zvýší o 60-80%. Vyjdeme-li ze skutečnosti, že průměrná měsíční mzda dělníků a jiných pracovníků v roce 1985 dosáhla 190 rublů /u kolchozníků něco přes 150 rublů/, pak při dodržení spodní hranice tohoto růstu by nominální mzda činila kolem 300 rublů /u kolchozníků 240/ a při horní hranici kolem 340 rublů /270/. Pro 12. pětiletku /1985-90/ se počítá s růstem průměrné mzdy dělníků a dalších pracovníků na 215-220 rublů, tedy o 25-30 rublů za pětiletku. Při dodržení tohoto tempa růstu mezd v dalších dvou pětiletkách by se tedy nominální mzda měla pohybovat mezi 360-380 rubly měsíčně. Uvážíme-li však, že 12. pětiletka řeší mnohé v minulosti zanebané problémy odměňování a znamená tedy značné zrychlení tempa růstu mezd, je málo pravděpodobné, že by bylo možno takto pokračovat i v dalších dvou pětiletkách, takže zřejmě mnohem pravděpodobnější je předpokládat pro přelom tisíciletí ono rozpětí mezi 300-340 rubly.

Avšak i kdybychom vyšli z rozpětí mezi 360-380 rubly, stále jde o mzdu nominální! V patnáctiletém období lze sotva počítat s tím, že nedojde k pohybu cen, a to tím spíše, že předpokládané změny ekonomického mechanismu /přechod na dlouhodobé normativy hmotné zainteresovanosti podniků/ značně zesílí inflační tlaky v ekonomice. Proto lze předpokládat, že 360-380 rublů nominální mzdy z roku 2000 bude spíše představovat oněch 300-360 rublů reálné mzdy vyjádřené rubly současnými. Vyjdeme-li z oficiálního kursu 1 rubl = 10 Kčs /takovýto přepočítání jistě nebude v neprospěch rublu, spíše naopak/, znamená to, že reálná ~~mzda~~ průměrná mzda sovětských dělníků a ostatních pracovníků bude jen o něco vyšší než s o u č a s n á mzda v ČSSR /2.954 Kčs v roce 1985/. V sovětských poměrech to jistě není málo, ve srovnání s nejvyspělejšími západními zeměmi však je to velmi málo, neboť dnešní čs. úroveň za jejich současnou úroveň ještě

notně zaostává, nemluvě o tom, že těžko předpokládat, že i při nemalých problémech západních ekonomik budou v příštích patnácti letech přešlapovat na místě.

x x x

Předchozí úvahy jsme učinili za předpokladu, že vytyčené plány a programy jsou reálné a budou splněny. Tento předpoklad však nyní musíme podrobit kritickému zkoumání. Jsou skutečně reálné a splnitelné?

Skromný program ani "Hlavní směry" nám v tomto ohledu mnoho neprozradí. První je velmi obecnou formulací "ekonomické strategie strany", jejíž praktický důsledek se zřejmě nejvíce projevil v plánovém rozdělení národního důchodu na akumulaci a spotřebu a při plánovém rozdělení investic /akumulace/ v přípravě 12. pětiletky. "Hlavní směry" jsou pak více technologickým než ekonomickým dokumentem, když většinu svého rozsahu věnují popisu cílů technického rozvoje v různých odvětvích národního hospodářství, aniž by přitom bylo možno posoudit jejich vazbu /"vybilancovanost"/ na základní makroekonomické veličiny a jejich předpokládanou dynamiku /národní důchod, investice atp./. Reálnost vytyčovaných ekonomických cílů, jež podmiňují i splnitelnost cílů ostatních, můžeme proto posuzovat jen nepřímou.

Skromné údaje o předpokládaném ekonomickém růstu, který má zabezpečit stručně a neúplně charakterisovanou životní úroveň na přelomu tisíciletí a ve 12. pětiletce, hovoří o tom, že za 15 let se má národní důchod zvýšit téměř dvojnásobně a do roku 1990 o 19-22%, "společenská produktivita práce" pak 2,3-2,5 krát, resp. o 20-23%. Máme-li nepřímou, bez znalosti plánové "vybilancovanosti", posuzovat reálnost plánované ekonomické dynamiky, musíme její cíle konfrontovat s třemi skupinami faktů:

1/ plánovanou dynamiku s dosud reálně dosahovanou;

2/ zda byly splněny předpoklady, aby byly v plánu "vybilancovány" primární i sekundární důsledky centrálních plánových rozhodnutí;

3/ zda a nakolik byly v ekonomice vytvořeny podmínky pro vznik a uplatnění nových sil, které by byly schopny efektivně působit na urychlení ekonomické dynamiky.

x x x

1/ Má-li ekonomický růst SSSR do roku 2000 odpovídat vytyčeným cílům, musí se roční přírůstky národního důchodu pohybovat mezi 4-5%, což je více než skutečně dosahované v uplynulém desetiletí.

Průměrná roční tempa růstu národního důchodu SSSR

8. 5LP	9. 5LP	10. 5LP	11. 5LP /4roky/
7,2%	5,3%	3,9%	3,2%

V tabulce je důležitá nejen nižší úroveň přírůstků v posledním desetiletí než požadovaná "norma" pro příštích 15 let, ale ještě více dlouhodobá tendence za posledních 20 let, která je výrazně sestupná. Odrazila se tu skutečnost, že počátkem 70. let sovětská ekonomika narazila na bariery extensivního růstu, na něž byla dosud založena: v 9. a 10. pětiletce poklesly přírůstky pracovních sil, těžby paliv a surovin i objem investic trojnásobně /EKO 8/85, str. 7/.

Udržení a urychlení tempa růstu je nadále možné pouze na základě intenzifikace ekonomiky - zdá se, že novému vedení je to jasné a právě o tuto přeorientaci ekonomiky usiluje svými centrálními plánovými rozhodnutími, jak o tom svědčí oba zveřejněné programy. O náročnosti tohoto úkolu vypovídá skutečnost, že - podle údajů akademika Aganbegjana - úroveň produktivity v národním hospodářství SSSR představuje dnes asi 40% úrovně dosažené v USA /v průmyslu je rozdíl méně než dvojnásobný, zato úroveň produktivity v zemědělství je 4-5 krát nižší než v USA/. Měl-li by SSSR do roku 2000 předstihnout západoevropské země a přiblížit se těsně k úrovni USA, musel by roční přírůstky produktivity práce zvýšit z dosavadních 3-3,5% na 5-6% /za předpokladu, že v západních zemích nebudou tyto přírůstky vyšší než současné 2,5-3% ročně/.

Ve světle dosavadního reálného vývoje můžeme tedy plány předkládané novým sovětským vedením označit za maximálně napjaté.

2/Mnohaletá praxe centrálního ukazatelového plánování v zemích existujícího socialismu prokázala, že i při pětiletých plánech, ve kterých primární důsledky centrálních plánových rozhodnutí /zejména o investicích/ jsou relativně "vybilancovány", se skutečný vývoj od plánovaného značně odchyluje působením tzv. sekundárních /vyvolaných/ důsledků těchto rozhodnutí, jež tento systém není s to dostatečně anticipovat.

Výsledkem je, že efektivní /skutečně projevená/ poptávka zejména po investicích roste rychleji než plánovaná poptávka, a naopak, efektivní nabídka pomaleji než plánovaná nabídka. Takovéto rozvíření "investičních nůžek" vede k poklesu tempa růstu vytvářeného národního důchodu, neboť podstatná část potenciálních přírůstků je dlouhodobě vázána vysokou a narůstající rozestavěností, prodloužením doby výstavby, překračováním rozpočtových nákladů staveb anebo omezována tím, že dokončené investice vykazují nižší než plánované výhonnové parametry /podrobnou analýzu tohoto fenomenu podává práce Z.Šulce: Stát a ekonomika/. V ekonomice, kde působí tento mechanismus, se období akcelerace růstového tempa střídají s ~~úbytky~~

obdobími jeho decelerace /~~zrychlení~~/zpomalení/, vývoj probíhá ve vlnách či cyklech.

A že vydatně působí i v sovětské ekonomice, o tom bohatá fakta přináší pozoruhodný článek V. Seljužina v časopise Novyj Mir 8/1985. Vyplývá z něho mj., že i "vybilancovaná" pláň, jakým byla např. skončená 11. pětiletka, jsou dodavatelsko-odběratelské vztahy hluboce "nevybilancované". Protože podniky musí u svých dodavatelů zadávat objednávky o mnoho měsíců dříve než je schválen a rozepsán plán na příslušný rok, podstatná část dodavatelsko-odběratelských smluv zahrnuje zakázky, které nakonec vůbec nebudou pořaty do plánu, a naopak. Výsledkem je, že stále větší část přírůstku národního důchodu je umrtvována v zásobách. Od roku 1975 v sovětském průmyslu rostou zásoby rychleji než objem výroby: zatímco v 8. pětiletce /1966-70, kdy probíhala ekonomická reforma/ z každého rublu přírůstku průmyslové výroby šlo 13 kopějek do zásob, pak v roce 1981 to bylo už 77 kopějek. Zatímco národní důchod v tomto roce vzrostl o 24,5 mld rublů, zásoby o 29,3 mld. Autor přitom konstatuje, že na této tendenci nic nezmění ani experiment, při němž jsou prémie podniků vázány na plnění dodavatelsko-odběratelských smluv, neboť při současném stavu "dodržování smluv bude znamenat přesné splnění nepřesných objednávek" a výsledkem bude ještě větší nárůst umrtvených hodnot.

Podíváme-li se z uvedených hledisek na nynější 12. pětiletku, musíme konstatovat, že zde byly splněny všechny předpoklady k tomu, aby se vedle posaných sekundárních důsledků tentokrát ještě navíc uplatnily i důsledky nedostatečné "vybilancovanosti" samotných primárních plánových rozhodnutí a aby se tedy popsaný mechanismus cyklů prosadil ještě intenzivněji. M.G. nastoupil v době /březen 1985/, kdy práce na pětiletce podle "staré" koncepce vrcholily. Jeho zcela nová strategie ekonomického rozvoje SSSR vedla k úplnému "přeorání" pětiletky v době, kdy už měla být rozepisována na podniky ve formě závazných úkolů, včetně normativů stanovících závislost tvorby podnikových důchodů /základních i doplňkových mezd, příp. zdrojů na rozvoj podniku/. Přeorientace na technický rozvoj a na rychlejší růst spotřebního zboží a služeb rázem znehodnotila podstatnou část připravených investičních projektů, na jejichž základě ^{byla} původní verze pětiletky tvořena. I když v centrálně-přídělovém mechanismu fungování ekonomiky je "zásoba" investičních programů v podnicích a resortech vždy značně větší než soubor těch, které plán akceptuje, sotva mezi nimi jsou takové, jež by odpovídaly požadavkům nové ekonomické strategie. Většinu projektů

pro novou koncepci ekonomiky je třeba teprve vytvářet, nemluvě o ~~její~~ nezbytnosti adaptace dodavatelů pro jejich realizaci, což ovšem není záležitost týdnů či měsíců, ale let /podle V. Seljunina jsou od dokončení prototypu nezbytně minimálně 2 roky k obstarání dodávek potřebných pro zahájení sériové výroby/.

Je nepochybné, že nová investiční vlna zakládaná 12. pětiletkou je silně poznamenána improvisací, ve které se mnohá dalekosáhlá rozhodnutí činí na základě projektů nedostatečně propracovaných, uvažujících převážně v dimensích technologických, ale minimálně "vybilancovaných" zejména pokud jde o jejich implikace ekonomické.

Jakkoli tedy sama orientace centrálních plánových rozhodnutí na technický rozvoj znamená progresivní změnu a dlouhodobě může vytvořit nové zdroje ekonomického růstu, způsob, jakým k tomu dochází, je naopak spojen s vážnými riziky, ba téměř jistotou, že v nejbližších letech nejen nedojde k akceleraci tempa ekonomického růstu, ale naopak k jeho deceleraci, jakmile budou vyčerpány v minulosti založené dočasné zdroje růstu projevující se v sovětské ekonomice od roku 1983.

3/ Třetí skupina faktů se vztahuje k hybným silám, podnětům ekonomického růstu. To je především otázka týkající se vlastností ekonomického mechanismu. Skutečně nové síly či podněty by mohly vzniknout pouze tehdy, kdyby se změnily základní vlastnosti /systémotvorné prvky/ tohoto mechanismu. K tomu však zatím nedochází. Uskutečňované změny /rozšíření principů uplatněných v minulých letech v experimentujících podnicích do celé ekonomiky/ nepřekračují meze tradičního "ukazatelového mechanismu", pouze se mění druh ukazatelů, a na něž je vázána tvorba podnikových důchodů, a prodlužuje se jejich plánový horizont.

V tomto mechanismu se i nadále, třebaže v poněkud jiných formách, bude uplatňovat starý princip "mini-max", kdy podniky hrají s centrem "hru o parametry" plánu, při níž - stejně tak jako pak při jeho plnění - maximalisují své nároky na příděly zdrojů a minimalisují své výkony. Navíc pak - s ohledem na popsané "přeorání" pětiletky v poslední chvíli - nelze očekávat, že by bylo možno od počátku uplatnit dlouhodobé /pětileté/ normativy hmotné zainteresovanosti podniků. Zřejmě v prvním roce, ne-li v prvních dvou letech, budou podniky opět řízeny ročními plány, jako tomu bylo i v naší právě minulé 7. pětiletce. A to je situace, za které podniky nespěchají s "odhalováním rezerv" a nepřehánějí svou podnikavost, neboť jejím výsledkem mohou být je "tvrdé" normativy pro příští leta.

Zdá se proto, že ve 12. pětiletce hlavní novou silou, s kterou lze reálně počítat, budou výsledky boje proti alkoholismu a za upevnění a účinek záměny "staříků" mladšími, vzdělanějšími a dynamičtějšími

"kádry" na vedoucích místech v hospodářství. První dva faktory v současných sovětských poměrech jistě představují nezanedbatelnou "rezervu", jež by - ovšem pouze jednorázově a s rizikem značné labilitý takového výsledku - mohla řádově přispět k urychlenému tempu snad o 1-2%. Na těchto faktorech ovšem nelze zakládat - a sovětské plánové centrum jistě ani nezakládá - dlouhodobou strategii ekonomického růstu. Pokud pak jde o nástup nové "podnikatelské generace", nutno počítat s tím, že její předpokládaná vyšší "podnikatelská" zdatnost se v ekonomice, kde základní "výrobní vztah" je dán hmotnou zainteresovaností podniků na plnění centrem rozepsaných plánových ukazatelů, uplatňuje v silně deformované podobě, jak jsme ji vpředu charakterisovali pojmem "mini-max". K základním znakům tohoto ekonomického "zákona" patří, že krátkodobé "úspěchy" vedou dlouhodobě k neúspěchům ekonomiky jako celku /k zpomalení či ztrátě tempa růstu/, síly působící k rovnováze podniku /"hmotná zainteresovanost" na plánových ukazatelích/ současně působí k makroekonomické nerovnováze /rozevírání "investičních nůžek", růst nedostatkovosti, ztráta tempa růstu/.

x x x

Zvážíme-li tedy účinky ~~popsaných~~ skupin faktorů, jež se v nejbližších letech uplatní v sovětské ekonomice, můžeme považovat za velmi pravděpodobné, že úsilí nového sovětského vedení o urychlení tempa ekonomického růstu na základě "vědecko-technické revoluce" narazí během 2-3, možná 4 let na vážné obtíže, při nichž bude postaveno před dilema, jak dál:

x pokračovat v ekonomické reformě jím prohloubením ve směru vedoucím k úplnému rozchodu s centrálním ukazatelovým plánem, tedy k nějaké podobě plánovitě regulovaného ~~pe~~ něžně-tržního mechanismu, kde centrum používá jiných forem centrálního plánového působení na ekonomickou dynamiku;

x znovu se vrátit k tužšímu direktivnímu centralismu, než jaký nabízí ve 12. pětiletce aplikovaný volnějši mechanismus s ukazatelovým plánem založeným na dlouhodobých normativech hmotné zainteresovanosti podniků.

Svým rozhodnutím na tomto rozcestí ovlivní nové sovětské vedení osud světa existujícího socialismu na celá další desetiletí. Zvítězí noví lidé nad starými poměry, nebo tomu bude naopak?

Jaké změny lze čekat v sovětské ekonomice?

Oleg T. Bogomolov, ředitel Ústavu ekonomiky socialistických zemí, autor četných analýz pro politické vedení, poskytl francouzskému ekonomickému týdeníku L'Expansion /20.9.85/ interview, jehož plný text přinesl polský týdeník přehled světového tisku Forum /47/85, str. 16-17/. Rozhovor poněkud konkrétněji než dosavadní oficiální materiály naznačuje kontury probíhajících či připravovaných změn v sovětské ekonomice.

E: Lze od chvíle nástupu M. Gorbačova mluvit o novém kursu sovětské hospodářské politiky?

B: Nepochybně. Nejde o to popřít imponující výsledky minulosti, ale je nutné opustit vychozené cesty a hledat nová řešení odpovídající současnosti.

E: Proto nový dekret zvětšuje úlohu hmotných stimulů?

B: Ano, ale je to teprve první krok k celému systému opatření, která mají zdokonalit řízení našeho hospodářství.

E: Větší samostatnost podniků zdůrazňoval již J. Andropov...

B: Je to jeden z prvků probíhající reorganizace hospodářství.

E: Kam směřuje? K decentralisaci?

B: Je možné ji charakterisovat jako decentralisaci systému řízení nebo zvětšení pravomocí podniků. Ale to je jen jeden aspekt. Vrcholné orgány řízení naopak trpí svého druhu dekoncentrací. Máme okolo sta ministerstev a koordinovat jejich činnost je velmi komplikované. Jen na úseku zemědělství působí na 15 ministerstev. Proto naopak ve vrcholné sféře rozhodování je nezbytná větší centralisace. Proto dojde ke sloučení mnoha ministerstev v oboru zemědělsko-potravinářském, strojírenském, dopravě /tam je dosud pět ministerstev/. Proces přeměn bude proto obousměrný, koncentrace velkých rozhodnutí strategického dosahu na vrcholu a dekoncentrace i decentralisace řízení na úrovni prováděcí.

E: Jak posuzujete to co se děje v ekonomice ČLR?

B: Zkoumáme to velmi bedlivě. Zejména v zemědělství přinesly změny pozitivní výsledky /7% roční přírůstek/. V průmyslu jsou výsledky změn mnohem horší /růst inflace, pokles rezerv, narůstání sociálních rozdílů/.

E: "Nový ekonomický model" zavádí také Maďarsko, jaké vyvozujete závěry z tamního experimentu?

B: Jsou to mimořádně zajímavé zkušenosti. Zejména rozvoj maďarského zemědělství je imponující /produkce 150 kg masa na obyvatele/. Pečlivě tyto zkušenosti analyzujeme, s přihlédnutím k našim podmínkám některé do jisté míry uplatníme.

E: Co soudíte o široké autonomii podniků a o volbě ředitele?

B: Myslím, že čím dál více bude tento systém uplatňován i jinými socialistickými zeměmi.

E: Jedním z nástrojů rozvoje maďarského hospodářství je rozšíření soukromého sektoru. Co zamýšlíte v SSSR počít s tzv. druhým ekonomickým okruhem /"melouchařením"/?

B: Jako realisté uznáváme existenci tohoto jevu v ekonomice, jde o to jej legalizovat a podrobit kontrole. Nejde jen o zkušenosti získané v MLR, ale i NDR /pekárny, malé restaurace, obchody atp./. V Gruzii a baltských republikách jsou některé malé restaurace rodinné.

E: Mohou soukromé podniky zaměstnávat kromě rodinných příslušníků námezdní síly?

B: V NDR a MLR je to do určitého počtu zaměstnanců možné. V SSSR to možné není a nebude se to měnit. Více nám vyhovuje družstevní systém.

E: Od dubna 85 je možné nabývat malé pozemky a zakládat na nich zahrádky v blízkosti měst.

B: Ano, to je u nás nové, občané mohou dostat přiděl 600-800 m² půdy, upravit si ji na zahrádku a pěstovat tam zeleninu a ovoce, postavit chatu. Přidělená půda je nízké kvality, z pařtvin nebo pasek na okraji lesa. Zahrádkáři ji mohou zušlechtit.

E: Jak zlepšit špatné výnosy, když zemědělství již teď pohlcuje značnou část investic?

B: Ano, okolo čtvrtiny všech investic jde do zemědělství, a to není na dlouho udržitelné. Museli jsme splatit zemědělství to, oč jsme jej připravili v době industrialisace. Měníme však strukturu investic, budujeme sila a vůbec skladovací prostory a zlepšujeme dopravu. Musíme zvýšit výkonnost zemědělských strojů.

E: Je v modernisaci hospodářství prioritní nová technologie?

B: Především nové stroje a zařízení.

E: Pan Aganbegjan v červenci v Pravdě varoval před příliš nákladnou modernisací.

B: Akademik Aganbegjan je jedním z nejvýznamnějších sovětských ekonomů, působí nyní v Moskvě. Uvedený článek byl výtahem z jeho obšírného vystoupení na konferenci o vědeckém a technickém pokroku. Má na mysli nutnost zkoumat připravovaná opatření s hlediska produktivity, rentability a celkových nákladů. Nepotřebujeme takové roboty, které nahradí 2-3 pracovní síly, ale přitom jejich činnost je ekonomicky nákladnější. Nejvýznamnějším úkolem je urychlit tempo hospodářského rozvoje.

E: Jak toho chcete dosáhnout, když dosavadní ekonomické výsledky nejsou příliš přesvědčivé?

B: Dosud jsme uplatnili především mimoekonomická opatření /zvýšení pracovní kázně/. Změny metod řízení, ani změny ve smýšlení společnosti se ještě neprojeví. Podaří-li se vytvořit spravedlivější a účinnější systém odměňování, myslím, že bychom mohli zvýšit produktivitu práce o 25% a možná i o polovinu.

E: V situaci, kdy nabídka nestačí poptávce, kroky k omezení poptávky vedou ke snížení životní úrovně.

B: Kdyby při současné úrovni platů byla nabídka v přibližné rovnováze s poptávkou, bylo by dosaženo výrazného zlepšení životní úrovně.

E: Možná by stačilo zvýšit dovoz spotřebního zboží?

B: To jsme tak dosud dělali. Ekonomičtější by byl dovoz strojů a zařízení na výrobu spotřebního zboží.

E: Chcete v brzké době dosáhnout rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou, lze při tom uniknout generálnímu zvýšení cen?

B: To by pro nás bylo nepřijatelné řešení. Chceme zvýšit nabídku tím, že bude více žádaného zboží. Chceme však zavést např. placení nájemného za byty, pokud byly dosud v bezplatném užívání, zvýšit poplatky za rekreaci, v profesích, kde platy neodpovídají odváděné práci by bylo ekonomicky správné je snížit.

Zkrácený překlad nl

S velkým údivem jsem si přečetl článek Suzanne Setoryové /Le Monde 4- 5. 11. 1984, v českém překladu v časopise 150.000 slov č. IV./85/11/.

Narodil jsem se na Slovensku, Bratislavu znám od dětství a i nyní tam dost často zajíždím, takže jsem mohl tvrzení autorky porovnat se svými vlastními poznatky minulými i současnými. Autorka zřejmě silně spoléhá na neinformovanost svých čtenářů a předkládá jim dost zkrslý obraz Bratislavy a její atmosféry.

Dnešní Bratislava měla dost pohnutou historii v rámci Uher, ale ani v době, kdy byla uherským korunovačním městem za Turky okupovaný Budín nebyla národnostně maďarským městem. Při poslední sčítání za Uherska žilo v jejích zdech 60% Němců a zhruba po 20% Slováků a Maďarů. Když se po vytvoření Československa stala hlavním městem Slovenska, byly k ní připojeny přilehlé obce a tak dostala včetně přílivu nových obyvatel převážně slovenský ráz již za první republiky. Růst města pokračoval i po druhé světové válce, takže dnes má přes 400.000 obyvatel, tedy pětinasobek stavu za Uherska. Z provinčního města se stala metropolí země. Samozřejmě je to provázáno různými průvodními jevy, nově urbanizované venkovské obyvatelstvo si přináší své venkovské návyky sebou a až druhá generace je plně městská svým stylem života, ale je to jiné v Budapešti a kdekoliv jinde na světě? Nevím, kde přišla autorka. Ostatně i slovenští Maďaři dojíždějí za prací do Bratislavy z okolí Galanty, Šamorína a jiných měst na Slovensku jihu Slovenska, ať již jako zedníci nebo prodavačky, mu dodávají do jisté míry rustikální ráz, takže tvrzení autorky jako by to byla jen věc Slováků je projevem nacionální namyšlenosti až arrogantní.

Nevím, kde přišla autorka k těm dvěma kavárnám v celé Bratislavě, když jsou jich tam desítky? Nesvědčí to zrovna o jejím nepředpojatém referování.

"Strach mluvit maďarsky na veřejnosti" je další výmysl autorky. Každý, kdo by jen den ztrávil v Bratislavě se musí nad tímto tvrzením autorky jen pousmát. Maďarsky mluvit na ulici není projevem žádné zvláštní odvahy, je jí zejména ve středu města běžně slyšet na ulici i v krámech, maďarsky se mluví i v těch údajně neexistujících kavárnách a nejen v Magyar Etterem proti Carltonu. Ostatně totéž jsem v nedávných dnech zažil třeba v Košicích. Horší je pokoušet se domluvit slovensky třeba v Dunajské Středě. Samozřejmě, přijížděla-li autorka do Bratislavy s představou, že jede do maďarského města, musela být zklamána tím, že se tam mluví mnohem méně maďarsky, než by si přála. Jenže, jak chce donutit převážně slovenskou většinu obyvatelstva Bratislavy či Košic, aby mluvili pro její potěšení maďarsky? To se nepodařilo ani za dob Apponyiho. Na rozdíl od Maďarska, kde

v Maďarsku, Lidé a země č. 3. 1984, 129-133/ mohou Maďaři na Slovensku používat své mateřštiny, na což mají ústavou zaručené právo.

Honosili-li se někteří z bratislavských známých autorky tím, že nemají doma jedinou knihu "české a slovenské knihy tu prostě nenajdeš", svědčí to jen o jejich provinciální/ onální zabeďněnosti. Skutečný intelektuál touží poznat vše hodnotné ve světové kultuře a tím spíše v kultuře svých nejbližších sousedů. Jak za těchto okolností by mohli být takoví lidé "kulturním mostem mezi národy a státy" je dost těžké si představit.

Autorčino tvrzení "Před několika lety se objevila "Velká Morava", mýtická, s velmi nejasně vyznačenými hranicemi..." je opravdu až zarážející svou ignorancí - a pikantní zvláště v předvečer 1000 výročí cyrilometodějského. Přišli snad Maďaři do dunajské kotliny úplně vylidněné a přinesli sem znalost zemědělství? Zaráží, s jak chabými znalostmi - ale o to sebevědoměji - se pouští autorka do obširných úvah, když neví, že Velká Morava existovala na tomto území dávno před příchodem Maďarů a byla až jejich výboji vyvrácena? Slovenští Maďaři mlčet ve své mateřštině, zato p. Suzanne Satoryová by byla lépe udělala, kdyby nepromluvila. Rozhodně takovým způsobem, který nepřispívá porozumění mezi Maďary, Slováky, Čechy.

16. 9. 1985

Milan Hübl

Podle skutků poznáte je ...

Ne nadarmo se říká, že gram praxe váží víc než tuna teorie.

Vzpomněl jsem si na to, když jsem slyšel, co se stalo před časem v jednom českém městě. Do tamní nemocnice přivezli pacienta s infarktem myokardu. Dnes už pomalu každé malé dítě ví, že takové případy nesnesou žádného odkladu a že tu rozhodují často přímo vteřiny. A přece se tu pacienta dlouho nikdo neujal, protože odpovědný lékař byl - a to v pracovní době - na " neodkladném stranickém školení ". Nakonec pomohl kolemjdoucí lékař- nestraník, pro kterého byly hippokratovská přísaha a vlastní svědomí důležitější než politické štrébrotství. Když totiž měli kolegové lékaři-straníci přece jen za zlé jeho chování, hájil se tím, že " exne-li " mu někdo, dá se to vždycky nějak vysvětlit, ale dostane-li stranickou důtku, odrazí se to na jeho kádrovém posudku a osobní kariéře, a to přece na něm nemůže nikdo chtít.

Až takhle daleko došli se svým svědomím někteří straníci, a přitom se strana odvažuje vytrubovat do světa, že je avantgardou a příkladem. Vezmeme-li navíc v úvahu kádrový strop, který je dnes už prakticky ve všech povoláních, není divu, že výhody a vyhlídky příslušníků privilegovaného " předvoje " lákají především různé kariéristy, nemakačenky a všelijak zakomplexované a podprůměrné lidi jako lampu mýry. Dnes se to už občas nesnaží ani některé podniky zamaskovat, jak bylo vidno z inserátu, uvádějícího mezi předpoklady patřičné " kvalifikac " i členství ve straně, i když většinou se uvádí ještě politická vyspělost nebo kádrové předpoklady.

Jestliže se první republiky, za okupace nebo ještě v prvních letech poválečných byli mezi komunisty lidé pokrokoví, obětaví a čestní, kteří dovedli přinášet oběti a často i vlastní život, dnes by se dali takoví hledat mezi nimi opravdu lupou. Ale tak je tomu s každým hnutím, pokud se dostane k absolutní moci / viz například první křesťané a později svatá inkvizice / a zrovna tak je tomu zákonitě s každou diktaturou, ať už je privilegovaným kdokoliv a ať se občanům druhého řádu říká kacír, reakcionář, rasově méněcenný, revizionista či jinak. A i formy hranice na jejich fyzickou likvidaci se mění jen podle vyspělosti techniky. Ale přece--- jde-li o lidské zdraví a dokonce život, volá takováhle bezočivost do nebe.

- hk -

Čím se liší nová redakce" programu KSSS od původní?

Nutnost radikální revize programu KSSS schváleného r.1961 na jejím XXII. sjezdu se pocítovala už dávno. Koncem 60. a na počátku 70. let bylo stále patrnější, jak se stále více prohlubuje rozpor mezi dalekosáhlými cíli tohoto programu a jejich uskutečňováním. Avšak žádný dokument KSSS oněch let ani později nebral tento rozpor na vědomí. Až teprve v únoru 1981 byl na zasedání ÚV KSSS předložen a přijat návrh usnesení "o přípravě nových úprav programu KSSS", který byl zdůvodněn tím, že za uplynulých dvacet let byly získány nové zkušenosti z budování socialismu a komunismu a že ve světě došlo k dalším změnám a procesům, které vyžadují, aby v dosavadním programu byly provedeny nezbytné změny a doplňky. Přitom se v tomto usnesení výslovně konstatovalo, že program "celkově správně charakterizuje zákonitosti a hlavní úkoly strany a sovětského lidu v boji za komunismus" a že je pouze třeba to, co se změnilo v životě sovětské společnosti a ve světovém společenském vývoji "hluboce vědecky vyjádřit" a vytyčit hlavní úkoly budování komunismu. Ze smyslu tohoto usnesení a z jeho formulací vyplývá, že se nepočítalo se žádnými podstatnými změnami, ale jen s dílčími "změnami a doplňky". Avšak nedávno uveřejněný text návrhu již nemluví o "nových úpravách", nýbrž o "nové redakci", ale jak bude dále ukázáno, zdaleka nejde jen o nějaké další změny a doplňky, ba ani o pouhou novou redakci, nýbrž o téměř úplně nový program, který co do textové formulace ze starého takřikajaco nenechal kámen na kameni.

Jaká byla principiální orientace původního programu? Připomeňme si některé jeho základní téze: "Vybudování komunistické společnosti se stalo bezprostředním politickým úkolem sovětského lidu... Hlavním ekonomickým úkolem strany a sovětského lidu je vytvořit za dvě desetiletí materiálně technickou základnu komunismu". Připomeňme si též závěrečnou větu v programu: "Ještě dnešní generace sovětských lidí bude žít v komunismu!" Komunistická společnost nebyla v tomto programu vzdáleným konečným cílem, nebo-li součástí "programu maxima", ale "programu minima", použijeme-li tradiční terminologii pro klasické dělení programů revolučních socialistických stran. Podle znění dosavadního programu KSSS měl SSSR v letech 1961 - 1970 předstihnout ve výrobě na jednoho obyvatele USA, což mělo znamenat, že všechny vrstvy sovětských lidí měly žít "v naprostém dostatku", měly se "dobře

a vysoce zvalitně stravovat", měla být "plně uspokojena poptávka po spotřebním zboží", "každá rodina měla mít komfortní byt", SSSR se měl stát zemí s nejkratší pracovní dobou na světě - 35-30 hodin týdně - a měla zmizet těžká fyzická práce. Výsledkem druhého desetiletí /1971 - 1980/ mělo být vybudování materiálně technické základny komunismu a sovětská společnost se měla přiblížit k uskutečňování zásady rozdělování podle potřeb. V SSSR měla být během dvaceti let "v podstatě vybudována komunistická společnost". V této souvislosti je přímo pozoruhodné, že N.S. Chruščov, pohybující se ve svém referátu vykládajícím na sjezdu návrh programu v nadoblačných výšinách nadcházejícího komunismu, nepovažoval za nutné polemizovat proti pochybnostem o jeho realitě, ale naopak proti názorům, jimž údajně lhůty výstavby komunismu se zdály být příliš dlouhé a podle nichž by bývalo bylo možné dosáhnout materiálně technické základny komunismu v kratší době, tj. dříve než do r.1980. "Byla by nenapraviitelná chyba, - řekl tehdy Chruščov, - kdybychom nadekretovali zavedení komunismu, dokud ještě nedozrály všechny nezbytné podmínky". O pochybnostech, pokud šlo o celkovou splnitelnost programových úkolů, nepadlo na sjezdu ani slovo. Takovéto pochybnosti se ozývaly pouze z řad zahraničních nepřátel, o čemž se Chruščov zmiňuje ve svém referátu v oddíle o mezinárodním ohlasu na návrh programu. Sjezd se ujišťuje, že při vypracovávání programu se vedení strany řídilo "přísně vědeckými výpočty":

x x x

Dnes z odstupu téměř dvaceti let vyvstává otázka, jak bylo možné, že koncepce nového programu KSSS byla založena na vyloženě utopických cílech a prož ani uvnitř KSSS, ani v mezinárodním komunistickém hnutí se tehdy nevyskytly žádné pochyby o jejich dosažitelnosti. Vysvětlovat to nějakými zábrany ze strachu před různými nařčeními či sankcemi nelze, protože tyto zábrany padly na XX. sjezdu KSSS a pokud snad zbyla nějaká residua v KSSS, nemohla být určující. Odpovědět na tuto otázku znamená vrátit se do atmosféry druhé poloviny padesátých a počátku šedesátých let. V SSSR byla v překvapivě krátké lhůtě uskutečněna obnova ekonomiky těžce postižené válkou, roční přírůstky výroby si udržovaly poměrně vysokou úroveň, v roce 1957 ohromil SSSR celý svět vypuštěním první družice na oběžnou dráhu kolem země a o čtyři roky později to byl sovětský občan, který první vzlétl do vesmíru. Svůj vliv také měly v té době úspěšné zkoušky s dalekonosnými

raketami, v nichž SSSR tehdy dosáhl jisté převahy. A konečně nutno také vzít v úvahu pozitivní změny, k nimž v SSSR došlo po XX. sjezdu KSSS v souvislosti s bojem proti tzv. důsledkům kultu Stalinovy osobnosti, jež se zdály opravňovat naděje, že SSSR vstoupil na cestu rozsáhlé ozdravující obrody. Ani trvající závažné nedostatky uvnitř SSSR, mj. vážné opožďování a potíže sovětského zemědělství, ani přes mezinárodní autority SSSR po krvavém potlačení povstání v Maďarsku, ani nový rozchod se Svazem komunistů Jugoslávie a první příznaky trhlin v sovětsko-čínských vztazích aj. negativní jevy ve vnitro- i mezinárodně politické sféře nezatemňovaly zásadně pozitivní obraz Sovětského svazu v očích sovětské i zahraniční progresivní veřejnosti jako země, která je na prahu rozsáhlých pokrokových přeměn.

A právě tato atmosféra dala vzniknout tendencím, které přivedly k něčemu, co by se snad dalo nazvat "komunistickou prognostickou euforií". V dějinách revolučního socialistického hnutí není takové období iluzivního optimismu, kdy nad střízlivým poznáním a myšlením převládnu zbožná přání, jev ojedinělý. V různých zemích a situacích se takováto opojení z přecenění úspěchů, jejich významu a dosahu a po nich pak následující vy- střízlivění, kocovina, krize, ba i porážky vyskytly už nejednou. A nebyla to vždy záležitost nějakých naivních, nezkušených radikálů, ale dávaly k tomu podnět i vynikající vůdčí osobnosti. Vzpomeňme třeba B. Engelse, který z volebního vítězství německé sociální demokracie v devadesátých letech minulého století vyvozoval pravděpodobnou možnost jejího brzkého příchodu k moci. Sem patří i iluze o možnostech rychlého přechodu ke komunistické, bezpečné ekonomice v závěrečném období občanské války v sovětském Rusku, jimž dočasně podlehl i Lenin přesto, že bezprostředně po Říjnové revoluci předpokládal nezbytnost dlouhodobého přechodného období. Předčasným, sociálně ekonomickým skutečností dané etapy neodpovídajícím bylo i vyhlášení vítězství socialismu na počátku druhé poloviny třicátých let v SSSR jakožto výsledku dvou prvních pětiletěk. Ostatně v nynějším návrhu "nové redakce" programu KSSS se tento závěr reviduje a výslovně se tu konstatuje, že v SSSR před druhou světovou válkou byl pouze "v podstatě vybudován socialismus". Do této kategorie komunistické úspěchanosti patří i smutně proslulá Mao Ce-tungova politika "velkého skoku". K těmto příkladům lze přiřadit také dnes už oficiálně kritizované vyhlášení vítězství

socialismu v Československu na počátku šedesátých let jako předčasný, které koneckonců bylo do značné míry ohlasem zmítané "komunistické euforie" v SSSR v tehdejší době.

Vedění KSSS však až dosud nepovažovalo za nutné a zřejmě ani za možné, se veřejně distancovat od vysloveně chybné strategické orientace svého programu z r.1961, provést jeho kritický rozbor a také kritický rozbor celé dosavadní politické praxe ve všech oblastech společenského dění, která především /nikoliv falešný program/ přivedla k vážnému zpomalení vývoje sovětské společnosti a jejímu kritickému zastávání na velmi závažných úsecích, a na tomto základě dospět k novým programovým závěrům. Snad se o něco takového sovětští komunisté aspoň zčásti pokusí na nadcházejícím sjezdu při zdůvodňování "nové redakce" programu. Noví lidé v čele s Gorbačovem si zřejmě v té či oné míře uvědomují potřebnost kritické diskuse, ale jednak jsou, pokud jde o program, vázáni pojetím příslušného usnesení XXVI, sjezdu KSSS, jednak se dá předpokládat, že nemají zatím ani dost vlivu, ani dost času něco takového ještě před sjezdem prosadit, ale hlavně považují zřejmě za nutné věnovat svou pozornost a energii důležitějším úkolům než je příprava revize programu. Bylo by nesmyslné odložit kvůli lepšímu programu sjezd, jehož význam s hlediska dnešní etapy vývoje KSSS je jinde než pouze v projednání a shválení programu. Bylo by hrubou chybou odkládat jej na pozdější dobu. Bylo by také neúčelné čekat s předložením byť nedokonalého návrhu programu dalších pět let na příští sjezd. V SSSR i u nás si bohužel lidé museli zvyknout na trvalý nesoulad mezi slovy a skutky, mezi programovými deklamacemi, cíli a sliby a mezi společenskou praxí, avšak rozpor mezi programem KSSS a r.1961 a tím, co potom ve skutečnosti následovalo je do očí bijící v té míře, že revize programu se stala zcela nezbytnou a nadále neodkladnou.

x x x

Podívejme se nyní na hlavní odlišnosti mezi starou, původní a novou verzí programu KSSS. Teoretickým východiskem každého programu je základní charakteristika daného období, která pokud jde o současnou epochu světového vývoje, se v obou verzích principiálně neliší. Charakteristika v nové verzi je propracovanější a obsahuje některé odlišné formulace, které nejsou nezajímavé. V obou verzích se shodně konstatuje, že naše epocha je epochou přechodu od kapitalismu k socialismu /nová verze dodává

"a komunismu"/. V původní verzi se mluví o "boji mezi dvěma protichůbnými společenskými soustavami", zatímco nová verze má poněkud umírněnou formulaci o "historickém soutěžení dvou světových společenskopolitických soustav". Místo o likvidaci koloniálního systému se mluví o "porážce kolonialismu". Další pasáž původní verze zní, že jde o epochu "přechodu dalších a dalších národů na cestě socialismu, vítězství socialismu a komunismu ve světovém měřítku. Osou současné epochy je mezinárodní dělnická třída a její hlavní dílo - světová socialistická soustava". Příslušná pasáž v nové verzi má jinou formulaci - hovoří se o epoše "boje hladovějících hybných sil společenského vývoje = světového socialismu, dělnického a komunistického hnutí, národů osvobozených států a masových demokratických hnutí - proti imperialismu a jeho politice angrese a útlaku, za demokracií a ~~masovými~~ sociální pokrok". Zejména tato poslední téze zvedá původní charakteristiku na vyšší úroveň tím, že rozšiřuje jak frontu boje proti imperialismu, tak i politickou náplň tohoto boje.

Zásadní rozdíl je však v charakteristice dané etapy vnitropolitického vývoje v SSSR. Zatímco ve staré verzi byl třetí program KSSS "programem budování komunismu", v nové verzi se praví, že země vstoupila do etapy rozvinutého socialismu a že třetí program KSSS v nynější redakci je "programem plánovitě-~~ho~~ a všstranného zdokonalování socialismu // a dalšího postupu sovětské společnosti ke komunismu na podkladě urychleného sociálního a hospodářského rozvoje země".

První část "nové redakce" programu obsahuje dvě hlavy - historickou, shrnující historický vývoj SSSR od Říjnové revoluce až po naše dny, a mezinárodně politickou. V historické kapitole je podstatně zkrácena charakteristika klasického kapitalismu. Je tu též zmínka o tom, že strana vykonala mnoho pro odstranění důsledků kultu osobnosti, načež ihned následuje věta namířená proti nejmenovanému Chruščovovi /stejně tak se nejmenuje ani Stalin/ o "naprāvování chyb subjektivistického a voluntaristického charakteru", přičemž z formulace vyplývá, jako by šlo v obou případech o nedostatky či chyby stejného kalibru, což působí, mírně řečeno, nanejvýš podivně. Bylo by snad možné vykládat to tak, že v tomto duchu pojatá pasáž o důsledcích tzv. kultu osobnosti a o nedostacích Chruščovovy éry je příznačná pro rozložení sil v současném vedení KSSS a pro jeho ideový a politický profil. Tento výklad by však asi byl správný pouze zčásti. To hlavní, co určilo takové povrchní a historické skutečnosti

neodpovídající hodnocení Stalinových a Chruščovových chyb, je zřejmě někde jinde. Nejspíše, že tato problematika, týkající se minulosti, není pro sovětskou současnost z hlediska dnešního vedení KSSS naléhavá. Mejožehavější problémy jsou jinde a také předpoklady k jejich efektivnímu a co nejrychlejšímu řešení jsou jinde než v zahájení diskuse o hodnocení Stalinovy a Chruščovovy politiky, k níž by určitě muselo dojít, kdyby se v programu učinil pokus o hlubší rozbor. Mezi vymoženostmi vývoje SSSR se jako "historický úspěch socialismu" nově uvádí "vytvoření vojensko-strategické parity mezi SSSR a USA, mezi organizací Varšavského paktu a NATO", jejíž zachování "je nanejvýš důležitou zárukou míru a mezinárodní bezpečnosti". Poté se podrobně vypočítávají konkrétní výsledky socialistické výstavby na všech úsecích společenského života v SSSR, jež zdaleka ne všechny jsou nesporné, a závěrem se formuluje základní úkol vyplývající z výchozí charakteristiky nynější vývojové etapy SSSR: výstavba rozvinutého socialismu dává na pořad dne úkol nikoli budování komunismu, jak tomu bylo v programu z r.1961, ale, "všemožného a všestranného zdokonalování socialistické společnosti, plnějšiho a efektivnějšiho využívání jejích možností a předností".

Mezinárodně politická hlava nazvaná "Boj mezi silami pokroku a reakce v soudobém světě" je ve svém pojetí v podstatě obdobná jako příslušné kapitoly původní verze, je však mnohem stručnější a obsahuje některé více nebo méně závažné změny v jednotlivostech, jež vyplývají z nových jevů v současné mezinárodně politické realitě, ale také z některých odlišných hodnocení. Při srovnání obou verzí je nápadné, že v nové verzi není v této oblasti problémů ani zmínka o boji proti buržoasní reformistické ideologii, jemuž je v původním znění věnována celá, poměrně obsáhlá kapitola. Stejně tak byl vypuštěn odstavec o nutnosti boje proti revizionismu a pravicovému oportunismu jako hlavnímu ~~způsobu~~ nebezpečí v komunistickém hnutí, vyústivší v konstatování, že "nejúplnějším ztělesněním ideologie revisionismu je program Svazu komunistů Jugoslávie", i odstavec o nebezpečí dogmatismu a sektářství. Rovněž tu chybí tvrzení obsažené v původní verzi, že americký imperialismus obnovuje německý imperialismus s jeho revanšistickými cíli, který "připravuje válku proti socialistickým státům a jiným evropským zemím", jakož i obdobná invektiva proti obnově japonského militarismu. Původní verze programu se omezila na konstatování, že všechny marxisticko-leninské strany uznávají

existenci řady hlavních zákonitostí, jež jsou společné všem zemím nastupujícím socialismus, aniž je vypočítává. Autoři nové verze považovali za nutné tyto zákonitosti jmenovitě vypočítat: vláda pracujících za vedoucí úlohy dělnické třídy, řízení rozvoje společnosti komunistickou stranou, upevnění společenského vlastnictví základních // výrobních prostředků a plánovitý růst ekonomiky v zájmu všeho lidu, uplatňování zásady "každý podle svých schopností a každému podle jeho práce", rozvoj socialistické demokracie, rovnoprávnost a přátelství všech národů a národností a obrana revolučních vymožeností před útoky třídních nepřátel.

Podstatně stručnější je v novém znění charakteristika socialistické soustavy. Místo celé kapitoly jsou vzájemným vztahům zemí socialistického společenství a jeho mezinárodnímu významu věnovány pouhé tři odstavce. Je ovšem třeba vzít v úvahu, že zvláštní kapitola o spolupráci SSSR se socialistickými zeměmi je obsažena ve třetí části návrhu "nové redakce", která je celá věnována úkolům KSSS na mezinárodním poli. Následuje pojednání o soudobém kapitalismu, jako "stále ještě silném a nebezpečném", a když "už má svůj vrchol za sebou". Mechanismus kapitalistického vykořisťování "je nyní složitější a rafinovanější". Poukazuje se tu na to, že soudobý kapitalismus čerpá stále větší zisky "z kvalifikace, intelektuálních sil a duševní energie pracovníků". V této souvislosti se v nové verzi, v oddíle věnovaném dělnické třídě, která "byla a zůstává hlavní revoluční třídou soudobé epochy" a jejíž úloha ve společnosti se stále zvyšuje, výslovně poznamenává, že součástí dělnické třídy se vzhledem ke stále většímu využívání vědy ve výrobě stávají též představitelé duševní práce. Základními kritérii pro revoluční stranu dělnické třídy je podle nové programové verze zásadová třídní politika řídicí se marxisticko-leninskou teorií, přesvědčení o nevyhnutelnosti nahrazení kapitalismu socialismem, pochopení objektivních zákonů revoluce, ať se uskutečňuje "v pokojných i nikoliv pokojných formách" a schopnost využívat obecných zásad boje za socialismus v konkrétních podmínkách každé země. Nové je zdůraznění významu masových demokratických hnutí, jakožto charakteristického rysu naší doby, jež jsou objektivně namířena proti politice reakčních kruhů imperialismu a vlévají se do jednotného proudu boje za sociální pokrok". Podstatně je zestručněna pasáž o "protiimperialistickém boji zemí, které svrhly koloniální jho", která nahrazuje celou kapitolu o národně osvobozeneckém boji z původního znění programu. I zde je třeba vzít

v úvahu kapitolu z třetí části "nové redakce" programu, která však nepojednává o programu tohoto boje, ale je pojata jako úkoly KSSS v upevňování vztahů s osvobozenými zeměmi. Závěr mezinárodně-politické hlavy první části nového programu tvoří pasáž o boji za mír jako nejdůležitějším úkolu, které má před sebou celé lidstvo. Jednou z hlavních otázek nynějšího sociálního a politického boje je otázka, k čemu budou využity plody vědeckotechnické revoluce, zda "k vytvoření hojnosti statků a k vytvoření materiálních podmínek pro rozkvět společnosti i pro všestranný vývoj osobnosti anebo zda vinou třídního egoismu jich bude využito v zájmu obhacení vládnoucí elity v kapitalistickém světě".

Je nutno si všimnout rozdílu mezi vysvětlením co znamená mírové soužití v obou verzích. Ve staré verzi vychází toto vysvětlení z téze, že mírové soužití je specifickou formou třídního boje mezi socialismem a kapitalismem, že umožňuje upevňovat pozice socialistické soustavy ve světě, že vytváří příznivé podmínky pro boj dělnické třídy v kapitalistických zemích a usnadňuje národně osvobozenecý boj utlačených národů koloniálních a závislých zemí. Nová formulace má podstatně širší záběr - mírové soužití "... to není jen svět bez válek. To je takový mezinárodní řád, při němž by nevládla vojenská síla, nýbrž dobré sousedské vztahy a spolupráce a při němž by se uskutečňovala široká výměna vědeckých a technických poznatků a kulturních hodnot ve prospěch všech národů". Až se přestanou vynakládat obrovské sumy prostředků na zbrojení, bude "zaměřit plody práce na výhradně tvořivé cíle... Otevřely by se příznivé možnosti i pro řešení globálních problémů lidstva". Čili: zatímco původní verze posuzovala význam mírového soužití především z hlediska zájmů třídního boje a nanejvýš též zájmů boje národně osvobozenecého, nová verze v duchu nesektářského pojetí historického poslání mezinárodního socialistického hnutí jakožto předvoje a mluvčího zájmů veškerého lidstva zdůrazňuje, že "mírové soužití odpovídá zájmům všech zemí a všech národů".

x x x

Druhá část věnovaná vnitropolitické problematice se v obou verzích začíná ~~záměrně~~ totožnou definicí komunistické společnosti. Zatímco v původní verzi se pak poměrně podrobně rozvádějí její jednotlivé znaky, druhá verze především upozorňuje na předpoklady jejího vybudování /nutnost prosazení bezprostředně

společenské povahy práce a výroby, překonání staré dělby práce, přeměna systému socialistické samosprávy v komunistickou společenskou samosprávu, přechod od "státu k nestátu", přičemž se vymizení politického rázu činnosti státních orgánů podmiňuje mj. mezinárodními podmínkami, což v textu staré verze chybí/ a pak teprve nepoměrně stručněji uvádí její základní rysy. Varuje se před ignorováním konkrétní úrovně materiální a duchovní úrovně společnosti a před ukápeným zaváděním komunistických zásad. Současně se poukazuje na nepřípustnost otálení při realizaci aktuálních přeměn a nových úkolů, k čemuž, jak se tu výslovně podotýká, došlo v sedmdesátých a na počátku osmdesátých let, kdy se "v rozvoji země zároveň s dosaženými nespornými úspěchy vyskytly určité nepříznivé tendence a potíže", které "do značné míry souvisejí s tím, že nebyly včas a náležitě zhodnoceny změny hospodářské situace a nezbytnost hlubokých změn ve všech // sférách života a že se neprojevovala patřičná důraznost při jejich uskutečňování". /Tato vcelku velmi mírná kritika činnosti vedení strany v posledních letech Brežněvovy éry v podstatě opakuje to, co již bylo dříve řečeno Gorbačovem a co zřejmě tlumočí závěry, jež v poslední době prosadila nová většina politického byra ŮV KSSS v jeho pozměněném složení./

Další odstavec opakuje tézi o urychlení sociálně ekonomického rozvoje, jež je obsažena už v titulku první, úvodní hlavy vnitropolitické části programu /"Komunistická perspektiva SSSR a nutnost urychlení sociálně ekonomického rozvoje"/ a která je příznačná pro to, co je v nové verzi opravdu nové. Práví se tu, že urychlení sociálně ekonomického rozvoje je "strategickou linií strany" dotýkající se "kvalitativní přeměny všech /podtrhl autor/ stránek života sovětské společnosti". A jaké mají být hlavní směry těchto deklarovaných přeměn? "Zásadní obnovení materiálně technické základny na podkladě vědeckotechnické revoluce; zdokonalování společenských vztahů, především ekonomických; hluboké přeměny v obsahu i charakteru práce, v materiálních a duchovních podmínkách života lidu; aktivizace celého systému politických, společenských a ideologických institucí". Výsledkem těchto přeměn by měl být "kvalitativně nový stav sovětské společnosti". Vyhláší se tu, zatím v nejobecnější podobě, něco, co v sovětské společnosti už dávno nazrálo a co, nemá-li zůstat jenom na papíře, ale proměnit se v živý celospolečenský kvas, který by opravdu přivedl ke kvalitativnímu přerodu, vyža-

duje realizaci ředy přepokladů, s nimiž se v "nové redakci" programu vůbec nepočítá, ba ani se tu nenaznačují, lze však nicméně soudit, že k nim na neposledním místě nutně bude patřit důkladný kritický rozbor současného stavu a příčin, jež k němu přivedly.

Dokladem toho, že za všeobecnými programovými formulacemi se vskutku tají poctivě míněný záměr změnit celou orientaci dosavadní práce, je např. nedávný rozhovor šéfredaktora Pravdy, akademika Afanasjeva s dopisovatelem Rudého práva. Afanasjev tu mluví o "zásadním rysu" nového zaměření sovětské žurnalistiky, který spočívá v tom, že se usiluje o "obrat pozornosti k sociální tematice" a že je tu snaha překonat dosavadní jednostrannost, kdy se mnoho psalo o technice, technologii, strojích a statistikách, ale zapomínalo se na to, čemu se říká lidský faktor. Vůbec tu máme co činit s některými novými termíny, jejichž frekvence byla až dosud v oficiálních dokumentech nepatrná - "sociálně ekonomický rozvoj", "lidský faktor". Lidský faktor vyzdvihuje též první kapitola vnitropolitické části, a to na významném místě - jeho zdůraznění obsahuje pasáž uvádějící stručné shrnutí základních programových úkolů strany ve všech oblastech společenského dění, - v ekonomické, sociální a politické oblasti a v oblasti duchovního života. "Socialistická společnost nemůže účinně fungovat, - píše se tu, - jestliže nenachází nové cesty rozvoje tvůrčí činnosti mas ve všech sférách společenského života".

Obsahuje-li úvodní kapitola vnitropolitické části "nové redakce" programu některé progresivní podněty, nelze totéž tvrdit o dalších kapitolách této části. V kapitole o ekonomické strategii strany se požaduje dosáhnout "již do konce roku 2000 ... zdvojnásobění výrobního potenciálu při jeho základní kvalitativní obnově". I když je v této kapitole řečeno nemálo nového, co ve staré verzi nebylo a do jisté míry ani být nemohlo, přece jen nelze nevidět, že se tu v podstatě jinými slovy opakuje totéž. Ve staré verzi se předpokládalo nepoměrně vyšší, a jak se nakonec ukázalo, zcela nereálné tempo růstu, např. růstu produktivity práce /do r.1970 více než dvojnásobek, do r.1980 - 4 - 2 1/2 krát - ve skutečnosti v letech 1965 - 1981 vzrostla produktivita práce v SSSR o 112 %, z toho v letech 1965 - 1980 o 61 % - viz Narodnoje chozjajstvo SSSR 1922-1982, s.59/. A přitom se i v původní verzi programu psalo o tom, že "intenzivní rozvoj průmyslu si vyžaduje velké progresivní změny v jeho

strukturu", o nutnosti všestranného urychlení výroby automatiky, telemechaniky, elektroniky, o zavedení komplexní automatizace, o "rozsáhlém uplytnutí" kybernetiky, elektronických výpočetních a řídicích zařízení, o "maximálním urychlení vědeckotechnického pokroku", o "zvyšování úlohy vědy při výstavbě komunistické společnosti", aby se věda "stala bezprostřední výrobní silou" atd. atp. Také oddíl o řízení národního hospodářství a plánování, který v "nové redakci" má název "zdokonalování socialistických výrobních vztahů v systému řízení a metod plánování" je na první pohled v obou verzích jakoby shodný, jenom akcenty jsou jiné. V nové verzi se na rozdíl od staré zdůrazňuje význam zdokonalování vztahů rozdělování, které by měly zvyšovat kolektivní a osobní zainteresovanost na rozvoji společenské výroby a měly by ovlivňovat úroveň a způsob života lidí, měly by být co nejefektivnější a bránit bezpracným příjmům a rovnostářství v odměňování. Nový je též požadavek, aby při zdokonalování řízení, které by mělo zahrnovat "nejrůznější pružné formy a metody /zdá se, že tato i jiné obecné formulace by za jistých okolností mohly otevírat možnosti k hlubším, progresivním formám/ se přihlíželo "ke změnám ve výrobních silách a ve výrobních vztazích, k růstu vzdělanosti, uvědomělosti, kvalifikace a zkušeností... pracujících". Znovu se deklaruje princip demokratického centralismu, který se musí projevovat jak ve "zvýšení efektivity centralizovaného řízení", tak i ve značném "rozšíření hospodářské samostatnosti a odpovědnosti sdružení a podniků". Program dále požaduje zvýšení účinnosti plánování, v němž hlavní místo "musejí zaujímat kvalitativní ukazatele". Současně strana slibuje opatření "ke zvýšení úlohy základního výrobního článku", zvyšovat účinnost chozrasčotu a na "úplný chozrasčot ... důsledně převádět podniky a sdružení". V tom všem znamená nová verze jistý pokrok ve srovnání s dosavadní, ovšem stále ještě ve zcela obecné rovině.

Třetí kapitola ve vnitropolitické části má název "Sociální politika strany" a má tři podkapitoly: "Zvyšování životní úrovně, zvyšování pracovních a životních podmínek sovětských lidí", "Překonávání třídních rozdílů, vytváření sociálně stejnorodé společnosti" a "Další rozkvět a sbližování socialistických národů a národností".

Pokud jde o vlastní sociální politiku, o níž pojednává první podkapitola, třeba říci, že nová verze se od staré liší

co do koncepce. Ve staré verzi se podrobně vypočítávala všechna konzumní blaha v souvislosti s tím, že do r.1980 měl v SSSR být "v podstatě" vybudován kominismus a že mělo být dosaženo nejvyšší životní úrovně na světě. Nová programová verze stanoví, že objem prostředků pro uspokojování potřeb lidu má během patnácti let zdvojnásobit, ale nezaměřuje se především na to, jaké výhody to přinese, nýbrž na změny v pracovních podmínkách, na "lidský faktor", na možnosti jeho nejefektivnějšího uplatnění. Vytýčuje se tu požadavek - posílit tvůrčí náplň s kolektivistickou povahou práce a zvýšení její kultury a, co je zvláště důležité, podporovat vysoce kvalifikovanou a vysoce produktivní práci ve prospěch společnosti. Dále se zdůrazňuje péče o plnou a efektivní zaměstnanost, o značné omezení manuální práce, o zajištění patřičných zdravotních a hygienických podmínek pro práci, boj proti úrazovosti a chorobám z povolání. Perspektiva neustálého růstu reálných příjmů a životní úrovně je střízlivě podmíněna "ekonomickými možnostmi země". Pouze jediný úkol je tu určen konkrétně - do r.2000 by každá rodina měla mít samostatný byt nebo domek, což se v dosavadním programu slibovalo do roku 1980.

V druhé podkapitole o překonávání třídních rozdílů nás zaujme odstavec, v němž se ukazuje na rostoucí význam pracovních kolektivů v sociální struktuře sovětské společnosti. "Strana se všemožně snaží přispívat k tomu, aby se každý pracovní kolektiv stal účinnou sociální buňkou socialistické samosprávy, každodenní a reálné účasti pracujících na řešení otázek práce podniků, institucí a organizací..."

Zařazení národnostní problematiky do kapitoly o sociální politice je naprosté s ne dosti srozumitelné novum. V dosavadním programu byla této problematice věnována zvláštní samostatná kapitola, jež následovala po kapitolách o politické a vojenské otázce. Když tuto podkapitolu srovnáváme s onou podstatně rozsáhlejší kapitolou o národnostních vztazích ve staré verzi, nemůžeme si nepovšimnout jedné závažné odlišnosti. Ve staré verzi je tato kapitola zcela jednoznačně ve znamení podpory integračních procesů. Tato tendence je zachována i v nové verzi, avšak zde po konstataci, že v SSSR byla národnostní otázka úspěšně vyřešena, se vysloveně upozorňuje, že "v procesu společné práce a života více než stovky národů a národností zákonitě vznikají nové úkoly při zdokonalování národnostních vztahů" /Podtrženo v originále!!!/, jež musí být neustále řešeny.

x x x

A nyní k rozdílům v tom, jak se v obou vztazích uvažuje o rozvoji politického systému společnosti. Ve staré verzi se hlavní směr činnosti strany na tomto úseku formuloval takto: "Všestranné rozvíjení a zdokonalování socialistické demokracie, aktivní účast všech občanů na správě státu, na řízení hospodářské a kulturní výstavby, zlepšování práce státního aparátu a zesílení lidové kontroly jeho činnosti...". V nové verzi se praví, že strategická linie KSSS spočívá "ve zdokonalování sovětské demokracie, ve stále plnějším uplatňování socialistické lidové samosprávy na základě každodenní, aktivní a účinné účasti pracujících a jejich kolektivů a organizací na řešení otázek státního a veřejného života". Proti starému znění by nemusely být námitky, horší to bylo s praktickým uskutečňováním toho, co se v něm hlásalo. Doufejme, že osud nového znění v praxi bude úspěšnější a to by nebylo špatné. Jde totiž o to, že v nové verzi se zdokonalování demokracie vykládá především v souvislosti se socialistickou lidovou samosprávou. Ve staré verzi a vůbec v žádném dřívějším dokumentu KSSS se tento pojem vůbec nevyskytoval. V dosavadním programu se uvažovalo pouze o tom, že "rozvoj socialistické státnosti postupně povede k její přeměně ve společenskou komunistickou samosprávu" /podtrženo v originále/, čili s lidovou samosprávou za socialismu se vůbec nepočítalo.

Ponecháme-li stranou řadu formulací, vyjadřujících v "nové redakci" úsilí o další demokratizaci veřejného života důrazněji než dříve a obrátíme-li pozornost opět k tomu, co je zde nové konkrétně, zjistíme, že především se tu připouští možnost všelidového referenda o zvláště důležitých zákonech a rozhodnutích, dále se tu hovoří o průzkumech veřejného mínění, o nutnosti zdokonalovat informativnost obyvatelstva, o obsazování funkcí na základě širšího výběru a konkurzního řízení, což všechno jsou více nebo méně závažné skutečnosti, svým způsobem charakteristické pro nové tendence, jež se v SSSR začínají projevovat v poslední době. Pro tyto tendence je příznačné také to, co se tu hovoří o "linii demokratizace řízení, procesu přípravy a schvalování státních rozhodnutí", v němž by měla mít místo "volba optimálních variant, respektování a porovnávání různých názorů a návrhů vzešlých ze schůzí pracovních kolektivů a také občanů v místě bydliště". Ve staré verzi byla jak známo ražena zásada

soustavné obnovy složení sovětů, a to zcela konkrétně - při každých volbách měla být vyměněna ~~nejméně~~ jedna třetina poslanců. V nové verzi zásada obnovy zůstala, avšak je formulována obecně, bez určení počtu poslanců, kteří by měly být nahrazeni novými.

Jisté úpravy obsahuje též nová verze programu pokud jde o odborové organizace. Kromě svých tradičních funkcí - podpora růstu národního bohatství, zlepšování pracovních a životních podmínek, obhajoba práv a zájmů pracujících, komunistická výchova, zapojování do řízení výrobních a společenských záležitostí, upevňování kázně měly by se odbory podle nové verze programu "aktivně podílet na rozvíjení socialistické lidové samosprávy, na řešení základních otázek státní, hospodářské a kulturní výstavby". Tedy účast odborů na demokratizaci cestou podpory rozvoje socialistické lidové ~~samosprávy~~ samosprávy - to je nový problém pro odbory, zda vůbec, kdy a v jaké podobě jej budou řešit v praxi. Zatím byla praxe sovětských odborů, stejně jako i v jiných socialistických zemích velmi vzdálena tomu, co se o jejich úkolech deklarovalo v programu.

Poslední kapitola vnitropolitické části nové verze programu KSSS pojednává o ideově výchovné práci, vzdělání, vědě a kultuře. Slovy se tato kapitola liší od příslušných oddílů staré verze, avšak duch zůstal téměř nezměněný. Zbývá jenom si přát, aby také v této oblasti se pozitivně projevil progresivní tendence, které bylo možné zaznamenat na jiných úsecích a aby nezůstala bez vlivu úvodní část této kapitoly, v níž se říká: "Je-li ideově výchovná činnost odtržena od skutečnosti a jejích reálných problémů, nutně se stává abstraktním osvětářstvím, bezpředmětným řečením a odvádí od naléhavých úkolů výstavby komunismu. Ideologická činnost musí mít hluboký ideově teoretický obsah, být široce informativní, musí plně a přesně přihlížet ~~k~~ k realitám vnitřního i mezinárodního života a ke zvýšeným duchovním nárokům pracujících... Jednota slov a činů" by měla být nejdůležitějším principem veškeré stranické a státní činnosti. Zdá se být zřejmé, že tato slova jsou vyjádřením nespokojenosti s daným stavem na tomto poli, že jsou kriticky namířena do vlastních řad, proti pseudoideovosti, pseudoteoretičnosti a jalovosti stranické propagandy, proti jejímu ignorování ožehavých problémů každodenní praxe a její diskreditaci tím, že se pozornost odvádí od skutečně naléhavých problémů, že se

orientuje na zaostalé vrstvy a zneužívá jejich nedostatečné informovanosti. Za zmínku stojí také, že nové verze dělá tečku za jedním z "komunistických sebeklamů", vydávající všechny negativní jevy v myšlení a chování lidí v socialistické společnosti výhradně za "přežitky kapitalismu". Práví se tu, že tyto negativní jevy jsou spjaty jak "s přežitky minulosti ve vědomí lidí, tak s nedostatky praktické činnosti v různých oblastech společenského života a se zpožděním při řešení palčivých problémů".

V pasáži o komunistické morálce jsou místo dosavadních "dvanácti příkázání" morální kodexu budovatelů komunismu, který byl XXII. sjezdem KSSS zařazen jak do programu, tak i do stanov, rozvedeny tři základní požadavky, a to že komunistická morálka má být kolektivistická, humanistická a činorodá.

x x x

Třetí část "nové redakce" programu KSSS "Úkoly KSSS na mezinárodním poli, v boji za mír a společenský pokrok" je velmi rozsáhlá a nová. Starý program ji neměl. Některá z jejích témat byla obsažena v úvodní části staré verze, avšak v odlišném pojetí. Zařazení této části do programu svědčí o mimořádném významu, který nové vedení KSSSpřikládá mezinárodně-politické problematice. Jde o vyjádření hlavních stanovisek KSSS k současnému mezinárodně politickému dění, jež jsou obecně známa z řady sovětských dokumentů poslední doby, a to v programové podobě.

Čtvrtá a závěrečná část je věnována straně. I zde je v nové formě zachován v podstatě starý obsah. Je třeba zaznamenat pozornost, jaká se tu věnuje problematice specifiky funkcí stranických, státních a společenských orgánů, nutnosti koordinovat jejich činnost a nepřipouštět duplicitu. Nová je také připomínka "více přihlížet k mínění veřejnosti" při výběru a hodnocení stranických kádrů. Pasáž o závazné a přesně reglementované obnově složení stranických orgánů v nové verzi chybí. V obecné podobě je jako "zásada soustavného obnovování složení /stranických orgánů/ a jejich kontinuity" uvedena v návrhu nových stanov. Ještě je třeba uvést, že k charakteristice vnitrostranické demokracie byla přidána formulace o "širokém uplatňování zásady informovanosti".

x x x

"Návrh nové redakce programu KSSS" je výrazem současných poměrů v KSSS a v sovětské společnosti. Je nesporné, že sovětská společnost vstoupila do nové etapy svého vývoje, k níž muselo dojít, protože se nahromadilo množství obtížných, složitých a dosud neřešených problémů. Tato etapa je ale teprve na samém počátku. Je pravděpodobné, a tomu nasvědčují některé materiály, jež se v poslední době objevily v sovětské publicistice, že ve špičkách KSSS a sovětského státního aparátu je немало lidí, kteří si uvědomují, že nový návrh programu v řadě svých důležitých oddílů neodpovídá nárokům současné doby, že mnohá jeho ustanovení v brzké době pravděpodobně zastarají, a to zejména pokud jde o problematiku organizace a řízení ekonomiky, což se partnerně neobejde ani bez určitých posunů v oblasti politického systému a ideově výchovné činnosti, které však nelze prozatím nijak určitěji předvídat. Dále, než je zakotveno v nynějším návrhu, se asi zatím sotva mohlo jít nejen vzhledem k danému poměru sil ve vedení KSSS, ale také, a možná že především, vzhledem k ^{ideové} ~~ideové~~ nepřipravenosti stranických kádrů a úrovni veřejného mínění zejména v "establishmentu" sovětské společnosti. Nelze podceňovat obrovskou sílu inerce, toho, že ideový a politický horizont valné části kádrů na všech stupních stranické a státní hierarchie odzdoła nahoru je stále ještě v zajetí ustálených představ a hlavně stereotypů ve způsobu myšlení. Velmi mnozí z nich ještě nechápou, ba nejsou s to si vůbec připustit, jak životně závažné jsou problémy, které dlouhou dobu zůstávaly neřešeny a které nyní musí být řešeny urychleně, mají-li být překonány některé vážné krizové jevy, především vážné zaostávání ekonomiky a také některých důležitých úseků vědy a techniky. Toto vše je třeba si uvědomit při hodnocení "Návrhu" a správně ocenit to, co je v něm pozitivní, progresivní a co zakládá možnosti pozitivních a progresivních přeměn v praxi. Řada programových tezí je, jak již bylo ukázáno, formulována tak obecně, že připouštějí široký a perspektivně dostatečně pružný výklad, a kromě toho obsahuje nový návrh leccos, co bylo ještě nedávno považováno za revizionistické bludy. O progresivním významu těchto ustanovení, jako např. o socialistické lidové samosprávě, samozřejmě rozhodne teprve jejich konkrétní interpretace a uplatnění v praktické činnosti. Bylo by chybou všechno, co je v návrhu kladné, přeceňovat, ale chybou by bylo také kladné a nové za balastem starého přehlížet.

Je ovšem samozřejmé, že rozhodující úlohu tu nebude mít takový či onaký program, že hodně závisí nyní na jednáních a usneseníh nadcházejícího sjezdu KSSS, na tom, kdo, jaké síly, jaké kádry získají vliv v budoucím ÚV, a že nejvíce bude zále-
žet na tom, jakým směrem půjde praxe KSSS a sovětské společnosti po sjezdu a za jakých mezinárodních podmínek.

- js -

"Lidský faktor"

Ve světě lamentujícím nad svou dehumanizací, v tom plahočivém světě zcizených a zcizeného se cítím být - přiznávám to v plachém zahanbení - obkroužena lidskostí. Je to prstenec, do něhož když někdo vstoupí, už si ho dobře ~~chrání~~ chrání. Chrání si hodnotu prstearou, ztrácenou a vždy znova čerstvě nalézanou, žádné abstraktum, do něhož by se člověk vymyslíl, děje a formy jsou to velmi konkrétní. Tak třeba čtu, co Jiří Gruša odpověděl na otázky v Rozmluvách, zní mi to blízce, prstenec jemně zvoní. Tak stejně zazní, když pozoruji Václava Havla, jak dovede být pozorný a starostlivý k věci, o niž zrovna jde, k lidem, kteří jsou právě přítomni, jak je při své vyjímečnosti ztracený v těch druhých. A zaslechnu prstenec nečekaně zaznít, když velký český básník /že my máme v Čechách tolik dobrých básníků?/ vysloví příkrou obavu, aby nás nepohltilo elitářské dizidentství; a když mi jiný básník laje za modrou košili a naše stanoviska se o sebe třejou, v jejich průsečících se prstenec slyšitelně zachví. V prstenci se ocitám i s lidmi neznámými, s ženou jménem Nancy, která mi prvně napsala do vězení a jejíž australské dopisy mi někdo otvírá a znovu zalepuje. Prstenec spoluobecnosti pochází už z křesťanských kořenů naší civilizace; v Čechách je silně obsažen například v pohádkách Boženy Němcové a říkám si, že nejsme tak docela ztraceni, když české děti ty pohádky stále ještě čtou a nasakují pradávnoú lidskou zkušenost, že když je svět v krizi a hrozí mu trest boží potopy, lidé se pro svou záchranu musejí stát dobrými; a zlé, mající i dneska a zrovna dneska tolik lákavých podob, musí odstoupit do pozice pouhého negativního odrazu dobrého. Čtu zrovna poslední román Egona Bondyho, v hrdinově sporu tu vystupuje ďábel a je vymycován bůh; jako by řeč o ďáblu nebyla jedním dechem řečí o bohu. A kde se Bondyho hrdina dovolává jako své nejvyšší lidské instance svědomí, tam potvrzuje etiku, i kdyby ji chtěl nevímajak silně popřít. Tykadla básníků a filosofů větrí nebezpečí. Jiří Gruša k tomu říká, že se lidé na východě Evropy budou asi umět optat podstatněji, než lidé západní.

Já ale píšu fejeton, a tedy pospíchám nabrat z mělčího souduku. I na tribunách důležitých shromáždění a teď často i v novinách se začal módně užívat termín "lidský faktor". Přepadá snad myšlenka na nutnost humanizace odhumanizovaného systému i oficiály? Prvně jsem si uvědomila důsažnost toho pojmu při televizním šotu z družstevního kravína. Velká hala, hodně krav u žlabu, docela čisto, před mikrofonom mladý předseda JZD, inženýr, na sesličce dojička upevňuje krávě na vemenó odsávací zařízení. Řeč jde o dojobvosti krav a předseda řekne: "V dalším rozvoji družstevní výroby je nutné lépe využívat lidský faktor." Jemu místně nejbližší lidský faktor je ještě v záběru, může mu být třicet, ne víc, má pěkné tmavé vlasy, pro televizi čerstvě upravené od holiče, něžný nos a usměvavá usta. Vzpomněla jsem si hned na Fidelia, ale problém to je hlubší, než jen mocenské přizpůsobení jazyka. To Marx byl poctivější ve výběru pojmů, rovnou psal o výrobní síle a pojem mu smyslem nepřesahoval dě společenské psychologie; kdežto "lidský faktor" má předstírat /shora dolů a zdola nahoru/, že taky

"zní hrdě". A tak mě, Evu zvědavou, napadlo ozkusit, zda člověk přece jen nemůže poskytnout odlidštěnosti lidské zrcadlení.

Čtenář promine, že vyličím zkušenost až příliš osobní; a nadto tím poruším vlastní zásadu nepsat o policii. Nemám ráda témata, která se sama hrnou do pera, ale je příliš lákavé ozkoušet si fungování "lidského faktoru" na terénu občanstvu tajeném a pro občana tajemném. Lepší část roku jsem i loni trávila na vsi a mí ochránci /"Nevysvětlujte si to špatně, paní Kantůrková, my vás budeme chránit; sice jsme si zjistili, že jste tu oblíbená, ale všichni vás rádi nemají."/ se museli strategicky rozmístit v prostředí, kde sousedka z horní návsi ví za čtvrt hodiny po probuzení, že sousedka od kapličky už od večera postrádá kocoura. A aby jich si nevšimly, když oni na mě měli při nejvyšším stupni bdělosti tři auta po dvou mužích, to je pro tři směny osmáct osob, které se pravidelně střídaly a které se sousedky za záclonami naučily bystře rozpoznávat. Panímámy sledovaly ze svých podsaditých jihočeských statků, které už dávno žádnými statky nejsou, jak se auto z návsi - sotva se hnu s vrátka - rozjede na pozorovatelnou k lesu, auto od kanceláře JZD zamíří za mnou do polí a auto od stodoly s hnojivou zůstává na stálém postu naproti našemu domu. Odpoledne si auta trasy prohodí a panímámy byly po tom půl roce obeznalé v policejních manévrech jako po nějakém seminárním cvičení. Věděly o mých sledovateli zdaleka víc, než já a vzkazovaly mi, že při setmění se auto z návsi stahuje ke kravinu za zadní stěnu našeho domu, kdežto auto od kanceláře JZD zaujme místo na návsi pod lipou, zatímco já si mohla pouze všimnout, že od stodoly naproti přes silnici, odkud měli přes den náš dvůr a zahrádku jako na dlani, se posádka stáhla přímo pod má vrátka. A i kdybych si toho nevšimla, dali o sobě vědět sami, svítili mi v noci do oken a propátrávali světlometem dvůr. Lidského bylo na takto zmobilizovaném lidském faktoru snad jen to, že jednou ráno hodně brzy za svítání, když chtěli vrátit auto od mých vrátka ke stodole, v prudkém svahu se jim kola protáčela na dlouhé trávě skropené silně rosou; museli ~~jsme~~ počkat na další směnu, aby pomohla auto vytlačit a sousedi, kteří si jinak tu trávu sečou pro slepice a pasou na ní husy, si stopy polidšťujícího nezdaru chodili ukazovat. A taky za letních veder zcizená tajemnost státní tajné moci z mladíků spadla a v Písku se stalo hitem jít pomalu procházkou naší vsí anebo se zvolna projet vozem a prohlídnout si, jak civilním policistům koukají z okýnek auta nohy v pruhovaných ponožkách. A když se na svých strategických postech - jedno oko stále na našem dvoře - rozsadili proti slunci jenom v trenýrkách - zatímco na polích sklízeli obilí a hlídaná osoba vyšla tak nenejvýš zalít okurky -, královské město Písek se rozporem mezi odlidštěným posláním a vynuceně lidskou podobou bavilo zrovna královsky.

A když se projeví takto obnažení, za sebou nic, čím by se kryli, než to auto, vysílačku a možnost vyhrožovat mi, rozhodla jsem se pro experiment: může se zmobilizovaný "lidský faktor" současně chovat lidsky normálně? Nebo obráceně: lze "lidskému faktoru" poskytnout možnost humanizující dimenze, abych to řekla hodně odtažitě?

Šli jsme s mužem na houby, jeli za námi; když začaly lesní pěšiny, jeden musel s námi pěšky. Vysílačku si asi nesl v plátěné tašce /protože proč by všichni nosili ty tašky?/, a přece se trochu zarazil, když jsem na něj počkala. "Prosím vás," požádala jsem ho, "mohl byste aspoň chodit vedle nás? Je mi trapně, když jdete takhle deset metrů za námi." - "Já jsem na to zvyklý," ujistil mě,

muž, jemuž chybělo málo do čtyřicítky. Na hlavě měl stopu po nějakém zranění. - "Ale když já se stydím, nechat vás takhle za námi se ploužit." - Přiřadil se a řekl: "To víte, já taky jenom plním rozkaz." - "Takže by vám nevadilo, když na vás budeme i mluvit?" - "Jsme přece všichni Češi," řekl mému muži, kterého nehlídal. - Tak jsme obezřetně volili společenská témata, aby neměl pocit, že z něj chceme tahat rozumy nebo ho ovlivňovat, on mi nosil do košíku hříbky a na mé varování, že na smaženici ho ale do chalupy nepozvu, řekl: "To nevadí, já stejně houby nerad." A když jsme přišli k chatové kolonii, jedna chata jak hrad vždy na dvou stech čtevrečních metrech, zhrozil se a řekl: "Tedy to bych nesnesl! Já mám rád soukromí." Na konci lesa se najednou ztratil a auta jsme si všimli až zas na silnici, jelo pod blízkým obzorem a na vršku zastavilo. Vystoupili z něj oba, jednomu se cosi proti nízkému slunci zablesklo na hrudi, asi čočka teleobjektivu. Zadoufala jsem, že si vyfotografoval i košík se svými hříbkami.

Má tvrdohlavá romantičnost se ale odmítla hned po prvním neúspěchu vzdát. A tak když mi oautomobilovaný mladík zastoupil cestu do Písku a zeptal se, kam jdu, optala jsem se ho, jestli pořád pojedou za mnou a jestliže ano, zda by mě nesvezli; tak je to v kraji zvykem, že kdo jede vozem, sveze každého, kdo jde po svých. A on by i věděl, kam jdu, i by auto bylo rozumně využité. Nejdřív zazíral, pak zhurta odmítl. Byl to ten typ, který když jsem se zastavila se sousedkou u studny, nelenil a šel si poslechnout, o čem mluvíme; poštače chodil za patami a díval se do schránky, kdo mi píše; a když za mnou a naším starým psem, chodícím už jen pomalu, jel autem po prudkém svahu pastviny, tak tak mi nevrážel blatníky do lýtek. V tom Písku se mnou šel i do drogerie, v rybárně mi koukal do tašky. Možná mě do auta nevzal, usoudila jsem, že tam má vysílačku. "Tady orel, tady orel, slyšíte mě? Sledovaný objekt na palubě!" I neohrožený ochránce může mít smysl pro vlastní směšnost. - A potom jsem ozkusila nedat se dďstrkat na výslech jak ovce a učinit z výslechu návštěvu. Že volali z Prahy? Že se mám dostavit za půl hodiny do Písku na stanici? Že pro mě nemáte ani úřední předvolánku? Pane, vždyť vy ani nemáte uniformu! Tak co kdyby pražský pan major přišel za mnou? Přijel i s písáčkou, která se dojemně zula do bosa, aby nenašlapala, a oba seděli dost nakvašeně u mého stolu, kafe odmítli, anivody ze studny se nenapili, a pan major mi vysvětlil, že jsem v jeho osobě urazila stát a že by mi býval mohl dát vyrazit vrátka, kdyby býval chtěl. Tak jsem postupně pochopila, že se můj experiment míjí s dobrým umyslem. A že jestli jsem způsobila něco dobrého, tak pouze mimoděčně: viděli se mnou americký film Na zlatém jezeře a při našich pátečních večerech u Reinerů se mohli napít výborného piva.

Je pravda, že lidi se najdou na všechno. Ale současně bych nechtěla tvrdit, že byli všichni zlí. Někteří i cítili tu trapnost a ogediněli se i pokusili kompenzovat ji v nějaké pozornosti: jeden mladý muž mi například ochotně vyhledal stanoviště autobusu, ačkoliv to nebylo součástí jeho mobilizačního pověření. Z pozice "lidského faktoru" byli ale nevyviklatelní. Můžete namítnout, že jsem užála vzorku příliš vyhraněného; já si ale z dětství pamatuji policisty, kterých se nikdo nebál, jen zloději; a taky si každý může ve slovníku přečíst, že slovo policie pochází ze středolat. politia, a to z řeckého politeia, což je česky obec, tedy lidské společenství. Zatímco dneska je policista "lidským faktorem" ovládací moci, stejně jako voják je "lidským faktorem" i války nespravedlivé anebo okupačního aktu a dělník je "lidským faktorem" i výroby na sklad. V lidském faktoru řečnických tribun není lidského ani zbla. Leda snad, že se člověk musí něčím živit. Ocítá se v neřešitelných existenčních pastích, nač si však může dát pozor - na pasti pojmu a slov.

ROSTOUCÍ INFLAČNÍ TLAKY ve stagnující ekonomice

"V některých odvětvích byl v prvním pololetí 1985 růst mezd rychlejší než růst produktivity práce," napsala Rudé právo ve zprávě o hospodářských výsledcích v prvním pololetí 1985. To je pravda, ale ne celá. Spíše jen menší polovina pravdy. Rychlejší růst nominálních mezd než produktivity práce byl totiž i v národním hospodářství jako celku. Pokračoval tedy desavadní zesilující se trend inflačních tlaků během normalizačního období, a tu především ve čtyřech letech dnešní pětiletky do roku 1984 včetně.

Neinflační, rovnovážný, zdravý ekonomický vývoj by vyžadoval poměr mezi růstem mezd a produktivity práce právě obrácený.

1. Ekonomické, sociální a demoralizační důsledky inflačních tlaků +/

Ve stavebnictví v období 1969 až 1980 včetně rostly průměrné nominální měsíční mzdy v ročním průměru o 3,6 %, ačkoli společenská produktivita práce rostla jen o 2,2 %. Především však během čtyř let dnešní pětiletky do roku 1984 včetně se inflační situace prohloubila. Růst společenské produktivity práce o 1 % vyžadoval zvýšení mezd o 1,8 %, tedy poměr zcela obrácený, měl-li být zajištěn neinflační, rovnovážný ekonomický vývoj.

V průmyslu se vytvářely ještě silnější inflační tlaky. Obrácený vývoj poměru mezi růstem společenské produktivity a mezd vytvářel tu ještě výraznější inflační, nerovnovážné, nezdravé tlaky, a to v celém období 1969 až 1984 včetně. Především však během čtyř let dnešní pětiletky do roku 1984 včetně rostly průměrné nominální mzdy v ročním průměru o 2,4 %, ačkoli společenská produktivita práce rostla jen o 0,6 %. Růst společenské produktivity práce o 1 % vyžadoval tedy zvýšení průměrných měsíčních mezd o 4,2 % /!/. To je v našem ekonomickém vývoji za posledních 17 let unikátní případ, smutný rekord, jehož důsledky se nutně projeví silně inflačně v příštích letech.

V celém socialistickém sektoru národního hospodářství /bez JZD/ v období 1969 až 1984 včetně rostly průměrné nominální měsíční mzdy v ročním průměru rychleji než společenská produktivita práce. Především však během čtyř let dnešní pětiletky do roku 1984 včetně se inflační tlaky ~~tak~~ prohloubily. Průměrné nominální měsíční mzdy rostly v průměru

+ Všechny následující ukazatelé jsou ze Statistických ročenek a Statistických přehledů

ročně o 1,9 %, ačkoli společenská produktivita jen o 1 % - tedy zcela obrácený vývoj.

Zesilující inflační tlaky se nutně musí v příštích letech projevit růstem nedostatkovosti zboží a služeb na spotřebním trhu nebo /a/ skrytým zvyšováním maloobchodních cen zboží a služeb.

Náš dnešní nízký růst nominálních mezd ještě vůbec neznamena, že rostou i reálné mzdy. Uvedený nominální růst měsíčních mezd ve čtyřech letech dnešní pětiletky, tj. ročně v průměru o 1,9 %, byl totiž doprovázen průměrným ročním růstem maloobchodních cen o téměř 2 %, takže reálné mzdy dokonce poklesly. I podle oficiálních statistik byly reálné mzdy v roce 1984 nižší než v roce 1980, a dokonce nižší i než v r.1979 a nižší než v roce 1977. Skutečný pokles reálných mezd byl však ještě větší, než vykazují oficiální statistiky. Ty totiž nezachycují skryté zvyšování cen, např. u t.zv. takyinnovací sortimentu, které při stejných cenách, ale při snížení užitečných vlastností výrobků a kvality služeb nebo při záměně materiálu přinášejí prospěch jen podnikům ke škodě spotřebitelů a pod.

- - -

Rychlejší růst nominálních mezd než produktivity práce byl umožněn jen inflačním tiskem oběživa. Přesto však i při inflační "výpomoci" je náš růst nominálních mezd příliš nízký, neboť nemůže být účinným stimulem ke zvyšování produktivity práce. Mimoto náš nízký růst nominálních mezd nevytváří dostatečný prostor pro odstranění mzdové nivelizace, která by se pak rovněž mohla stát prostředkem ke zvyšování produktivity práce. I proto všechny dosavadní snahy o účinnou diferenciaci mezd zůstaly jen na papíře, jen zbožnými přáními.

Překážka pro zvyšování nominálních mezd je v tom, že naše nekvalifikovaně řízená ekonomika dosahuje jen velmi nízkou a v posledních letech prakticky jen stagnující společenskou produktivitu práce. Její pomalý vývoj pak brzdí potřebné zvyšování nominálních mezd a nízké mzdy opět brzdí růst produktivity, efektivnosti. Je to bludný kruh, školní případ negativní vzájemné zpětné vazby. Nízká produktivita a efektivnost pak dále prohlubuje naše zaostávání v technickém rozvoji a inovacích za světovým technickým vývojem, nutí nás vyvážet velmi neefektivně, ať to stojí, co to stojí, a tím omezovat dovoz moderní techniky, ale i spotřebního zboží, smířogat se s trvalou nedostatkovostí na spotřebním trhu, zvyšovat maloobchodní ceny tak, že reálné mzdy prakticky nerostou, ale nerostou ani nominální mzdy, leda tak, že je národní hospodářství financováno inflačními penězi, že se tím pak prohlubují existující potíže a nedostatky nebo vyvolávají další, nové, atd.

Samozřejmě příčinou našich nemocí není jen vadná mzdová politika a praxe, resp. mzdová nivelizace, ale je to jedna ze základních, primárních příčin. Podobně negativně tu působí nekvalifikované a byrokratické nadměrné centrální plánování nesladěnými, disproporčními, nereálnými plány a centrálními materiálovými bilancemi; dále nerovnoměrnost ve výrobě a investiční výstavbě, způsobená příliš dlouhými objednávacími lhůtami a především disproporcemi v množství, kvalitě, sortimentu, v špatně fungujícím materiálně technickém zásobování; výroba nežádoucích, nepotřebných a celkově nadměrných zásob; nízké využívání základních fondů a pracovní doby, způsobené pracovní demoralizací, která má zase příčinu v nekvalifikovaném napláňované přezaměstnanosti; samostatnou kapitolu by tvořily iracionálnosti naší nákladné, byrokratické, málo účinné, vadné cenové politiky a cenové praxe, dále kontroly vůbec atd.

- - - -

Téměř všechny nemoci dnešní ekonomiky, včetně disproporcí, deformací a iracionálností lze shrnout - chceme-li odhlédnout od kádrové politiky a politiky vůbec - pod společného jmenovatele: Dnešní antistimulativní, kontraproduktivní, zbyrokratizovaný, nadměrně centralizovaný a direktivní hospodářský mechanismus. Ten je základní příčinou toho, že podniky žádají od plánovacího centra přidělení co nejvíce inputů /materiálu, deviz, lidí, rozpočtových dotací/ a současně bojují s plánovacím centrem o co nejnižší úkoly /výrobní, vývozní, kvantitativní, kvalitativní/, o měkký plán. Tomuto často nefér boji, v němž běžně dochází k zatajování, předstírání, podvádění, blafování - říkáme centrální plánování. Ve skutečnosti je to spíše hra naplňování, v níž plánovací centrum se snaží vyvrátit na podniky a ty zas na plánovací centrum. Téměř před 20 lety to Selucký nazval plánovací mariáš. Moc se to tehdy nelíbilo - soudruhu Novotnému.

Podívejme se však z tohoto hlediska na situaci v roce 1985, když probíhala příprava plánu na příští pětiletku a na její první rok 1986: Požadavky podniků na nové investice značně překračují celkové objektivní možnosti národního hospodářství. Navíc převažují požadavky na pokračování extenzivního vývoje a nikoli na investice intenzifikačního charakteru a na uplatnění vědeckotechnického rozvoje. Investice vydělené na vědeckotechnický rozvoj nebyly v minulých letech ani vyčerpány.

Nadměrné a nereálné jsou požadavky na nové pracovní síly, ačkoli zdroje nových pracovních sil, které jsou k dispozici, jsou velmi omezené. Při dnešním, vadným plánováním vytvořené přezaměstnanosti by aplikace poznatků vědy a techniky měla snížit pracovní sílu na jednotku výroby a tím přinést úsporu v počtech pracovníků. Pro podniky je však pohodlnější požadovat další pracovníky na plánované další zvyšování objemu výroby.

Nadměrné jsou požadavky na devizové dovozy a naopak je malá ochota /dnes ovšem i možnost/ získat devizy vývozem.

Nejvehementněji jsou přímo či nepřímo požadovány prostředky do mzdových fondů. Největší odpor je k převzetí kvalitativních ukazatelů, ke zvýšení produktivity a hospodárnosti, na něž by právě mzdy a prémie měly navazovat. A to si ještě - při dnešní nedostatkovosti a při trhu výrobce - mohou výrobci na úkor odběratelů vylepšovat své ukazatele tím, že vyrábějí i to, co je pro ně ukazateleově výhodné, místo toho, co odběratelé potřebují.

Za takové situace začíná ona plánovací hra, kdy plánovací centrum masíruje podniky, střílí od boku nebo použije tupé indexové metody, a podniky zase naopak blafují a předstírají bolestné zásahy. Přitom některé plány nejsou pro nevyřešené rozpory uzavřeny, "rozporování" se někdy táhne téměř až do konce roku nebo se plány před koncem roku upraví, sníží.

Dokonce i úvodník Rudého práva zaujal k právě probíhající přípravě 8.pětiletého plánu ironické stanovisko: "Plány dalšího rozvoje, jak je navrhuji hospodářské jednotky, jsou přespříliš skromné v slibech, ale neskromné v nárocích. Lidově řečeno, chce se hodně peněz a slibuje se za ně málo muziky" /RP 17.7.85/. Maďarsko je pro naše centrální plánovače asi příliš daleko, aby se tam mohli podívat, jak je možno podstatně snížit pracovní energii, čas a papír na dnešní zbytečný byrokratický tanec kolem přípravy plánu.

- - - -

Ekonomické důsledky našeho plánování lze převést na společného jmenovatele. Je jím nadpis, jímž Rudé právo správně ozdobilo oficiální zprávu o hospodářských výsledcích prvního pololetí roku 1985: "V naší ekonomice jsou nevyužité rezervy". Je to referén písně, který naše propaganda i politické vedení zpívá již léta a zřejmě asi bez účinku. Přiznat, že dnešní latentní, velké mobilizovatelné, skrývané, léta trvající ~~rezervy~~ rezervy nedokážeme v plánovaném hospodářství využívat a že tak vlastně "okrádáme" pracující, převzít za to odpovědnost - k tomu se u nás nikdo nechce přihlásit.

Jak obrovské jsou v našem špatně plánovaném národním hospodářství zbytečně nevyužívané či proplýtvané nemobilizované ^{každoroční} rezervy, je zřejmé i z následujícího srovnání. V kapitalistických státech, postižených dnes i podle jejich vlastního přiznání hospodářskou krizí, vzrostl v roce 1984 hrubý národní ~~výrobek~~ produkt /podle Ekonomistu z 13.4.1985/ v Japonsku o 6,4 %, v USA o 5,7 %, v Austrálii o 4,3 %, v Kanadě o 3,7 %, ve Švédsku o 3,2 %, v Itálii o 3,2 %, v NSR o 2,9 %, v Anglii o 2,3 %, ve Francii o 2,1 %. U nás za poslední čtyři roky dnešní pětiletky do roku 1984 včetně vzrostl národní důchod v ročním průměru jen o 1,47 %.

Setkávám se často i s lidmi, kteří - když vidí kolem sebe tolik ekonomických nedostatků a plánovacích iracionálností - se ptají, jak může ještě naše hospodářství fungovat i tak, jak dosud funguje. Odpověď je, že ve značné míře žijeme na účet budoucnosti, na úvěr, nad poměry a někdy i z podstaty. Omezím se tu jen na jeden příklad žití na úkor budoucnosti, související s naším tématem: financujeme ekonomiku nadměrným tiskem peněz!

V období 1969 až 1984 včetně vzrostl náš vytvořený národní důchod ve fyzickém objemu o 94 %, tj. z 247 mld na 480 mld Kčs. Naproti tomu peníze v oběhu vzrostly o 221 %, tj. z 16,2 mld na 52 mld Kčs. Při méně než dvojnásobném vzrůstu národního důchodu vzrostl tedy objem oběživa více než trojnásobně. A opět nejhorší inflační období bylo ve čtyřech letech dnešní pětiletky do roku 1984 včetně. Tu vzrostl národní důchod jen o 5,8 %, zatímco objem oběživa o 25 % /!/. Rostlo tedy v posledních čtyřech letech oběživo 4,3 krát více než národní důchod.

Takevým nezdravým vývojem musel nutně vytvářet silné inflační tlaky. Žili jsme na úkor budoucnosti, která teprve bude muset vyrobit zboží ke krytí důchodů, které byly již v minulosti vyplaceny.

Inflační vývoj je zřejmý i z toho, že objem oběživa po roce 1970 do roku 1984 včetně vykazoval vyšší, a v některých letech dokonce několikanásobně vyšší růst ve srovnání se základními fyzickými ukazateli. Tím se obraz o ekonomickém vývoji v materiálním vyjádření postupně odchyloval od obrazu v peněžním vyjádření a otvírala se propast mezi materiálním a finančním obrazem jednak o celém národním hospodářství, jednak o jeho jednotlivých oblastech. Závažné jsou např. cenové deformace, které znemožňují zjistit skutečnou efektivnost vývozu, investic apod.

2. Co nás čeká, co nás nemine

Zrychlený růst oběživa, který v posledních letech výrazně předstihl základní ekonomické ukazatele, nemůže zůstat natrvalo bez negativních následků ekonomických, sociálních a demoralizačních v příštích letech. Negativní důsledky se projeví nejprve na spotřebním trhu a postupně pak v celém hospodářství, případně jako inflační řetězová reakce růstu cen i mezd.

Na spotřebním trhu a ve službách buď dojde k ještě rychlejšímu oficiálnímu i skrytému zvyšování maloobchodních cen, a tím i k růstu životních nákladů, nebo /ev.současně/ k ještě intenzivnějšímu růstu inflačních tlaků s jejich známými negativními ekonomickými, ~~ekonomickými~~ sociálními a demoralizačními důsledky. To znamená růst nedostatkovosti na spotřebním trhu a u služeb, další růst převahy poptávky nad nabídkou a růst nerealizovatelné kupní síly, růst podpultového prodeje, růst korupce, podplácení a okrádání spotřebitelů, růst ~~ekonomické~~ reál-

nesocialistických bezpracných příjmů při prodeji a manipulaci s nedostatkovým zbožím, a tím růst jmění reálněsocialistických zbohatlíků, což znamená prohloubení dnešního nesociálního rozdělení národního důchodu a národního bohatství; u dělnické třídy, která ve své většině nemá možnost využívat dnešních nedostatků a vad a iracionálností našeho plánování k získávání bezpracných důchodů, vznikne zesílený tlak na mzdy, třeba i výkonem nezasloužené, nebo /a/ další pokles pracovní morálky nevyužíváním pracovní doby apod.

Na konci všeho budou pak nadále ony ostudné nadpisy Rudého práva nad oficiálními zprávami o vývoji našeho hospodářství: "V naší ekonomice jsou nevyužitá rezervy". Z textu zpráv je pak patrné, že už dlouhá léta je naše vedení neschopné tyto obrovské latentní rezervy využívat a dřímající rezervy probudit.

- - - -

Je možné uvést něco optimistického o tom, co nás čeká a nemine? Snad jen citát z Gorbačova z projevu na ÚV KSSS 23. dubna 1985: "...ať přistupujeme k ekonomice z kterékoli strany, nakonec všechno vyústí v nutnost podstatně zlepšit řízení a hospodářský mechanismus jako celek".

Jenže: Sedmáct let jsme tu zbytečně ztratili, když po zavržení ekonomické reformy z roku 1968 jsme se vrátili k antistimulativnímu, kontraproduktivnímu, nadměrně centralistickému a direktivnímu, byrokratickému hospodářskému mechanismu, který se neosvědčil již počátkem 60. let a nyní znovu koncem 70. let a zvláště v 80. letech.

Jaká je tedy naděje, že - v dnešní značně demoralizované ekonomické atmosféře, při dnešní úrovni odborné kvalifikace nejvyšších kádrů v některých podnicích a zvláště v nadpodnikové sféře - je dnešní vedení schopno zlepšit plánování a řízení, když te vyžaduje především "podstatně zlepšit hospodářský mechanismus jako celek"?

Kdy se - právě v plánovaném hospodářství - už nebudeme muset stydět za zbytečné disproporce, deformace a plýtvání, za zbytečné plánovací iracionálnosti a paradoxy a z nich plynoucí obrovské škody a ztráty, které znamenají jen pomalý růst společenské produktivity práce a efektivnosti, zaostávání technického rozvoje za světovým vývojem a stagnaci životní úrovně, kdy ekonomický vývoj v posledních letech hrozí pro budoucnost dalším zvýšením nedostatkovosti, růstem maloobchodních cen a /nebo/ zvýšením inflačních tlaků na spotřebním trhu?

Kdy se konečně začnou přiznávané, obrovské latentní rezervy využívat pro rozvoj hospodářství a životní úrovně tak, aby dnešní plánování a řízení ekonomiky bylo možno s čistým svědomím vůbec označit jako racionální plánování?

U nás právě jen Gorbačovovo "podstatně zlepšit hospodářský mechanismus jako celek" by mohlo účinně posílit racionální plánovací aktivitu nahoře i dole. Jen otevřená, nezaujatá a ideologicky neomezená ekonomická a politická analýza by mohla odpovědět na otázku, zda dnešní setrvačnost, nepružnost a pasivita nahoře je příčinou nebo důsledkem setrvačnosti, nepružnosti a pasivity dole či je tomu naopak; případně jaké tu působí vzájemné negativní zpětné vazby.

Listopad 1985

Vladimír Iljič Lenin:

PRAVDA JE NEJSPOLEHLIVĚJŠÍ

SPOJENKYNÍ REVOLUCE

FAKTA PROTI VĚDOMÝM NEPRAVDÁM

/Kritické poznámky k historizující partii "Rozhovoru soudruha V. Bilaka pro časopis "Der Spiegel" - Rudé právo 30. X. 1985/

1/ K otázce "kontrarevolučnosti" situace v Československu s textu bratislavského komuniké:

Počínaje drážďanskou schůzkou v březnu 1968 stupňovala politická vedení KSSS, SED, PSDS, EKS - v deleko nejmenší míře pak MSDS - kritiku politického vedení československého. Tato ostrá kritika kulminovala v červenci 1968 dopisy pěti stran, formulovanými na společné schůzce ve Varšavě, kamž KSČ nebyla přizvána. Pět komunistických stran zde poprvé v nezahalené podobě vyslovuje názor, že Československu hrozí nebezpečí kontrarevolučního svratu. Pět stran však v dopise ÚV KSČ nehrozí vojenským zásahem do československých věcí.

V dopise-odpovědi do Varšavy, schváleném jednomyslně celým ústředním výborem KSČ, jehož členem /a členem předsednictva/ byl i Vasil Bilak, je názor vedení pěti komunistických stran na situaci v ČSSR odmítnut. Těžiště dopisu ÚV KSČ do Varšavy je v myšlence, že naše strana má dosti sil k tomu, aby politickými prostředky a nikoli zásahem branných a bezpečnostních složek řešila s jistotou složitou situaci v zemi. Citují: "KSČ se snaží prokázat, že dokáže politicky vést a řídit jinak, než odsouzenými byrokraticko-policejními metodami, především silou svých marxisticko-leninských idejí, svého programu, své správné a veškerým lidem podporované politiky. - Domníváme se, že společné věci socialismu neslouží pořádání porad, na nichž je posuzována politika a činnost kterékoli bratrské strany bez účasti jejích zástupců. Považujeme za stále platnou zásadu, vyjádřenou v Deklaraci vlády SSSR z 30. X. 1956, která zní: "Země velikého společenství socialistických národů, sjednocené společnými ideály budování socialistické společnosti a zásadami proletářského internacionalismu mohou vytvářet své vzájemné vztahy jedině na základech plné rovnoprávnosti a vzájemného nevměšování do vnitřních záležitostí" . "

Po výměně dopisů došlo k dvoustranným jednáním celých předsednictev ÚV KSSS a ÚV KSČ v Čierné. Vzápětí nato se konala bratislavská schůzka šesti stran Varšavské smlouvy /Rumunská KS se neúčastnila/.

Vasil Bilak vědomě zalhal, pokud tvrdí, že společné bratislavské komuniké obsahuje myšlenku o ohrožení ČSSR kontrarevolučním převrácením. Neopisuje celý tehdejší přední světový, a také náš tisk toto komuniké publikoval. Je otištěno i v publikaci "Rok šedesátýosmý v usneseníh a dokumentech ÚV KSČ", která vyšla nákladem několika tisíc exemplářů. Po bratislavském jednání se drtivá většina sovětského politbyra odebrala na letní dovolenou u vědomí toho, že čs. strana je schopna politickými prostředky situaci v ČSSR zvládnout. V ČS. se v krátké době mezi Čiernou a Bratislavou a 21. srpnem 1968 nedělo

mimořádného...

Charakteristiku situace v ČSSR před invazí armád pěti zemí V- smlouvy, jelikož "kontrarevoluční" neprosadila sovětská strana, přes obrovský tlak, ani do "Moskevského protokolu" ze srpna 1968 /nikdy v ČSSR oficiálně nepublikovaného/. Při formulování "Moskevského protokolu" byly oběma stranami jmenovány redakční komise ve složení: Kosygin, Ponomarev, Suslov ze KSSS, dr. Husák, dr. Mlynář a ing. Šimon ze KSČ. Naše komise, podporována téměř všemi v té době v Moskvě dílčími - ať dobrovolně nebo nedobrovolně. soudruhy/ dr. Kriegel, držný v zajetí neznámém místě se jednání nezúčastnil/ prosadila v urputném klání posléze škrtnutí všech zmínek redakční skupiny ze KSSS o "kontrarevolučnosti" situace u nás!

Takto byl zpochybněn a do základů vyvrácen původní hlavní, oficiální důvod invaze půlmilionové armády, vyzbrojené 7500 tanků a 1000 letadel do malé stredo-evropské země, jejíž lid usiloval o demokratickou reformu a nikoli destrukci socialismu! Sovětská strana musila argumentaci, zdůvodňující obsazení Československa armádami Varšavské smlouvy totálně proměnit. Hrozilo prý nebezpečí napadení naší země vojsky NATO, čemuž zabránila včasná sovětská okupace. Tejná argumentace byla později zvolena pro zdůvodnění toho, že čs. vláda a Národní shromáždění odhlasovaly - proti hlasům čtyř poslanců, F. Kriegla, V. Prehlika, G. Štekaninové- Čákrtové a F. Vodsloně - a proti deseti poslancům, kteří se zdrželi hlasování - právo sovětských vojsk na "dočasný" pobyt v Československu.

Brežněvovskou sovětskou tezí o "kontrarevolučnosti" situace v ČS. a o oprávněnosti invaze vojsk pěti zemí přijalo vedení KSČ - zcela průkazně proti vůli drtivé většiny občanů ČSSR - až později. Kategoricky a jednoznačně se k brežněvovskému vidění věci přiklonilo až "Poučení z krizové situace ve straně a společnosti,..." jež přijalo podstatně kádrově proměněné stranické vedení.

2/. K otázce stranických čistek a existenčních persekucí vyloučených komunistů a nestraníků.

Poté, kdy byla předinvazní situace v ČS. označena oficiálně za "kontrarevoluční", následovala masová stranická čistka. Z asi 1, 670. 000 členů strany bylo vyloučeno a vyškrtnuto - s následnými existenčními postihy - asi 480 tisíc lidí. Tedy skoro třetina členů, představujících většinou přední stranický politický aktiv. Byli mezi nimi i mnozí předváleční členové strany. Převažovali členové strany s členstvím před únorem 1948. Existenční diskriminace postihla i funkcionářský aktiv jiných stran Národní fronty, přední funkcionáře masových organizací, zejm. odborových a mládežnických, jakož i funkcionáře podnikových rad pracujících, jež vznikaly v průběhu r. 1968. Spolu s postihy rodinných příslušníků těchto lidí se persekuce/existenční postihy různé váhy a druhů týkala asi jednoho milionu pracujících. Svým způsobem jsou persekuce permanentní, pokud se přenášejí i na děti persekovaných, jež se pokoušejí o středoškolská a vysokoškolská studia, mnohdy marně.

Vasil Bilak tedy znovu nemluví pravdu, když popírá, že by šlo o existen-

ění postihy statisíců lidí. Mimo jiných mu odporuje i dr. Husák, který svého času uvedl, že v průmyslu bylo vyměněno asi 40% řídicích kádrů. V armádě a bezpečnosti pak nešlo jen o některé špičkové důstojníky: s příslušnými existenčními postihy bylo z armády a bezpečnosti propuštěno kolem 7000 vojáků z povolání, tedy asi 10- 12% z tehdejšího celkového počtu. Ve stranickém aparátu vyměnění kupř. všichni krejčtí tajemníci a skoro všichni tajemníci okresní. Na Filosofické fakultě University Karlovy, kde jsem působil, bylo čistkou postiženo a většinou totálně existenčně poničeno asi 130 učitelů ze 700/z toho 50% z profesorů/. Prvenství v perzekucích však měla vysoká ekonomická s asi 250 vyhozenými učiteli.

Pokud jde o hlediska kvalitativní, byli většinou perzekvováni přední pracovníci z oblasti řízení ekonomiky, z oblasti řízení politického, kultury, školství, vědy. Hlavním a rozhodujícím důvodem pro vyloučení ze strany a pro následující existenční postih bylo, pokud prověřovaný soudil, že strana měla dosti sil k tomu, aby zajistila politickými prostředky a nikoli prostředky násilnickými plný zdar svého obrodného socialistického a demokratického úsilí po lednu 1968 a pokud neschválil se vstupem Sovětské armády do Československa a se smlouvou o jejím "dočasném" pobytu.

3/. K otázce "pozvání" vojsk SSSR do Československa

O obsazení Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy, především však vojsky SSSR, rozhodlo sovětské Politbyro dne 16. srpna/na hodně narychlo svolaném zasedání, pravděpodobně jednomyslně/. Patrně má pravdu Z. Mlýnář v memoárech, nezvaných "Mraz přichází z Kremle", když uvádí, že radikální konzervativci a "jestřábi" ve vůdčí sovětské garnituře připravovali s nemalou nadějí na úspěch svržení Brežněva z funkce, přičemž - jako záminku- zvolili jeho ne dost rozhodný postup proti procesu reform v Československu. Mlýnář v té souvislosti uvádí podstatné partie z rozhovorů Brežněv-Simon /u příležitosti oslav VŘSR r. 1968/, kdy Brežněv hájí své rozhodnutí poslat do ČSSR vojska sugestivním výrokem: kdybych ten rozkaz nedal, ty bys tu u mne určitě neseděl. A je otázka, zda bych tu seděl já. Brežněv předešel své mocenské odpůrce, když převzal iniciativu v potlačení obrodného procesu v ČS. z jejich rukou. Rozhodnutí o invazi je zřetelně poznamenáno chvatem, který skoro vyloučil pečlivější politickou přípravu a prokazuje mnoho ne vždy zdařilých improvizací. Byla tu zřetelná disproporce mezi vojenským plánem obsazení Československa, který byl asi do detailu propracován již ku konci dubna a politickým plánem k řešení čs. situace.

Je ovšem známo, a redaktoři Spieglu se o to v rozhovoru s Bilakem opřeli, že u nás i na Západě se objevily dvě verze: jedna, hovořící o více než dvaceti a druhá, hovořící asi o čtyřiceti lidech, kteří údajně sovětská vojska pozvali a představují tak ony stranické a státní, či parlamentní funkcionáře, kteří jsou na Sověty publikovaném "pozvání" jakožto "kolektivní zvětelé" uváděni. V takovémto světle sovětské invazní rozhodnutí vyrostlo z vlivů zvenčí, z Československa/možná i z NDR a Polska/. Vzdor nedostatku průkaz-

ných pramenů tuhle verzi nepovažují za správnou. Sovětská strana s největší pravděpodobností neměla v rukou žádné "pozvání" z čs. strany, ne jenž základě by svůj osudový krok podnikla. Samozřejmě ne od stranických a státních orgánů. Připomínám znovu Prohlášení předsednictva ÚV KSČ: "Všemu lidu Československé socialistické republiky", kde se mj. říká, že invaze cizích vojsk do ČS. byla uskutečněna "bez vědomí presidenta republiky, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a těchto orgánů..Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejenom všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva". - Text byl schválen hlasmi sedmi členů předsednictva/Bartírek, Černík, Dubček, Kriegel, Piller, Šarkovský, Špaček/ proti čtyřem /Bilek, Kolder, Rigo, Švestka/, z vedoucích stranických funkcionářů jej podpořili mj. Císař, Klynář, Sádovský, Slavík, Šimon a jiní. V ranních hodinách byl péčí Šarkovského a navzdory sabotážnímu aktu ředitele rozhlasu Hoffmanna vysílán v rozhlase. Ztotožnila se s ním převážná většina členů vlády, drtivá většina parlamentu, představitelé odborů, mládeže, ženské organizace, představitelé jiných stran Národní fronty a samozřejmě drtivá většina českého a slovenského národa, a také drtivá většina strany, jak zejména svědčí schůzka delegátů již zvolených na mimořádný sjezd strany, jež se z vůle delegátů proměnila ve sjezd a přijala příslušná protiokupantská, a v souladu s tím i kádrová opatření.

Jediné, čím Sověti k noci na 21. srpen disponovali, byl nejspíše "horkou jehlou šitý" vlastní výrobek: tezovitý, formou i obsahem neuvěřitelně politicky neobratný, slabý, nepropracovaný text "pozvání". Na něm se patrně měly dozřetelně objevit podpisy těch, s nimiž ještě před srpnem velvyslanectví SSSR a jiné sovětské orgány /KGB, stranický sovětský aparát, vojenské složky/ či jednotlivci /čast se hovoří o schůzce Šelest -Bilek/ hovořili a počítali. - Ony dvě verze "zvatelů" představují nejspíše soupis lidí, kteří s různými stupni závaznosti, s různými představami o způsobu řešení čs. krize, rozličnými formulacemi, asi více ústně než písemně, přislíbili spolupráci po sovětské "řešení" čs. otázky. Prokazatelně jedním z největších aktivit ze sovětské strany projevoval rače sovětského velvyslanectví, čast známý historik Udalov, který již na poč. léta 1968 získal od některých lidí předběžný souhlas, že v případě sovětské akce jsou ochotni jí dozřetelně "legalizovat".

Uvádím v tomto kontextu i pohled dr. G. Husáka, vyslovený na mimořádném sjezdu KSS v Bratislavě /Pravda dne 29. VIII. 1968/: "Otázka, kto vojská pozval, nie je dodiskutovaná, nie je vyriešená. Keď neboli nikde uverejnené. Keď sme o tejto otázke hovorili či v Bratislave, či v Prahe, alebo v Moskve s našimi vedúcimi súdruhmi, každý z členov vedenia KSČS i KSS sa bez výnimky čestným slovom/podtrhl L. K./ zaručoval, že takýto krok neurobil a že o ňom nevedel. Rozne indície, ktoré tu sú, nie sú fakty, nie sú veci do-

šetrené a je nepoznam dnes ani jednu jedinou vedúcu osobu českého či slovenského politického života, s ktorej by sa dalo bezpečne povedať, že takýto krok urobila."

Sovietská strana zrejme precenila vliv "svých lidí" na špičkách strany, vlády, byrokratického štátného aparátu. A velice podcenila sílu odporu čs. k komunistické strany a lidu. Domnívala se, že dojde ke kabinetnímu, hladkému přeformování vlády, které předběžně dali - po maďarském vzoru z podzimu 1956 - název "dělnicko-rolnická" a do jejíhož čela designovali Aloise Indra, přičemž stranu měli řídit hlavně Vasil Bilak a zesnulý již Drahomír Kolder. O těchto věci se nesmělo diskutovat na oficiálních fórech již v posrpnové krátké éře "prvního tajemství" Dubčeka a nesmí se diskutovat dodnes. Po ^upublikování vzpomínek Z. "lynáče: "Mráz přichází z Kremlu", však sporačickému čs. čtenáři této publikace, vydané v zahraničí v mnoha jazycích jsou všechny podstatné stránky této vpravdě temné historie známy. Dodávám k tomu pouze, jak soudím, cenné svědectví tehdejšího presidenta republiky, již zesnulého, Ludvíka Svobody. Ten se na prvním poinvazním srpnovém plénu ÚV, rozšířeném o přemohlé "vysočanské"/nakonec jich zde bylo 80 do pléna ÚV kooptováno/, ujal slova celkem dvakrát, přičemž ve výtahu vnitrostranicky publikováno jen vystoupení první. Citují podstatné z druhého: "Když byla obsazena republika vojsky států Varšavského paktu, bylo jasně řečeno stranou, vládou a presidentem: nikoho jsme k nám nepozvali. To ví celý svět. Krátce nato byla postavena otázka: sestavit revoluční vládu v čele s presidentem. Dovedete si představit, co by se bylo stalo v naší republice? Byli bychom viděli potoky krve a kupy mrtvol. To jsme nemohli dopustit. To jsem jim kategoricky odmítl. Vláde už byla povolána na Hrad. Já jsem nevěděl proč; myslel jsem k jinému účelu. - Abych jí jako president, poněvadž mám na to právo, odvolal a sestavil revoluční vládu a postavil se do jejího čela! To už jsem vám řekl, co by se bylo v republice stalo - potoky krve, kupy mrtvol. To jsem nechtěl. Už jsem viděl mnoho krve ve své životě a mnoho mrtvol. Postavili jsme otázku, aby nám byli vráceni všichni ti, kdož byli zatčeni, na svá místa, předseda vlády, vedoucí tajemník strany a předseda parlamentu a abychoz začali a co nejdříve pracovat s řádnou vládou, s řádným parlamentem, s naším ÚV. Věděli jsme, že to zde nevyřídíme. Žádali jsme Moskvu, žádali, tedy ne my jsme byli voláni do Moskvy. My jsme žádali Moskvu, abychoz se zodpovědnými činiteli mohli tuto otázku vyřešit. Druhý den jsme odjeli do Moskvy a tato otázka tak, jak my jsme žádali, byla vyřešena. x/

x/ V té souvislosti nikoli nepodstatnou poznámku k Bilakovu prohlášení pro Spiegel, že se měly zřízovat pro "věrné marxisty-leninovce" koncentrační tábory. Bilak tvrdí nedokazatelné. Neuvádí kdo, kdy, kde a komu příkaz k tomuto aktu vydal. Protože nemůže uvést!!

Ani Svobodovo tvrzení o tom, že by "dělnicko-rolnická vláda" v té době znamenala prolévání potoků krve nelze ~~ukázat~~ prokázat. Nicméně k podpoře jeho názoru uvádím, že sovětská Bílá kniha z té doby hovoří o 40.000 kontra-revolucionářů v ČS. a že v posledních měsících a týdnech r. 1956 v Maďarsku pod patronací nově zřízené "dělnicko-rolnické vlády" okupační sovětské síly zabezpečily, že došlo k popravám a deportacím, také mimo hranice Maďarska, de-

sítek tisíc lidí. - Všechny paralely, bez přihlídnutí k zvláštnostem situace v jednotlivých zemích jsou ošidné. U nás přece před invazí krev nikde netekla, v Maďarsku byly věšeny a jinak popraveny desítky a stovky režimu oddaných lidí, docházelo ke krvavým střetům prěerůzných ozbrojených protivládňích a protivládňích složek. -

Směšné je Bilakovo tvrzení o tom, že hrozila občanská válka v zemi, kde dle prokázaného a průkazného svědectví objektivňích průzkumů dávalo kapitalismu "přednost" před socialismem 5% obyvatelstva a kde - před invazí ovšem - drtivá většina obyvatelstva, rovněž dle průzkumů, schvalovala spojenectví se SSSR a kde, znovu 95% národů země, vítalo politiku KSČ, vyjádřenou jejím Akčním programem.

Závěrečná poznámka k otázce "zvetelů". V každém případě jsou ti, kdož rozhodli o vojenské invazi i "zvetelé" ve velice delikátním a nezávěděníhodném postavení. Sovětské vedení nemohlo zveřejnit, právě když to nejvíc potřebovalo, jména členů vlády, Národního shromáždění a stranického vedení, kteří požádali o "bratrskou internacionální pomoc". A potřebovali to i později. V Helsinkách sovětský představitel šel v příslušné odpovědi tak daleko, že vyhlásil: "vojska Varšavské smlouvy vstoupila do Československa na pozvání jeho vlády!" A basta! - Ovšem osudový Brežněvův krok z 21. srpna 1968 by nebyl legální ani v tom případě, že by je pozvala i třeba dost velká skupina ústavních činitelů jakožto osoby a nikoli jako orgány.

Zvláštní dějinné ironické zabarvení má fakt, že ilegálnost vojenské invaze potvrzují i všechny sovětské definice agrese, počínaje klasickým, a tolik národy světa inspirujícím "dekretem o míru", přes nezapomenutelné antifašistické Litvínovovy formulace z třicátých let, až k posledním sovětským definicím na půdě OSN. Citují z "Dekretu o míru", vydaném II. sjezdem Sovětů ve chvílích dobytí Zimního paláce v Petrogradu:

"Anexí, čili uchvácením cizích území, vláda rozumí, v souhlasu s právní vědomím demokracie vůbec a pracujících tříd zvláště, jakékoli připojení k velkému nebo silnému státu malého nebo slabého národa, bez ohledu na to, kdy se toto násilné připojení událo, bez ohledu také na to, jak rozvítý nebo zaostelý je národ, násilně připojený nebo násilně udržovaný v hranicích dotyčného státu. - Jestliže jakýkoli národ zdržuje se v hranicích některého státu násilím, jestliže se mu, proti přání vyslovenému - lhostejně, bylo li toto přání projeveno v tisku, v národních shromážděních, v rozhodnutích stran nebo vzbouřácích a povstáních proti nacionálnímu útisku - nedopřává právo svobodného hlasování za nepřítomnosti vojska anektujícího nebo vůbec silného národa, a rozhodnout bez nejmenšího donucení otázku o formě státní existence tohoto národa, pak toto připojení jest anexie, to jest uchvácení a násilí."

"Zvetelé" jsou pak rovněž v mimořádně svízelné situaci. Po srpnu 1968 složil všichni členové Národního shromáždění, vlády, ÚV, slavnostní přísahu, že nepozvali vojska pěti zemí. Vedení strany ve zvláštních komuniké očišťovalo tyto "čestné soudruhy" dokonce dvakrát: na srpnovém plénu 1968 a po nástupu husákovského vedení, tedy po dubnu 1969 "z posluh a nařčení pravice". A najednou k překvapení národů země, které předtím z televize a rozhlasu, z novin, slyšely slova "rehabilitující" "nevinné", předstírá oficiální "Beučení", a nyní znovu V. Bilak, jakoby o vojenský zásah požádaly tisíce komuni-

stů, mezi nimi poslanci, členové vlády, členové ÚV KSČ. "právně píšící" žádně zvolení delegáti mimořádného XIV. sjezdu v předvečer "normalizačního" XIV. sjezdu oficiální dnešní KSČ /s totálně proměněnými a nedemokraticky vybranými delegáty/v květnu 1971 :

"Zahelují se do anonymity, protože nemají dostatek občanské statečnosti, aby se svůj čin převzeli plnou občanskou odpovědnost. Protože žádný takový návrh nepředložili ani předsednictvu strany, ani vládě, ani parlamentu, ani prezidentovi, ale jednali bez jejich vědomí, ba, za jejich zády, provinili se proti ústavě i stanovám strany."

A z hledisek etických? Nehovoří všechny čítankové kodexy komunistické morálky, včetně stranických stanov o tom, že člen strany se za své přesvědčení nestydí, bojuje za jeho realizaci a je pro ně ochoten klást největší oběti, včetně života? - Z téhož důvodu tento svůj text podepisuji /ačkoliv jsem byl po čtvrtstoletém členství z "normalizované" strany vyloučen/.

4/. Jak hodnotit vývoj Československa mezi lednem 1968 a srpnem 1968

Na tohle téma existuje již, žel, převážně v zahraničí, velmi početná literatura. Většinou část z ní komentují ve své rozsáhlé práci "Kritické poznámky k literatuře o roce 1968 v Československu" /280 stran nepublikovaného strojopisu/. Zaujímám zde stanoviska k pracím Ivana Svitáka, Ríca Presnera Ivana Bystřiny, Alexeje Kusáka, pseudonymů A. Ostrý, J. Pládeček, k memoárům Sarkovského, k dvěma pracím Mlynáře, k statí M. Hübla, k dílu J. Hájka, bývalého ministra zahraničí a k jiným autorům. Kriticky hodnotím práce P. Tigrída. - V tomto textu budu víc memoárový.

Po návratu našich soudruhů z nedobrovolného pobytu v Moskvě vyslechli občané republiky čtyři projevy: Dubčekův, Svobodův, Černíkův, Sarkovského. Publikováno bylo významné vystoupení Husákovo, po němž byl zvolen namísto doševadního prvního tajemníka ÚV KSS, V. Bilaka, do nejvyšší stranické funkce na Slovensku. - Lidovou i stranickou většinou byl nejpříznivěji přijat projev Sarkovského a s pochopením i projev Dubčekův. Do značné míry i Svobodův a Černíkův. Daleko nejvíce se s kritikou, tu ostřejší, tu mírnější, setkávaly projevy dr. Husáka a rozhlasový projev tajemníka ÚV KSČ dr. Z. Mlynáře, dnes dlejšího v zahraničí. - Jako přesvědčený politický realista jsem se neopak nejvíce ztotožňoval s projevy obou těchto soudruhů. V tomto textu uvádím citáty z Husákova vystoupení na sjezdu slovenských komunistů, s nimiž jsem se tehdy nejvíce ztotožnil. Držím Husákovy uváděné téze dodnes, i když jejich autor sám je za jistých známých okolností radikálně opustil.

Na mimořádném sjezdu KSS hovoří dr. Husák o situaci před invazí vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy mimo jiného: "To, čo sa u nas dialo od januára, bolo v širšom slove zmysle revoltou proti všetkým tým deformáciám, prehmatom, proti všetkému, čo v ľuďoch, v ich svedomí a rozume narážalo na neochopenie alebo aj odpor. išlo o to, ako túto myšlienku v našich podmienkach realizovať, vytvoriť slobodnejšiu situáciu pre život našich ľudí a získavať pre

tiesto myšlienky široké vrstvy našich národov. Hľadali sme za tých osem mesiacov, ako tieto myšlienky realizovať. Tých osem mesiacov vo vývoji našej strany a našich národov je veľké a svetlé obdobie...Všetko to pozitívne, čo bolo v uplynulých mesiacoch, čo sa od januárového pléna tohto roku cez ostatné pléna ÚV KSČS a náš akčný program k nám, do našej verejnosti, do našich rozumov dostalo, to všetko chceme uchovať, chceme to prehĺbovať a chceme to znovu do našej spoločnosti presadzovať. "

Vyvážený pohľad - a kryjí se s ním mé vlastní zkušenosti z politické práce v r. 1968 - podává G. H. i na negativa a stranické, tík pak i státní a národní prohry tohoto období: "Jeden z těchto nedostatků byl v tom, že demokratický proces otvoril u nás prostor pro veřejná činnost nejen komunistů, nejen lidem, podporujícím socialistickou myšlenku, ale otvoril prostor aj antisocialistickým silám, otvoril prostor aj lidem, ktorí s komunizmom nikdy nesrástli, ktorí stáli na opačnej pozícii. A my sme nenašli dost politických prostriedkov na zápas s týmito silami, či už to boli rôzne kluby - K 231 KAN, alebo aj rôzne iné prejavy, či už išlo o pokusy najmä v českých krajoch o obnovenie sociáldemokratickej strany atď....Tieto naše nedostatky boli predmetom kritiky komunistických a robotníckych strán niektorých socialistických štátov... Mali sme na to naše chápanie, naše vysvetlenie, hovorili sme: pripravujeme zjazd, utvoríme nové orgány, utvoríme politické predpoklady pre zápas so skutočnými antisocialistickými silami V tejto otázke sme, žiaľ, nenašli pochopenie. V štádiu diskusií v Čiernej, v Bratislave i predtým, aj potom sme nenašli shodný jazyk. Bojská piatych socialistických štátoch vstúpili na naše územie".

O době odchodu sovětských vojsk z Československa řekl tehdy dr. Husák: "Nemíjí o ročné záležitosti ide o relatívne krátké obdobie v súvislosti s normalizáciou u nás". A posléze uvádí jeho slova k Dubčekovi: "Ja stojím plne za Dubčekovou koncepciou, bol som pri jej tvorbe, ja ho budem plne podporovať, alebo s ním budem stať, alebo odídem" /Pravda 29. VIII.1968/.

Jak se věci vyvíjely dál, nehodlám komentovat. To učinil sám drsný život sedmácti let tzv. normalizácie. - Odpovědnost za to nesou pochopitelně v první řadě politikové vnější reality i naši vládnoucí dnešní politikové, ale také my všichni. Od reformních komunistů přes neodpovědné a nerealistické opoziční protikomunistické živly, až k drtivé národní většině dneška, která se při příklonu k velkému spiknutí lhostejnosti a občanské a lidské pasivity a sobeckého zalezení do ulity soukromí. Dle onoho smutného z předvečeru francouzské revoluce: "Po nás potopa".

x x x

Ano, národy naší země mají právo na své dějiny. Také, a zejména, na ty nejnovější, které dodnes ovlivňují život starých i mladých. To znamená, že mají právo znát také:

- 1/ Pravdu o temných padesátých letech, kterou do značné míry vyslovila i tzv. "Zpráva Pillerovy komise" o procesech padesátých let, o stalinistické politice velku i zde, jež k nim vedla. Zpráva utajená před širokou veřejností a také před masou komunistů;
- 2/ Pravdu o roce 1968, tedy minimálně:
 - a/ Moskevský protokol
 - b/ Materiály mimořádného XIV. sjezdu KSČ ve Vysočanech/včetně materiálů, nastiňujících péči společenskovedních pracovníků naší lepší budoucnost/
 - c/ Materiály z jednání pretendenta na "dělnicko-rolnickou vládu" s prezidentem republiky, arm. gen. Ludvíkem Svobodou a předtím s penem velvyslancem SSSR v ČSSR Červoněkem.
 - d/ Dokumenty, jež v srpnových dnech vydávalo Národní shromáždění /tehdy byly otištěny, ale vzápětí znovu stahovány a znepřístupněny/.
 - e/ Vědecké historické, politologické, právní, ekonomické práce na téma "Obrodný proces v Československu a jeho zmaření".

PhDr. Luboš Kohout CSc

v roce 1968 člen Vysokoškolského výboru KSČ v Praze, řádně v tajných volbách zvolený člen Městské kontrolní a revizní komise KSČ v Praze, docent Filosofické fakulty University Karlovy.

Od poloviny roku 1970 pomocný, od r. 1973 kvalifikovaný dělník, pracující pensista od 5. IV. 1985

Lubomír Linhart:

Slováci v Maďarsku

Populárněvědecký zeměpisný a cestopisný měsíčník Lidé a země č. 3 1985/str. 129- 133/ uveřejnil článek známého znalce problematiky Slovenska a Slováků, zabývající se osudy a současným postavením Slováků v Maďarsku. Úvodem se autor zabývá historií migrace Slováků do Dolní země po skončení turecké okupace. Migrace proběhla ve třech vlnách/1690- 1710, 1711-1740 a třetí vlna trvala až do poloviny 19. století. Usidlovali se zčásti na severu dnešního Maďarska, dále na jihu v okolí Békescsaby. Jejich osudy byly dosti pohnuté, od poloviny minulého století byli vystaveni násilné maďarizaci, která intenzivně pokračovala i v meziválečném období za vlády Horthyho.

O jejich celkovém počtu nejsou úplně přesné údaje, vzhledem ke známé praxi maďarských sčítání lidu podle obcovacího jazyka. Po II. světové válce se jejich počet odhadoval na 300.000 - 350.000, kdy menší část z nich repatriovala na Slovensko. Autor ze současných dílčích údajů vyvozuje, že asi 25.000 žije na severu v budapeštské župě a 55.000 na jihu v bekéšské župě. V roce 1982 bylo v budapeštské župě 11 mateřských a 22 základních škol s více než 3 tisíci žáky. Celkem se v MLR učí slovenštině asi 10.000 dětí. Dvě slovenská gymnázia mají celkem 120 studentů, slovensky se na nich vyučuje mateřskému jazyku, zeměpisu a dějepisu, všechny ostatní předměty se vyučují maďarsky. Slováci mají jeden týdeník "Ludové noviny". Autor rezumuje své poznatky zjištěné na místě do těchto závěrů: "Bez znalosti maďarštiny se v kvalifikovaných oborech lidské činnosti neobejdete a rodiče nechtějí komplikovat svým dětem život. Proto je raději posílají do maďarských škol, a dobrovolná asimilace Slováků je na postupu... Inteligence se do rodných obcí nevrací a většinou asimiluje... Jednání na úřadech se však všude vede v maďarštině a doma mluví slovensky jen starší lidé..."

Z uvedeného vyplývá, že počet Slováků proti stavu po II světové válce poklesl na necelou třetinu a perspektiva uchování této menšiny je zřejmě krátká. Je zajímavé porovnat tento stav s poměry, v jakých žijí Maďaři na Slovensku.

/článek otiskl rovněž časopis Výber zo svetovej a československej tlače č. 37, 1985, str. 15-16/.

KÁDROVÉ ZEMĚTPŘESNÍ

Od doby, kdy M. Gerbačov byl před osmi měsíci zvolen generálním tajemníkem KSSS, zažily sovětské stranické a státní struktury opravdové kádrové zemětřesení. Za toto krátké období bylo vyměněno více funkcionářů než za desetiletí a více před tím.

K nejvýznamnějším změnám došlo v KSSS. Do politbyra přišli čtyři noví členové: Jeger Ligačov, Nikolaj Ryžkov, Viktor Čubrikev a Edvard Ševardnadze. Penzionováni byli dva členové: Grigerij Romanov a Nikolaj Tichonov. Došlo-li se k tomu, že dva členové v posledním roce zemřeli /Konstantin Černěnko a maršál Ustinev/, vyplývá z toho, že před stranickým sjezdem došlo k významné kádrové přeměně samotné špičky stranické-státní mocenské pyramidy. Patří k tomu i příchod dvou nových kandidátů politbyra - nového ministra obrany S. Sokolova a nového předsedy Gosplanu N. Talyzina.

Byli rovněž jmenováni tři noví tajemníci ÚV KSSS: Nikenov, Jelcin a Zajkev, jakož i několik vedoucích oddělení ÚV: pro stranickou výstavbu, pro organizační otázky, pro zemědělství, pro obchod a pro komunální služby.

Stranické přeměny na špičkách jsou provázeny ještě většími přeměnami v oblastních a nižších výběrech. Do důchodu odešlo 29 prvních tajemníků těchto výborů, mezi nimi moskevský, leningradský, kyjevský, minský, kirovský, záporežský, sverdlovský, krasnodarský, saratovský, amurský a jiní.

I když nejsou zveřejněny údaje o profilu osobností, které přišly na místa penzionovaných, z toho, co je známo, lze soudit, že jde o lidi s vysokými odbornými znalostmi, mezi 50-55 lety, s delší zkušeností ve straně a hospodářství.

K hlubokým změnám došlo i v orgánech státních, rovněž na rozličných úrovních. Novým šéfem státu /předsedou Nejvyššího sovětu/ se stal A. Gromyko, novým předsedou vlády N. Ryžkov. Byli jmenováni dva noví první náměstci předsedy vlády /N. Talyzin a V. Murachevskij/ a tři noví zkušební místopředsedové vlády /Sirajev, Veronin a Masljukov/. Pět dosavadních místopředsedů vlády bylo pensionováno: Boďjul, Nukrijev, Bajbakev a Smirnev.

V mnohých svazových republikách byli zvoleni noví předsedové Nejvyššího sovětu. V Ruské federaci je to Orlov, na Ukrajině Ševčenko, v Litvě Vaglis; v Turkménii a Litvě byli jmenováni noví předsedové vlády Nijazov a Sukelauskas, v Gruzii a Kirgizii noví první tajemníci atd.

Pensionováno bylo dále 16 svazových ministrů, někteří z nich po 25 letech ve funkci. Vyměněni byli ministři energetiky, elektroprůmyslu,

dopravy, těžkého a lehkého průmyslu, zemědělství, průmyslového stavebnictví, zahraničního obchodu, průmyslu zpracování ropy a chemie, černé metalurgie atd. V ministerstvu národní obrany je nový náčelník hlavní politické správy, nový náměstek ministra obrany a nový velitel raketových strategických jednotek, nový je i velitel moskevské vojenské oblasti.

Není dne, aby někde nedešlo k novým jmenováním. Přeměny budou zakončeny na XXVII. sjezdu KSSS v únoru 1986, z něhož vzejde nová generace sovětských vůdců.

- - - -

Tato bilance, uveřejněná začátkem prosince 1985 v jugoslávském tisku, byla ještě před koncem roku překonána sérií dalších změn, z nichž nejvýznamnější je vystřídání V.Grišina na funkci prvního tajemníka moskevského městského výboru KSSS nedávno nově jmenovaným tajemníkem ÚV B.Jelcinem. Ohlášený odchod V.Grišina do důchodu signalizuje i brzký konec jeho členství v politbyru, kde tak z "Brežněnšova týmu" zůstávají dva poslední: Kunajev a Ščerbickij.

Když se řekne Dubček

Kdykoli u nás přijde řeč na Dubčeka, tak se pohádáme: praví s levými, staří s mladými, reformátoři s revolucionáři, dogmatici s volno-myšlenkáři a snad i Češi se Slováky. Jen v jednom se vzácně shodujeme - že to v osmašedesátém zbabral. Opravu ON? A jenom ON??

Zrovna teď nedávno se Alexander Dubček /1921/ stal opět předmětem polemik, když po patnácti letech poprvé veřejně odpovídal Bilakovi na jeho falza o srpnové invazi roku 1968, kdy půlmiliónová armáda spojenců dokonale utopila naděje Pražského jara. Jedni mu vytýkali, že jeho vstup na jeviště byl zas dubčekovsky váhavý, druzí ohrnovali nos nad slabostí argumentů, třetí pobouřila zmínka o zamýšlené separaci tzv. antisocialistických elementů, čtvrtí se rozčilovali, proč bere Bilaka vážně, a pátí zřejmě zastříhali ušima nad opovážlivostí zkrachovaného politika, o němž veřejnost už ani neví, jestli ještě vůbec žije.

A tu jako na zavelanou přichází známý profesor ekonomie Vladimír Kadlec se svou poměrně obsáhlou prací: DUBČEK - 1968 s podtitulkem "Československá specifická cesta k socialismus" /samizdat, 212 str., A4/. Kadlec byl od dubna 1968 ministrem školství, aby se na podzim úřadu vzdal a následoval tak v podstatě Františka Kriegla, který jediný v Moskvě odmítl podepsat ponižující protokol, vnucený nám silou intervenční armády. Dubček tehdy spolu s ostatními podepsal za velmi drastických okolností, což sice Kadlec nijak blíže neobjasňuje, zato však shromáždil projevy, usnesení a proklamace téh opojné doby a na čtenáři je, aby změřil, nakolik se slova kryla se skutky.

Kadlecovi jde zejména o mladší generaci, protože přímými pamětníky jsou dnes už jen "lidé nad čtyřicet let", jak sám v úvodu píše, a tedy vidím první úskalí srozumitelnosti a pochopení. Přemíra zhuštěných myšlenek, vyjádřených namnoze nestravitelným jazykem, plným známých stranických klišé, s nimiž se i dnes setkáváme v denním tisku, spíš odrazuje, a proto nejčtivější jsou vlastně Kadlecovy poznámky a vysvětlivky. Zasedání stranických orgánů nikdy příliš nepoutalo pozornost veřejnosti, protože plynula jednomyslným korytem oficialit bez vzruchu a zajímavosti. Mnohomluvné floskule obvykle neříkají nic zvláště těm, jimž je utajována atmosféra zákulisí. Jednotlivé postuláty Akčního programu sice zaujmou ještě dnes nebo právě dnes, chybí jim však srovnání s realitou a působí jen jako vidina nikdy neuskutečňěného snu. A některým se naopak zdají být minimalistické. Navíc je už skoro nikdo nespojuje s Dubčkem, neboť on vskutku nebyl jejich přímým tvůrcem, nýbrž spíše garantem jejich naplnění, k němuž bohužel nedošlo. Proto takové rezčarování.

Nicméně je záslužné tohle všechno shromážďovat a zveřejňovat, zvláště když se oficiální propaganda pořád snaží zastírat pravdu, a potřebná je i konfrontace s tzv. Poučením 1970, které "sebekriticky" sepisovali a schvalovali právě ti, kteří se předtím podíleli i na programu Pražského jara ve významných funkcích. Vždyť sám G.Husák hned druhý den po návratu s Moskvy se veřejně hlásil k tomu, že stojí za Dubčekovou koncepcí - "byl jsem při její tvorbě a já ho budu plně podporovat a buď s ním budu stát nebo s ním odejdu" - aby tuto koncepci včetně Akčního programu a tedy i ekonomické reformy prokřel jako scastnou a vrátil vývoj společnosti hluboko zpět před leden 1968. Dubček si uchoval charakter, ale prohrál. Politika a etika jsou zřejmě v takovém vzájemném poměru jako napalm a svěcená voda.

Velký důraz klade Kadlec na Dubčekovu věrnost obrodným idejím i po násilné srpnové interrupci, neobjasňuje však jeho další vývoj či jakýsi zlom, začínající dobrovolným odchodem z nejvyšší funkce a završený podpisem ohavného "průgelpatentu" k výročí osudového okamžiku, který považoval za svou osobní tragédii. Cesta do Turecka byla pak vyvrcholením potupy, a to mohl být ještě rád, že byl jmenován velvyslancem, Trockého tam kdysi Stalin vyhnal jako zločince. Mluvil jsem s profesorem Kadlecem i o těchto uzlových bodech Dubčkova životopisu a on nanejvýš spravedlivě zastává názor, že tohle nemůže vysvětlit nikdo pravdivěji než Dubček, bude-li chtít. Dlouhá odmlka naznačuje spíš rezignaci, a tu Kadlec nabízí v závěrečných sedmi stránkách snad nejcennější dokument své nové knihy: Dubčekovu obranu proti perzekuci.

Dříve než z ní ocituji, musím se ovšem napřed zastavit ještě u tzv. zprostředkovací mise francouzského komunisty Waldeck-Rocheta, který měsíc před invazí /tedy patrně v době jejích vrcholných příprav/ navštívil nejprve Moskvu a pak i Prahu. Myslím totiž, že širší veřejnosti nejsou příliš známy autentické výroky, které sovětští představitelé při rozhovorech pronášeli.

Suslov: Vedení KSČ ztratilo kontrolu nad událostmi... jako houby po dešti vznikly různé druhy klubů mimo Národní frontu... pravice vytvořila tajné organizace/?/... svědci tvrdí, že je cítit existenci konspirativního centra!/!/. ... nemůžeme zůstat nečinní... naši lidé jsou na to citliví, 300 tisíc sovětských vojáků padlo při osvobození Československa /čili: mají navěky právo rozhodovat, co se děje na území jiných suverénních států/.

Ponomarev /který je dodnes v politbyru/ mluví o analogii Maďarska 1956, jen nám vyčítá, že to děláme rafinovaněji a dále prozrazuje: Kdyby /antisocialistické síly/ jednaly otevřeně, dalo by to nám a sousedním socialistickým státům příležitost přijít velmi rychle na pomoc, Češi jsou však opatrní, aby nezavdali záminku k intervenci... polovina členů

ÚV ztratila zaměstnání /kéž by!/. ... víme, že nejbližší spolupracovníci Dubčeka již neuznávají /ačkoli všechna usnesení byla jednomyslná až do vstupu vojsk, kdy došlo v předsednictvu ÚV KSČ k bojovému hlasování, které odpůrci Dubčeka a zřejmě přívrženci intervence prohráli 4 : 7/.

Ještě průkazněji vyplývá rozhodnutí o vojenském zásahu z řeči Brežněva: Došlo k osobním změnám v sekretariátu a v ÚV KSČ, objevili se neznámí lidé, lidé pravice... zbývají dvě možnosti - buď zůstat se založenýma rukama a připustit změnu hranic socialismu /?!/, nebo použít extrémních opatření /podle vojenských odborníků musela být invaze připravována nejméně tři měsíce předem, tedy ještě před Čiernou a Bratislavou/... Dubček je pro nás hádankou, dělá dobrá prohlášení a pak neudělá nic... postupně vyměnil ve svém okolí všechny z období 1967 až leden 1968 a nahradil je lidmi zcela jiné orientace /vnitřní garnitura se asi zužovala, ale přesto zůstávala, jen bylo zřetelnější, kdo k ní patří/... Dubček je příliš mladý, mladý pokud jde o zkušenosti a mladý duchem /pozor, to jim vždycky vadí nejvíc!/.

Osud je zpečetěn, rozhovor Waldeck-Recheta s Dubčkem je už jen formální záležitostí. Tlumočí v Praze moskevské obavy /nikoli tedy vlastní názory/ a Dubčekovy odpovědi už asi nemohou nic ovlivnit, ale přece 23.7. politbyro FKS odmítlo Varšavský dopis pěti pozdějších interventů s odůvodněním, že zasahuje do vnitřních záležitostí bratrské strany, což odporuje základnímu principu, že žádná strana nesmí vnucovat svůj názor jiným stranám. A přesto se stalo, co nelze bohužel odestát.

V závěru Kadlec shrnuje výsledky dalšího politického procesu a na posledních sedmi stránkách přináší svědectví z Dubčekových dopisů Husákově, Federálnímu shromáždění, Slovenské národní radě, federálnímu i slovenskému ministerstvu vnitra, Generální prokuratuře o tom, jak hrubě jsou omezována občanská práva a svobody jeho a statisíců občanů. Nedostával na ně odpovědi nebo ho předvolávali, aby podepsal, že "stížnosti jsou neopodstatněné". G.Husák pak sdělil, že ministerstvo vnitra žádná opatření vůči Dubčkovi neprovádí. Kritické poznámky k politické situaci ve straně a k systému osobní moci psal Dubček ještě před vydáním programového prohlášení Charty 77.

Alexander Dubček pracoval po vyloučení z KSČ jako subalterní úředník a později jako zámečnický v lesním závodě u Bratislavy. - "Chtěl jsem si platově polepšit práci ve výkrmu, ale i to mi znemožnili." - "Kdyby se to dělo jen vůči mně, ani bych nepsal, ale jde o součást vládnutí v systému osobní moci a je uplatňováno vůči statisícům komunistů s cílem upevnit a utvrdit staré odsouzené praktiky, které již přinesly tolik škod." - "Můj třířádkový kondolenční ~~duplex~~ telegram k úmrtí Sarkevského byl zadržen a v souvislosti s kondolenčním dopisem

jsem byl pak na pětihodinovém "pohovoru" na ministerstvu vnitra za přítomnosti zástupců federálního i slovenského ministerstva vnitra." - "V dopise jsem se zmínil o systému osobní moci, což mně vytýkali, ačkoli právě svým jednáním takový závěr jen potvrzovali." - "Ve straně... roste korupce, obavy o existenci vedou mnohé členy strany ke schvalování závěrů, se kterými nesouhlasí, a tak roste dvojí tvář - jinak na schůzi, jinak doma, v soukromí, mezi přáteli... vzniká lhostejnost, atmosféra donášečství, podezřivosti a strachu, pokrytectví..." - "Strana politicky nevede národ, společnost, opírá se především o své mocenské postavení nad národem. Zvětšuje se propast mezi stranou a společností... budoucnost pak ukáže, jak v takových letech systému osobní moci zakrněly tvořivé síly obou našich národů, kolik se tím ztratilo na průbojnosti mladé generace, kolik se umrtvilo talentů ve střední a starší generaci... A tak se přes Státní bezpečnost, ale nejen přes ni, vede vůči mně a tisícům jiných komunistů dlouholetá psychologická a sociálně existenční vojna." - "Jestliže se vstup vojsk Varšavské smlouvy uskutečnil na pozvání samozvané skupiny, jak to uveřejnila oficiální tisková agentura Sovětského svazu, potom šlo především o frakcionářský čin a o urážku a potupení, morální ponížení celé strany a našich národů..." - "Chápu dnes více než předtím, že systém osobní moci je souhrn politických, ideových, organizačních, kádrových a jiných, především mocenských nástrojů a opatření. S ním nestačí jen nesouhlasit, ale cílevědomě jej odstraňovat a právní normou vytvořit zábranu, aby se nemohl obnovovat... je nutno rozbít samu ideu této metody vládnutí." - "Členstvo strany nemůže být chápáno jako slepá masa, která musí být vedena jen tím, co jí vedení už předžvýkané předkládá, a již nezbývá nic jiného než sousto polknout." - "Za nejvážnější důsledek dnešní politiky považují skutečnost, že lidé byli zbaveni možnosti mluvit beze strachu, svobodně o obsahu politiky strany a rozhodovat o společných záležitostech. Dnešní politickou linií se sice podařilo zavést do praxe, ale současně i umrtvit značné společenské hodnoty. Nepodařilo se vyřešit žádný z rozporů, které vedly ke krizi ve straně a společnosti v období před lednem 1968..." - "Velké morální a ideové hodnoty byly a jsou ztraceny v oblasti tvořivé umělecké a kulturní činnosti, rovněž u dělnické třídy... v tom je revanš za Leden a jeho principy od stoupenců osobní moci a od zastánců a představitelů dogmatického přístupu k problémům dalšího socialistického vývoje." - "Z "Poučení 1970", schváleného jako politická linie nynějšího vedení strany, si nelze brát poučení ani pro hodnocení minulého vývoje ani pro východiště dalšího vývoje. Jestliže se tak přece stalo, pak výsledkem nemůže být nic jiného než morální, ideová, kulturní stagnace naší společnosti a degradace osobnosti člověka."

+ + + +

Když se řekne Dubček, vybaví se mi měsíc po měsíci v dobrém i zlém celý osmašedesátý rok. Omlouvám se proto za tak obširnou citaci ~~odkaz~~ korespondence pozdějšího data, v níž vidím aktuální Dubčekův politický odkaz, jak také zní název závěrečné přílohy v Kadlecově knize. Někdo se možná zeptá, proč to všechno Dubček nezveřejňoval, aby tak podpořil občanské iniciativy. Třeba se opravdu bál nebo má vnitřní odpor k jakékoliv exhibici, ale já v tom vidím příklad ukázněné věrnosti "uhlířské víře", kterou mnozí z nás už ztratili.

9.prosince 1985

Zpráva o pohřbívání v Čechách

Stal se astronomický zázrak. První jarní den přišel letos do Čech přesně o dva měsíce dřív než obvykle, 21. ledna, kdy ještě zdaleka nenastala jarní rovnodennost. Snad se jaro přišlo taky rozloučit se svým básníkem.

Od časného rána stojíme u bočního vchodu do pražského Rudolfiny a čekáme, až nás vpustí k jeho rakvi. Mrazivý ale slunečný den, a zástup roste každou minutou, brzy dosáhne až k náměstí Curieových před právnickou fakultu v ústí Pařížské třídy. Jsou tu mladí a nejstarší, střední věk není příliš zastoupen, je přece pracovní den. Volno se uděluje na pohřby státníků, Jaroslav Seifert byl jen básník.

Městská doprava byla z ulice odkloněna, vjíždět smějí jenom policejní vozy s posilami, a bílé volhy vypustí občas další nenápadné pány v civilu. Jsou jich tu desítky, procházejí kolem houstnoucích řad, pozorně sledují jednotlivé tváře, zda mezi nimi spatří ty známé, které si vryli do paměti při výslechu.

Lidé uhýbají očima a odvracejí hlavy před červeným světlem kamery, dokud si neuvědomí, že tyhle záběry jsou určeny pro západoněmeckou televizi, ale ani pak si nejsou dost jistí, že odjinud se na ně nedívají kamery jiné, jejichž snímky budou pak bedlivě prostudovány v promítačkách ministerstva vnitra.

Je osm hodin, dveře se otvírají a první desítky lidí vstupují dovnitř špalírem pořadatelů, z nichž málokterý je členem nějakého uměleckého svazu. Snad jení, kteří drží čestnou stráž u rakve, zahalené státní vlajkou, jsou ze Svazu spisovatelů, znormalizovaného tak, že Jaroslava Seiferta do svých řad nevměstnal.

V předsálí se bílé archy plní podpisy příchozích, i eny budou později pečlivě prozkoumány, až pohřbívání skončí.

Pod rakví jsou státní ceny vedle ceny Nobelovy, jedné, kterou kdy český literát získal, a nad nimi trůní věnec prezidenta republiky.

Stejně je to velký pokrok - urna s popelem Josefa Smrkovského nesměla být dosud pietně uložena, smuteční obřad Jana Patočky byl neurvale rušen hlukem vrtulníků a plechdorážních motorek, František Kriegel byl spálen bez obřadu a nyní je režim nucen vystrojit státní pohřeb chartistovi. Však až sem do té síně proniklo skřípění zubů.

V půl desáté se boční vchod do Rudolfiny uzavřel, ačkoliv tisíce dalších pozůstalých zaplňovaly ulici 17. Listopadu. I za ně však mluvčí Charty 77 Anna Šabatová a Jan Štern se zakázanou herečkou Vlastou Chramostovou položili před katedralky kytice svázané trikolorou. Třetí mluvčí, Martin Palouš, byl už předem předvolán k výslechu.

O půldruhé hodiny později, v jedenáct hodin, byl zahájen oficiální obřad, o němž budou druhý den jednotně informovat sdělovací prostředky. Četka vydá zprávu tak pozdě, že se nedostane ani do Večerní Prahy a Televizní noviny doprovodí své záběry oficialit jedovatou poznámkou, že západní televizní společnosti odmítly tento materiál převzít pro pro naprostý nezájem o Jaroslava Seiferta. Možná by neodmítly, kdyby jim ministerstvo vnitra nabídlo film pořízený skrytými kamerami, včetně záběrů tisícového shromáždění při zádušní mši u Svaté Markéty, kde bylo západoněmeckým zpravodajům zakázáno natáčet.

Přes silná policejní opatření, při kterých příslušníci Státní bezpečnosti hlídali v kostele i jeho okolí již od soboty, přišlo na Břevnov tolik přátel Jaroslava Seiferta, že zaplnili nejen všechny chrámové prostory, ale v tisících obklopili celé nádvoří kláštera, aby se veřejně pod širým nebem pomodlili za duši zesnulého bratra Jaroslava Seiferta při reprodukováném přenosu mše.

Rušivě působilo jen nevhodné chování civilních strážců, urážející náboženské citění věřících, i to, s jakou vehemencí zabavovali filmy amatérů. Zádušní mše, které se zúčastnil celý západní diplomatický sbor, měla zůstat národu utajena. Jaké muselo být jejich zděšení, když pak tisícihlavý sbor doprovodil odváženou rakev zpěvem hymny Kde domov můj.

Potud stručná zpráva o dalším pohřbívání v Čechách, kterému byly přítomny tisíce příslušníků národa a stovky příslušníků ministerstva vnitra.

Coby se do této zprávy nevešlo, si lidé uchovají aspoň ve své paměti. Tam bude vzpomínka, že básník odešel ve znamení Halleyovy komety, která už jednou ozářila jeho dětství, i to, jak při slově Božím vzlétl k modrému chrámovému oknu motýl otakárek, aby zvěstoval předčasný příchod jara.

Zůstane tam i obraz kytice se stuhami Františka Janoucha ze Švédska a Václava Havla, položená skromně v kostele vedle věnců úředně povolených, ale též té další, která měla být položena s trikolórou na hrob Kralupech, kam už nikdo z nás nás nesměl.

A přece jen se tam dostal dramatik František Pavlíček, který je autorem první Zprávy o pohřbívání v Čechách, když vylíčil život a smrt Boženy Němcové.

Jemu děkuji za titulek a zcela nakonec se sám pro sebe zamýšlím, proč pohřby českých velikánů musejí být provázeny takovou malostí režimů. Snad je v tom nějaký skrytý symbol.

22.ledna 1985

Změny v Moskvě - změny v Praze?

I.

S nástupem Michaila Gorbačova skončilo v Sovětském svazu dlouhé období konzervativní nehybnosti, příznačné pro vlády jeho předchůdců. Rozchod se starou politikou vůbec není tak samozřejmý, jak by se při pohledu zvenčí leckdy mohlo zdát. Sovětská veřejnost kdysi vítala Brežněvem prosazovanou stabilizaci systému. Měla už dost revolucí, stalinského teroru i Chruščovových nekonečných improvizací, které jitřily lidi a popuzovaly aparáty. Za Brežněva mohla poprvé okusit konzumní způsob života podložený rostoucí životní úrovní.

Brežněvova stabilita byla však stabilitou konzervativní. Konzervativní nikoli ovšem ve smyslu ctění tradičních hodnot, ale snahou nikdy nic a nikoho neměnit. Stabilita se proto zanedlouho musela změnit v stagnaci a stagnace v zahánění, takže se nepodařilo zajistit ani stálost rozvoje SSSR, ani zvyšování životní úrovně. Zaostávání za Západem bylo stále zřetelnější. Stranický, vládní, vojenský a bezpečnostní aparát, průmyslové a teritoriální komplexy uplatňovaly především vlastní zájmy, často bez ohledu na zájmy celku. Stárnoucí vedení bylo proti tomuto trendu bezmocné a nedokázalo mu účelně čelit.

V sovětské politice se prosazovaly cíle a úkoly, které z dlouhodobého hlediska nebyly podloženy reálnou silou sovětského státu a které odčerpávaly zejména do vojenské oblasti prostředky, které pak chyběly ekonomickému, vědeckotechnickému a sociálnímu rozvoji. Taková politika připravila Sovětský svaz o řadu někdejších spojenců a přátel a vystavila jej konfrontaci se všemi světovými velmocemi. Země propadala apatii a s ní se epidemicky šířil alkoholismus shoršující zdravotní stav sovětské populace.

Ve svých dějinách Rusko nejednou zažilo delší či kratší období stagnace i marasmu. Za podobných okolností se vždy pozvolna krystalizovalo vědomí, že to tak nejde dál. Až za takové situace se Gorbačov mohl dostat k moci a proto, aniž podceňujeme jeho osobní schopnosti, politickou obratnost i umění trpělivě čekat na příležitost, může tak poměrně snadno dnes provádět změny v osobích i v politice.

Prvním a hlavním úkolem M. Gorbačova bylo a je překonání paralyzovanosti a nejednotnosti ve fungování základních složek systému sovětského státu. Brežněv byl mužem kompromisů a za jeho vedení se politbyro stalo místem, kde reprezentanti jednotlivých skupin smlouvali kompromi-

sy mezi jejich zájmy a požadavky, jejichž povaha i výsledná politika nerespektovala vždy potřeby státu, ale váhu a dovednost jednajících stran. Gorbačov především usiluje o přeměnu politbyra v orgán formulující celosvazovou, pro všechny závaznou politiku sjednocující všechny a všechno k její realizaci. Odtud důraz na disciplinu, organizovanost a jednotu ve všech jeho provech, odtud především jeho soustředění na stranickou práci.

V Sovětském svazu se dnes všichni shodují, že je nutné se znovu dostat na dráhu ekonomického rozvoje a tak solidněji podložit své supervelmocenské postavení, obnovit otřesenou důvěru ve vedení i v síly sovětské společnosti, zefektivnit fungování státu a zlepšit životní úroveň lidí. Proto jsou nutné takové změny ve způsobu fungování sovětské ekonomiky, taková její reforma, která zdokonalí řízení i hospodářský mechanismus, zvýší jeho účinnost a odstraní alespoň některé překážky technického pokroku. Než se podaří reformu realizovat, využije se alespoň části obrovských rezerv sovětské ekonomiky utužením discipliny, zlepšením využívání času, materiálu a energie, přesnějším plněním stanovených úkolů. Odvolávají se neschopní vedoucí pracovníci, odstraňují se nejkřiklavější případy korupce a zneužívání moci, veřejně se přiznávají minulé chyby. To vše spolu s důrazem na odbornost, kvalifikaci, talent, iniciativu má lidem vrátit pocit, že stojí za to lépe pracovat a o něco usilovat.

Gorbačov je stoupencem dynamického pojetí politiky, Avšak z jeho rozchodu s politickým konzervatismem ještě zdaleka neplyne, že v Sovětském svazu je na pořadu dne hospodářská reforma, spojující prvky plánu a trhu, jako tomu bylo v československé reformě z let 1967-1968 nebo jak tomu je v dnešní reformě maďarské. Dnešní sovětská reforma se bude svou povahou blížit spíše reformě z roku 1950 a možná i Souboru opatření a její podstatou bude nejspíše úprava plánovacích ukazatelů a některé změny v organizaci a řízení ekonomiky, Vedle hospodářské reformy určitě není na pořadu dne v Sovětském svazu i reforma politického systému směřující k jeho demokratizaci. Tento problém nebyl vůbec nastolen. Boj neprobíhá mezi konzervativci a progresisty (použijeme-li ne zcela přesné terminologie Pražského jara), tedy mezi těmi, jimž jde o zachování dnešního modelu sovětského socialismu, a těmi, kdož usilují o jeho demokratizaci, ale mezi stoupenci konzervatismu a dynamismu, zastánci dvou přístupů k zachování a posílení síly a vlivu sovětského státu.

V oblasti politiky nejspíše dojde k posílení centralistických tendencí a autoritářství. Relativní rychlost, s jakou se opětovně daří koncentrovat moc v politbyru a v rukou samotného M. Gorbačova, nenutí hledat spojence v zápasu proti dosavadním strukturám mimo ně. Není nutné aktivizovat různé společenské vrstvy k boji proti starému konzervatismu a pak za to platit ústupky oslabujícími moc centra.

Zápas usnadňuje i to, že se odehrává jako boj mezi "přestárlými" a "mladými". Rozsáhlý kádrový pohyb, k němuž dochází v důsledku vytlačování starců z jejich pozic v řídicích strukturách, uspokojuje karierní aspirace značné části mladší generace ve stranickém i v odborných aparátech, sniž příslušníci této generace musí postupovat značně riskantní osobní souboje o moc a pozice.

Posílování váhy centra ještě neznámá, že nemohou být prováděny dílčí změny v politickém systému, že se nebude dencentralizovat tam, kde odstranění přebytečných článků byrokratického aparátu umožní rychlejší a účinnější prosazování záměrů centra. Ještě více to platí pro hospodářství, v němž se v Sovětském svazu teprve začal zkoušet možný rejstřík reformních změn, jejichž účinky mohou na jistou dobu zmírnit i politické tenze vyvolané předcházejícím nepříznivým ekonomickým vývojem.

Nemění se ani primární cíle sovětské zahraniční politiky. Za ty je nutno považovat udržení jednoty obrovské mnohonárodní říše, zajištění její bezpečnosti (odtud citlivost SSSR na jakékoliv projevy nezávislého počínání v jeho předpolí - v zemích jeho společenství) i udržení síly a s ní zrozeného supervelmocenského postavení. To pak ukládá Sovětskému svazu v podmínkách světa rozděleného na dva bloky obrovskou objektivní odpovědnost sdílenou se Spojenými státy za udržení sovětského míru a za přežití lidstva, jež je o to těžší, že má se v posledních letech udržuje rovnováhou strachu.

Změní se však s největší pravděpodobností taktické cíle a metody jejich dosahování. Jestliže SSSR se v posledních letech snažil co nejvíce vytěžit z posílení své vojenské moci, k němuž došlo v sedmdesátých letech, pak dnes má zájem na tom, aby mohl odložit začátek dalšího kola zbrojení - tentokrát kosmického - přirozeně bez ohrožení svého postavení ve světě. Ušetřené prostředky by mohl použít na modernizaci ekonomiky a v případě jisté normalizace vztahů se Západem i na nákup tamní moderní techniky a technologie. To samozřejmě nebude záviset jen na něm, ale též na zájmech druhé strany. Podaří se to mimo jiné jen tehdy, dojdou-li obě strany k závěru, že si mohou vzájemně důvěřovat především v

tom, že budou souhlasně vykládat i dodržovat duch dosažených dohod.

Pro dynamické pojetí politiky se dříve nebo později stane nepřijatelnou ideologie vyznávající a konzervující neměnnost řádu a věcí - ideologie reálného socialismu. Teze, že socialismus je to, co je, co existuje, se stává neúnosným anachronismem v době, kdy praktická politika směřuje k proměně sovětského socialismu, který nadále nechce platit za symbol politického, ekonomického, vědeckého i kulturního konzervatismu. Nová politika jistě dostane novou dynamickou ideologii. I když váha ideologie v Sovětském svazu dlouhodobě klesá, dosud se tento mnohonárodní stát bez jednotící ideologie neobejde.

II.

Nás přirozeně nejvíce zajímá, jak se různé aspekty současného sovětského vývoje, tak jak byl zachycen v předšlých rádcích, mohou projevit v Československu. Příštích několik odstavců bude proto pokusem odhadnout základní trendy vývoje naší politické situace.

Sovětský svaz pohlíží na Československo především jako na své mocenské a vojenské předpolí, jako na součást své nejužší mocenské sféry. Proto má zájem na tom, aby klid v něm nebyl narušován vnitropolitickým napětím, které by mohlo vyvolávat nežádoucí podněty jak přímo v SSSR, tak v zemích jeho zájmové sféry. Teprve druhotně má SSSR zájem na československé ekonomice jako dodavatelce výrobních prostředků spotřebního zboží.

Oba tyto zájmy se dostávají do rozporu. Aby Československo mohlo dodávat do Sovětského svazu moderní technicky vyspělé a kvalitní výrobky, nemůže nadále setrvávat v konzervativním sevření, nemůže zůstat nehybné, protože to brání potřebným změnám hospodářského mechanismu i vědecké, kulturní i společenské infrastruktury. Navíc je udržování československého předpolí ryze mocenskými prostředky stále nákladnější, přičemž se ekonomický význam Československa pro Sovětský svaz stále snižuje.

Sovětský svaz je dnes zaměstnán především domácími problémy a nechce se rozptylovat řešením problémů a krizí v zemích svého společenství. V přípravách na další kolo jednání se svými partnery - protivníky si nepřeje, aby jeho spojenci vyvíjeli v této oblasti jakoukoli iniciativu, chce jen, aby ve všem následovali sovětskou politickou linii. Problémy socialistických zemí, jejichž řešení může být odloženo, se teď nebude zabývat.

Za praktického bezvládní v Kremlu v době Gorbačovových předchůdců se zvýšil stupeň volnosti v jednání a počínání v zemích jeho společenství, a to jak v domácí, tak i v zahraniční politice. To už dávno neplatí jen pro Rumunsko, ale projevuje se to například v Maďarsku (zaměřením hospodářské reformy, jakož i experimenty v oblasti politického systému - viz nedávné volby do zastupitelských orgánů), v Polsku (jiná, ve srovnání s Československem odlišná podoba normalizačního procesu a utváření vztahů ke katolické církvi), v NDR (v rozsáhlých ekonomických a politických stycích se Spolkovou republikou), v Bulharsku (v hospodářské reformě a v intenzitě hledání možností co nejvýhodnějších hospodářských styků se Západem). I v Československu jsme zaznamenali podobné symptomy, ovšem jen v negativní podobě: naše vedení po jistý čas považovalo za možné vyřazovat z Gorbačovových projevů myšlenky, které posuzovalo jako nevhodné pro naši veřejnost.

To všechno vede k tomu, aby Sovětský svaz dnes naléhavě požadoval po zemích svého společenství samostatnost, jednotu a dodržování společné politiky. Bylo by nerealistické předpokládat, že by Gorbačov postupoval jinak v době, kdy centralizuje proces tvorby a realizace sovětské domácí politiky, a politika vůči zemím společenství je pro Sovětský svaz něčím méně než zahraniční politikou a o něco málo více než politikou domácí. Zároveň poučen období "tání" po XX. sjezdu KSSS chce se vyvarovat všeho, co by v těchto zemích vyvolalo Sovětským svazem nekontrolovaný autonomní pohyb, který pak SSSR by leckdy nedokázal zastavit jinak než použitím svých ozbrojených sil.

Nelze tudíž předpokládat, že by ze Sovětského svazu přicházely do Československa nějaké silnější impulsy vybízející k překonání konzervativní nehybnosti. Zároveň nic nenasvědčuje, že by dnešní československé vedení učinilo takový obrát samo. Vnitřní síly mající zájem na zachování současného stavu jsou dosud značně silné. Mohou ještě dlouho znemožňovat jakékoli pokusy o změny. Vzpomeňme si, že vedení A. Novotného se bránilo - a úspěšně - kursu XX. sjezdu KSSS od roku 1955 do roku 1963.

Dynamizaci politického a ekonomického systému v Československu budou bránit především četní příslušníci mocenských struktur ze stranického, vládního a bezpečnostního aparátu, kteří si chtějí udržet své dominantní postavení a z toho plynoucí výsady. Ze zkušenosti (a ti mladší z tradice) vědí, že mnoho z nich by se v systému založeném nikoli na oddanosti a poslušnosti vůči mocenskému centru, ale na odborných kvalitách, výkonnosti a iniciativě neudrželo. Jejich odhodlá-

ní zůstat a moci je silné a jak ukázal nedávný polský vývoj po vyhlášení výjimečného stavu, nelze je podceňovat. Mocenské struktury mají rovněž silnou regenerační schopnost, neboť k sobě přitahují ty z mladé generace, které vábí blízkost k moci nebo snadná cesta ke kariéram; navíc k sobě připoutávají ty, kteří nemají na vybranou, chtějí-li se dostat k odvědné a zajímavé odborné a vědecké práci.

Pouze příslušníci mocenských aparátů by stabilitu systému dlouhodobě nezabezpečili, protože by neodolali trvale působícím společenským tlakům, pokud by byly ovšem dostatečně silné. To, že takové tlaky na mocenské struktury dosud nepůsobí, umožňuje politická neutralizace občanské společnosti, a to jak v českých zemích tak i na Slovensku, projevující se odstupem od věcí veřejných, k této neutralizaci došlo v důsledku působení normalizační politiky a současné vedení ji všemi prostředky udržuje (nikdy např. nepodlehlo pokušení změnit politiku stručně charakterizovanou heslem "Kdo nejde s námi, jde proti nám!" za politiku kádárovského typu ve smyslu hesla "Kdo nejde proti nám, jde s námi", o což se dnes dokonce pokouší i Jeruzelského vedení v Polsku). Normalizační politika dovedně využívá represivních prostředků (po prvotním šoku z let 1969-70 je dosud účinná i jen hrozba jejich použití). Mimořádně silně se tu ovšem projevila schopnost československé ekonomiky zajistit dostatek prostředků pro zvyšování životní úrovně obyvatelstva a dnes alespoň pro její udržení anebo jen pro její či nejvypovlnnější pokles), což umožnilo odvést zájmy lidí převážně do jejich soukromé sféry. Tím se, na rozdíl například od Polska, vyloučil sociální moment jako možný zdroj napětí přenášejícího se do politické sféry.

K udržení pocitu marnosti a zbytečnosti jakékoli smysluplné angažovanosti ve veřejném životě významně přispívá i "dočasný" pobyt sovětských vojsk na našem území. Tato vojska k nám přišla, aby zastavila reformní vývoj, ale po splnění a tohoto úkolu tu zůstala. Od té doby se nestalo nic, co by československou veřejnost přesvědčilo, že důvodem pobytu těchto vojsk na našem území není především ovlivňování domácího vnitropolitického vývoje, zasahování do našich vnitřních záležitostí. Sovětské ozbrojené síly rozmístěné na našem území objektivně působí jako činitel podporující všechny konzervativní síly v zemi a udržující v neměnné podobě takové uspořádání věcí veřejných, jaké bylo prosazeno před 17 lety.

Je zde i další prvek, jehož působení na stabilitu systému se často přehlíží. "Slovenská" politika čs. vedení, v jehož čele je reprezentant Slovenska, má podporu významné části slovenské veřejnosti. Z tohoto hlediska není podstatné, že vůči principům normalizace zační politiky má slovenská veřejnost obdobné výhrady jako veřejnost česká. Právě proto dokázala po roce 1969 slovenská reprezentace získat v Československé federaci dominantní politické postavení. Protože mohla počítat s podporou slovenské veřejnosti, což se o českých normalizátorech říci nedalo, dostala důvěru Brežněvova vedení, které se důvodně domnívalo, že tak spolehlivě zabezpečí provedení normalizace. A aby její dominance byla pojištěna, zabránilo se ustanovení národní organizace komunistické strany v českých zemích. Slovenské požadavky totiž formuluje a prosazuje organizace - Komunistická strana Slovenska, zatímco česká politická reprezentace svou organizací nemá (Česká národní rada ji nemůže nahradit), ve federálních politických orgánech vystupují čeští politikové jen jako jednotlivci, čímž se automaticky dostávají do postavení slabšího partnera. Tím se stala federace v podstatě opět asymetrickým útvarem s mocenským těžištěm přesunutým tentokrát na Slovensko.

Slovenská reprezentace dokázala vykonat mnohé, co se na Slovensku oprávněně vysoce oceňuje. Jako příklad je možné uvést vyrovnání jeho ekonomické úrovně s českými zeměmi, sblížení úrovně mezd a důchodů v obou částech federace na stavu, kdy efektivnost slovenské ekonomiky dosud výrazně zaostává za efektivností ekonomiky české, uspokojení karierních aspirací desetitisíců Slováků funkcemi v nových federálních a národních orgánech a v nových řídicích strukturách slovenského průmyslu i realizaci různých prestižních projektů.

Česká veřejnost proti politice vyrovnávání obou částí federace v zásadě nic nenamítá; vždyť tento proces česká politika podporuje už od vzniku samostatného československého státu, v ekonomické oblasti pak zvláště intenzívně od konce druhé světové války. Namítá dnes však proti způsobu realizace této politiky, proti nadměrnému odčerpávání prostředků z českých zemí a proti jejich leckdy nehospodárnému využití. Vadí jí, že do celé záležitosti není prakticky vidět, protože

nejsou k dispozici potřebné informace, a že nemá do věcí co mluvit. Není divu, že za tohoto stavu spojuje výrazné zpomalení rozvoje českých zemí jak v ekonomické oblasti, tak zejména v infrastruktuře i s tím, že příliš mnoho prostředků vytvořených v českých zemích se odčerpává ve prospěch Slovenska.

Je přirozené, že zachování dominantního postavení Slovenska v politickém systému federace je v zájmu jak slovenské politické reprezentace, tak do značné míry i slovenské veřejnosti (ponecháme stranou otázku, jaké důsledky bude mít tato politika v budoucnu). To však především bude záviset na postoji nového sovětského vedení k této otázce. V jejím zájmu není ani provedení takové ekonomické reformy, která by objektivizovala podmínky fungování podnikové sféry na ekonomických základech. Jak ukazují zkušenosti s realizací maďarské reformy, bez odstranění dotací a redistribuce prostředků mezi podniky reforma není možná, protože podniky zaměřují svou pozornost nikoli na dosažení vyšší efektivity, ale na smlouvání s centrem o co nejměkčí prostředí pro jejich činnost. Avšak jen tehdy, když nebudou vytvořeny rovné podmínky pro fungování obou národních ekonomik je možné vytvořit pro slovenskou ekonomiku ještě méně náročná prostředí, než má ekonomika česká, v němž podniky ani jejich zaměstnanci nebudou muset intenzivněji a efektivněji pracovat.

Dá se tedy očekávat, že v obou uvedených směrech vyvine slovenská reprezentace patřičné úsilí.

x

Ale zdaleka nebude všechno hrát na ruku těm, kdož mají zájem na konzervování současného stavu.

Především tu bude působit samotná skutečnost, že v Sovětském svazu došlo a stále ještě dochází ke změnám ve vnitřní politice a že tedy změny jako takové jsou nejen možné, ale pokud budou směřovat k obdobným cílům jako v SSSR – dokonce i žádoucí.

Nesmírně důležité je i to, že dochází k rozchodu právě s brežněvovskou konzervativní politikou. Pro tuto politiku byla nepřijatelná už ekonomická reforma realizovaná v posledních letech vlády Novotného i tehdejší oživení kulturního a intelektuálního života. Na reformní pohyb, který začal uvnitř komunistické strany a který nejen podporovala, ale aktivně se na něm podílela většina československé společnosti a jehož cílem bylo demokratizovat socialismus, dát mu lidskou tvář, neměla jinou odpověď než vojenskou intervenci. A právě tato politika zformovala jak podobu československé normalizace, tak i podobu dnešního

československého vedení a jeho programovým dokumentem "Poučení".

Zastavení procesu nezbytných hospodářských a společenských reforem nejvýznačnější měrou přispělo k tomu, že Československo, ne tak dávno ještě země s vysoce vyspělým hospodářstvím a inspirujícím kulturním životem, tak dlouho stagnuje a zaostává. Avšak každé dnešní usilování, jehož cílem bude dynamizace československé ekonomiky, její převedení na dráhu ekonomického růstu nebo úsilí o oživení ostatních oblastí života naší společnosti, bude hledět ke vztahu k mocenským strukturám prokázat svou legitimitu poukazem na podobné procesy probíhající nyní v Sovětském svazu. Bude tomu tak přesto, že obsahová náplň systémové kritiky se bude lišit od domácí kritiky sovětské a že navrhované a požadované změny budou vzhledem k odlišným vnitřním podmínkám a vývojovým potřebám mnohdy výrazně jiné.

Jak ukazuje čerstvá sovětská zkušenost, není bezvýznamné i postupné stárnutí vůdců čs. vedoucí skupiny, jejíž jádro se zformovalo kolem roku 1969. To připravuje prostor pro boj o místa na špičce mocenské pyramidy. Uchazečů, jak o tom v Praze už dávno štěbetají; vrabci na střeších, je celá řada, ať už mezi mladými představiteli slovenské reprezentace, mezi českými členy současného vedení, kteří by je chtěli vystřídat, nebo mezi tzv. "svazáky", tj. bývalými pracovníky, kteří přešli do stranického aparátu z aparátu SSM. (Mnozí z nich již postoupili na funkce vedoucích odborů a oddělení ÚV KSČ, jeden z nich je i tajemníkem ÚV.) Někteří z posledně zmíněných vděčí sice za svoje kariéry především špičkám dnešního vedení, ale zřejmě se už domnívají, že nadešel čas, kdy mohou usilovat o "místo nahoře" na vlastní vrub.

Při manévrování v boji o co nejlepší výchozí postavení v očekávaném zápase se všichni dosud mohli předhánět jen v ujišťování, že právě oni byli a jsou nejoddanějšími stoupenci normalizační politiky, že právě oni se nejvíce poučili z Poučení a jsou nejvypovolanější k tomu, aby rozhodovali kdo z jejich kolegů je skutečně plně poučen a kdo ne, že právě oni nejlépe a nejspolehlivěji zajistí, aby v Československu byly respektovány sovětské zájmy. Dosavadní podmínky jim prakticky neumožňovaly, aby se vzájemně od sebe odlišili.

Změna politického kursu v SSSR jim nyní otevírá nové možnosti. Možná, že se mezi nimi najde někdo, kdo zformuluje československou variantu dynamické politiky, čímž bude na rozdíl od dnešních konzervativců nabízet nejen zachování klidu a stability v zemi, ale vedle stability i efektivnost. Pokud by přesvědčil, že to je možné a získá-li dostatečnou podporu z různých stran, mohl by uspět (zpočátku třeba jen tak, že by donutil ke kompromisům dnešní vedoucí politickou garnituru).

Činitelem, který dosud významně působí v jednom směru a bude napříště působit na stav společnosti ve směru opačném, je současná situace československé ekonomiky. Hospodářský vývoj posledních let ukazuje, že se trvale tenčí zdroje, které po dlouhá leta umožňovaly udržet životní úroveň v ČSSR na slušné výši. Od konce sedmdesátých let stagnují přírůstky národního důchodu, a to zejména užité národní důchod. Aby životní úroveň bylo možno udržet nebo alespoň zabránit jejímu rychlému poklesu, byla po celé uvedené období snižována akumulace, zejména ta její část, která se projevuje v investicích a tedy v přírůstku základních prostředků. Přitom větší část investic putuje do palivoenergetického komplexu, což znamená, že na modernizaci základních výrobních odvětví národního hospodářství jakož i na rozvoj infrastruktury prostředky nezbývají. Nejsou-li prostředky na nákup nové techniky a technologie, nemůže růst kvalita výrobků při poklesu výrobních nákladů.

Nezlepšují se ani kvalitativní ukazatele národního hospodářství. Účinnost investic klesá, energetická a materiálová náročnost tvorby národního důchodu se snižují pomaleji než jinde ve světě. Zhoršují se reálné směnné relace v zahraničním obchodu, což znamená, že stále větší podíl naší národní práce vyvážíme bez odpovídající protihodnoty. I když se snížila zadluženost v tvrdých měnách, prudce stoupla zadluženost vůči Sovětskému svazu, a to v důsledku růstu cen ropy a dalších dovážených surovin, který nebyl vyrovnán odpovídajícím růstem cen výrobků od nás vyvážených. To znamená, že toto vysoké zadlužení budeme muset splácet po dlouhá leta dodávkami investičních celků a spotřebního zboží, což bude nutně dále snižovat zdroje společnosti, a to nejméně stejně intenzívně, jako je snižovalo splácení dluhů v tvrdých měnách. Ve stejném směru bude působit i naše investiční účast na rozvoji těžby surovin ve východních a severních oblastech SSSR, která je podmínkou

pro dodávky těchto surovin v budoucnosti. A je třeba také připomenout, že v posledních letech výrazně snižovaly zdroje společnosti i rostoucí náklady na zbrojení vyvolané zostřením napětí mezi oběma supervelmocemi a jejich vojenskopolitickými bloky.

Dnešní zvýšení podílu osobní spotřeby na užitém národním důchodu při současném poklesu míry investic znamená, že v Československu se žije na úkor budoucnosti. Může to dříve nebo později vést k dvěma odlišným následkům. Buď bude tento trend ještě několik let pokračovat a pak československá ekonomika může zkolabovat stejně jako před několika lety ekonomika Polska. To by ovšem vedlo i k obdobné reakci našich obyvatel na vzniklou situaci. Nebo bude nutné - ať se tomu dnes československé vedení jakkoli brání - přistoupit k zásadní ekonomické reformě podobné dnešní reformě maďarské a zároveň ovšem upravit fungování politickospolečenské oblasti, aby taková reforma byla vůbec realizovatelná. Za minimálně nutné změny v tomto směru je třeba považovat odstranění kádrového stropu pro nestraníky (snad s výjimkou vlastní mocenské sféry), což umožní mnohem více využívat ~~z~~ schopnosti, kvalifikaci a zkušenost lidí a hodnotit je podle iniciativy a výkonů, vytvoření podmínek pro komunikaci uvnitř společnosti i ~~a~~ přes její hranice (úplnější proud informací, časopisů a publikací zprostředkujících výměnu názorů a myšlenek, usnadnění poznávání stavu techniky (a nejen techniky) v zahraničí atd., odstranění diskriminace neprivilegovaných vrstev v řadě oblastí života společnosti, z nichž nejtěživěji se cítí nadprávi privilegovaných v oblasti vzdělání.

Je tedy nutné počítat s tím, že ekonomický vývoj bude vysílat do mocenské sféry silné impulsy, které nebude možné příliš dlouho přehlížet (zatímco impulsy z jiných oblastí se dosud úspěšně po leta přehlížejí, pokud ovšem nesignalizují problémy v mocenské sféře). Se zhoršující se ekonomickou situací nebo při její dlouhodobé stagnaci (a jejím automatickým přechodem na rychlou rozvojovou dráhu nepočítají ani ti režimu nejoddaněji sloužící ekonomové) bude nárůstat nespokojenost a požadavky na rozchod s konzervativním marasmem a na dynamizaci všech oblastí společenského života.

V tomto směru působí a i nadále může významně působit opozice (přičemž za opozicí není nezbytně nutné považovat jen ty, co stojí mimo struktury). Musí poctivě analyzovat stav naší společnosti ve všech oblastech jejího života, formulovat variantní a alternativní návrhy a stanoviska na řešení nejpálčivějších společenských problémů,

a to takovým způsobem, aby je-zpočátku třeba jen s mlčenlivým a později se stále více proslovovaným souhlasem - přijímali za své v stále rostoucí míře občané této země.

x

Ne nepochybné, že příští měsíce i leta budou obdobím potýkání i stýkání různých společenských sil a proudů. Výsledkem tohoto procesu s největší pravděpodobností bude, že se dříve nebo později (bohužel spíše později) prosadí dynamičtější pojetí společenského rozvoje. Není třeba si dělat iluze, že by to znamenalo něco víc, než odstranění těch největších překážek, které se tu nakupily v letech normalizace do cesty ekonomickému růstu a jakýmkoli projevům nemanipulovaného veřejného, kulturního i vědeckého života.

Je to ale tak málo? Je a není. Zcela jistě se nezmění základy politického a ekonomického systému, který trvá v naší zemi už téměř čtyřicet let a s nímž se po všech zažitých zkušenostech ztotožňuje pouze malá část naší společnosti. Jsou však malé změny, nikoli systémové nýbrž jen funkční, tak zcela zanedbatelné? Každý, kdo žije v této zemi ví, jaký byl a je rozdíl mezi padesátými lety či obdobím normalizace, a polovinou let šedesátých s jejich intelektuálním kvasem či krátkým bouřlivým obdobím Pražského jara. Není toho málo, co je dnes nutné a zítra bude snad možné změnit tak, aby to všem usnadnilo každodenní život. Vidíme to ostatně i u našich sousedů. Teprve malé změny vytvářejí a kypří půdu pro větší, hlubší a dalekosáhlejší reformy.

(červenec-srpen 1985)

Rudolf Slánský

O možnostech fungování nekapitalistického, plánovitě
regulovaného peněžně-tržního mechanismu

Studie "Stát a ekonomika /Příspěvek k teorii hospodářské politiky/" Zdislava Šulce existuje pouze ve strojopise. Autor ji sice dal k dispozici jak čs. oficiálním institucím vědeckým /Ekonomický ústav ČSAV/, tak i vládním /Předseda federální vlády/ a nabídl ji k publikaci jak v celku /nakladatelství Academia/, tak i její část /Politická ekonomie/, setkal se však jen s více či méně zdvořilým odmítnutím nebo s mlčením.

Ve strojopise se již objevila recenze prvních dvou dílů této práce z pera R. Slánského. Předkládané 3 kapitoly jsou z III. dílu a jejich výběr byl proveden s ohledem na čtenáře neekonomy, pro něž je odborný jazyk většiny kapitol nesnadno přístupný /nejde o publicistickou, ale o vědeckou práci/. Pro celkovou orientaci čtenářů uvádíme stručnou charakteristiku jednotlivých dílů práce.

První díl - rozsahem nejmenší - vymezuje ~~řádek~~ ^{předmět} zkoumání. Vychází ze zjištění, že v existujícím socialismu teorie hospodářské politiky de facto neexistuje. Tento pojem se zde sice používá, ale zcela neadekvátně pro oblast formování strategických cílů plánového centra /státu/. O hospodářské politice lze mluvit pouze tam, kde existuje pluralita ekonomických subjektů a z ní plynoucí pluralita zájmů, kde tedy i ne-^{účastníci} státní ekonomického procesu /především podniky/ jsou nadány reálnou subjektivitou, jež určujícím znakem je rozhodování, při kterém ekonomický subjekt vybírá z alternativ možného jednání /chování/ a volí jednu, kterou se snaží realizovat. Ekonomická teorie existujícího socialismu však ve svém důsledném pojetí chápe národní ekonomiku jako jakýsi superpodnik, ve kterém jednotlivé jeho články /podniky/ jsou pouze výkonnými orgány, které realizují záměry ^a cíle makroekonomického plánu vyjadřujícího celospolečenské zájmy. Proto teorie chování státu se zde formuje především jako teorie makroekonomického plánování.

Realita však tomuto pojetí neodpovídá, neboť i v nejrigidnějších formách centrálně-přídělového mechanismu /termín, kterým autor označuje mechanismus fungování ekonomiky existujícího socialismu/ je možno zaznamenat fenomen chování podni^ků, které samostatně volí substitute, jimiž maximalisují své důchody a minimalisují své reálné výkony při naplňování převážně globálně stanovených ukazatelů rozepisovaného makroekonomického plánu.

Autor dochází k závěru, že základním problémem hospodářské politiky je postihnout vzájemnou vazbu konstitutivních /systémotvorných/ a regulativních prvků ekonomického mechanismu, což také tvoří základní metodologické východisko celé jeho práce. Pojem konstitutivních /systémotvorných/ prvků zahrnuje ty, které determinují základní parametry fungování ekonomického mechanismu a formují steréotypy chování centra, podniků i domácností. Jako regulativní prvky pojímá autor soubor prostředků /nástrojů/, jimiž může centrum manipulovat a tak působit na chování ekonomických subjektů a jeho prostřednictvím na celkovou dynamiku ekonomiky. V regulativních prvcích je soustředěna adaptabilní schopnost mechanismu fungování ekonomiky.

Volba jedněch konstitutivních prvků je současně volbou určitých a vyloučením či omezením působnosti jiných regulativních prvků /nástrojů/ hospodářské politiky. Nekonsistentní spojení obou skupin prvků je zdrojem frustrací v mechanismu fungování ekonomiky, příčinou neúčinnosti, omezené či deformované působnosti regulativních prvků a degenerace prvků konstitutivních. Proto vede k "neracionálnímu" chování mechanismu jako celku i jeho částí. Pochopení vzájemných vazeb konstitutivních a regulativních prvků naopak otevírá analýze ekonomického procesu cestu k rozpoznání, které jeho problémy lze řešit při daných, existujících konstitutivních prvcích~~xx~~ manipulací prvky regulativními /výběrem, časovým nasazením i dávkováním/ a které naopak vyžadují zásah do soustavy prvků konstitutivních.

Druhý díl tvoří jak rozsahem, tak i významem podstatnou část práce. Je v něm podrobně a komplexně analyzováno fungování centrálně-přídělového mechanismu. Rozbor je založen na rozsáhlém empirickém materiálu, vychází z ~~z~~ podrobné deskripce všech významných jevových stránek charakteristických pro fungování tohoto mechanismu a pokouší se o analýzu jejich příčin a závislostí. Dochází přitom k řadě původních, v dosavadní literatuře na toto téma neformulovaných zjištění a teoretických závěrů. Uvádíme některé z nejzávažnějších.

Autor především konstatuje, že všechny základní ekonomické jevy /peníze, ceny, mzdy, důchod, zisk atp./ získávají v centrálně-přídělovém mechanismu jiný obsah než jak jej chápe klasická a neoklasická ekonomie a analyzuje důsledky této proměny. Nejvýznamnější je změna charakteru peněz. Na rozdíl od peněžně-tržního mechanismu, kde existují jedny jediné peníze, v centrálně

přídělovém mechanismu jsou peníze dvojí: reálné, které působí ve sféře maloobchodního trhu, a peníze počítací, působící ve sféře makroekonomického plánování /mezi podniky navzájem a mezi podniky a centrem/. Počítací peníze postrádají základní vlastnosti peněz, nejsou měřítkem hodnoty, neplní úlohu platidla a chybí jim schopnost být uchovatelem hodnot, jsou s to plnit pouze evidenčně-účetní funkci a v této roli jsou nepostradatelným nástrojem makroekonomického plánového bilancování a rozepisování plánových úkolů na podniky, neboť umožňují milionový sortiment výrobků převádět na společného jmenovatele. Pochopení této "schizofrenie" peněz je klíčem k objasnění systémové povahy celé řady chronických jevů v centrálně-přídělovém mechanismu, jako je permanentní nesoulad efektivní nabídky a poptávky jak na trhu spotřebního zboží /nedostatkovost na jedné a neprodejně zásoby na druhé straně/, tak i na "trhu" výrobních prostředků /"disproporce" v dodavatelско-odběratelských vztazích, růst rozpočtových nákladů a prodloužení doby výstavby v investiční činnosti atp./, neustále se reprodukcující nesoulad mezi tvorbou podnikových důchodů a národního důchodu, cyklický charakter ekonomické dynamiky /tuto skutečnost ilustruje příloha k druhému dílu doprovázená několika diagramy, která ~~xxxxxx~~ rozbořem rozsáhlého statistického materiálu analyzuje vývoj čs. ekonomiky od roku 1949/.

Při analýze investiční činnosti autor za pomoci pojmů "specifický typ multiplikátoru" a "prodloužené zpoždění" objasňuje rozdílnot faktorů působících na formování plánové a efektivní nabídky a poptávky a tím i síly, které působí k rozevírání "investičních nůžek" až do bodu, kdy ekonomika ztrácí tempo růstu a přinutí centrum k plánové restrikci, jež dočasným omezením růstu efektivní poptávky po investicích /omezené zahajování nových staveb, zastavení části rozestavěných/ umožní dokončit předchozí "investiční vlnu" a opět obnovit ekonomický růst. Popisem investičního mechanismu tak dochází k objasnění hlavního zdroje střídání akceleračních /vzestupných/ a deceleračních /sestupných/ fází v ekonomické dynamice existujícího socialismu zaznamenaného nejen v ČSSR, ale i v jiných zemích.

Při analýze chování podniků autor opustil tradiční přístup založený na vágním pojmu "zájem" /podnikový zájem/. Východiskem učinil pojem podnikového důchodu, který je přesně definovatelný i kvantifikovatelný. Na tomto základě dochází k rozlišení dvou fází chování podniků. První se vztahuje k období tvorby plánu a autor ji charakterizuje jako "hru o parametry", neboť podnik v ní při

jednání o plán s centrem usiluje o ~~maximalizaci~~ maximalisaci svého budoucího důchodu /v centrálně-přídělovém mechanismu jeho podstatnou část tvoří mzdy/ tím, že se snaží v plánových ukazatelích minimalisovat své reálné výkony /produkční funkci/ a maximalisovat přídělky výrobních činitelů /pracovních sil, investic, materiálu/. Druhá fáze se vztahuje k plnění plánových ukazatelů a podnik zde minimalisuje své výkony potřebné k dosažení, příp. překročení plánovaného důchodu cestou substituce výrobků a výrobních činitelů, kdy základním kriteriem volby je jejich výhodnost /nevýhodnost/ pro "naplnění" ukazatelů, na něž je vázána tvorba podnikového důchodu. Vedle nucené substituce, jak o ní hovoří Kornai, zde hlavní důraz klade na substituci chtěnou, záměrnou, která vyjadřuje specifickou podobu aktivní "podnikavosti" v centrálně-přídělovém mechanismu. Na tomto podkladě dochází k objasnění skutečnosti, že chování podniků, které se s hlediska klasického tržního podniku jeví jako iracionální, je v podmínkách centrálně-přídělového mechanismu zcela racionální, neboť je určeno konstitutivními prvky. Podniky, které by se chovaly jako podniky tržní, usilovaly o technický rozvoj a maximální hospodárnost, by se staly chronickými neplniči plánu, měly by nejnížší důchody a tedy i mzdy a nejvyšší intenzitu práce, jednaly by tedy de facto neracionálně.

Zvlášť závažný je důsledek dvojího charakteru peněz pro vnější vztahy, neboť izoluje vnitřní ekonomiku od světové. Pluralita měnových kursů, která z něho vyplývá, má obdobné účinky jako ochranná politika v peněžně-tržní ekonomice a navíc ještě zatlačuje mezinárodní směnu i kooperaci do úzkých bilaterálních hranic a přeměňuje je v podstatě na směnu naturální. Účinné řešení je možné jen překonáním dvojího charakteru peněz, tedy přechodem k regulované peněžně-tržní ekonomice.

Z charakteristiky regulativních prvků v centrálně-přídělovém mechanismu vyplývá, že jediným skutečně účinným nástrojem centra jsou plánové korekce, zejména restriktivního rázu, jež jsou hlavním nástrojem obnovování ekonomické rovnováhy, ovšem za cenu mimořádných ztrát jak bezprostředních /pozastavení či rušení rozestavěných investic atp./, tak dlouhodobých /zejména opožděné strukturální změny a zaostávání technického rozvoje/. Centrálně-přídělový mechanismus postrádá mechanismy automaticky působící k obnovování porušené ekonomické rovnováhy. Některé vestavěné regulátory či stabilisátory a korektory /zejména regulátor tvorby základních mezd a platů/ spíše než v této roli působí jako zdroj barrier efektivního chování podniků a formují stereotypy jejich

neefektivního chování /v podnikové kalkulaci zpravidla ztráty z adaptace nezbytné ke zvýšení efektivity vysoko převažují potenciální zisky, jež jim tyto regulátory a korektory nabízejí/.

Souhrnně z analýzy centrálně-přídělového mechanismu vyplývá, že při zachování jeho systémotvorných prvků a jimi determinovaných prvků regulativních je tento mechanismus odsouzen k neustálému "dohánění a předhánění". Základní směny v chování mechanismu jako celku i jeho částí /zejména centra a podniků/ nemohou vyvolat žádné změny ukazatelového plánu /záměna jedněch ukazatelů jinými či zdokonalení bilanční metody plánování/, ale jedině rozchod s ukazatelovým plánem samotným, tedy změna konstitutivních prvků a na ni navazující změna prvků regulativních.

Třetí díl se pokouší formulovat podmínky pro fungování nekapi-
talistického plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu.

Za základní systémotvornou změnu považuje autor obnovení funkce reálných peněz v ekonomice jako celku. Aby toho bylo dosaženo, jsou nezbytné čtyři základní kroky:

1/ Obnova kritériální /parametrické/ role cen. Rozhodujícím předpokladem je překonání specifického monopolu vytvářeného v centrálně-přídělovém mechanismu vazbou tvorby podnikových důchodů na ukazatele rozepisovaného centrálního plánu. Jedině v~~á~~zb~~a~~ této tvorby na dosahované tržby za prodané zboží /při úhradě veškerých nákladů na jeho výrobu/ otevírá dveře pro uplatnění ceny jako kritéria rozhodování podniků, ovšem při současné korekci samotného cenového mechanismu /zejména překonání víceokruhového systému cen a ztrnulosti cenové struktury/, která umožní, aby se cena opět stala cenou.

2/ Oddělení podnikové sféry od státního rozpočtu, které je logickým důsledkem změn v postavení podniku, jenž se z vykonavatele centrálního plánu stává samostatným výrobcem zboží, od jehož prodeje je doslova existenčně závislý, neboť má-li peněžně-tržní mechanismus fungovat, nemůže být sanace ztrátových podniků státním rozpočtem pravidlem, ale nanejvýš ojedinělou výjimkou.

Samo oddělení podnikové sféry od státního rozpočtu však ještě nezaručuje podmínky pro vznik konkurenčního prostředí v ekonomice. Zrušením specifického /ukazatelového/ monopolu výrobce se obnovují podmínky pro vznik klasických typů monopolů. Autor proto podrobně zkoumá podmínky, za kterých se cena stává pro výrobce skutečným parametrem určeným z vnějšího prostředí /tj. především spotřebitelem/ a nikoli jím samým. Rozlišuje přitom speci-

fičnost problematiky ve sféře velkopodniků a ve sféře drobných a středních podniků. V této souvislosti řeší autor rovněž institucionální uspořádání podnikatelské funkce, které umožňuje uplatnění prvku demokratičnosti, aniž by tím byl výkon podnikatelské funkce oslaben /samosprávné řešení přitom považuje za přijatelné pouze pro drobné a střední podniky, avšak za neadekvátní pro velkopodnik, neboť zde sloučení ekonomické a sociální funkce podniku vede k potlačení jedné funkce druhou; proto jeho řešení předpokládá institucionální oddělení těchto funkcí/.

Autor však nenavrhuje žádné socialistické "laissez-faire", ale naopak počítá s plánovitou centrální regulací ekonomiky, již nechápe jako všezahrnující manipulaci společenským bohatstvím a jeho přírůstkem /národním důchodem/, ale jako aktivitu doplňující, jež nastupuje tam, kde ziskově motivovaná podniková aktivita selhává, a korigující, která zasahuje tam, kde ziskově motivovaná podniková aktivita působí společensky škodlivě.

Institucionální základem pro plánovitou regulaci samotné ekonomiky je Fond národního jmění, jednak formulující obecná zákonná pravidla podnikání a dále plánovitě /na základě dlouhodobého makroekonomického plánu/ používající svých zdrojů k regulaci ekonomické dynamiky zejména zakladatelskou činností /vznik nových podniků/, politikou dotací a daňových slev atp. Vládě připadá rozhodující role při formulování a realizaci mimoekonomických cílů a preferencí /viz dále kap. Lidský smysl ekonomie/.

3/ Další podmínkou obnovení funkce reálných peněz je organizovaný trh kapitálu. Kapitulu zabývající se touto problematikou předkládáme čtenáři v plném znění.

4/ Přizpůsobení vyžaduje rovněž organizace peněžního oběhu. Autor přitom věnuje hlavní pozornost změněnému postavení obchodních bank a roli centrální banky, jež tvoří institucionální základ pro krátkodobou regulaci ekonomiky.

Další výraznou změnu systémotvorných prvků lze zaznamenat na trhu práce. Autor vychází z předpokladu, že ekonomicky nevyhnutelná je pouze technologická /strukturální/ nezaměstnanost. V takto determinované peněžně-tržní ekonomice se hlavním rizikem pracovního trhu stává nebezpečí určitého monopolního postavení nabídky /pracovní síly/ a jeho realizace prostřednictvím nákladové inflace /rychlejší růst mezd než produktivity práce/. Proto právě zde zatím všechny reformy /včetně maďarské/ projevovaly váhavost. Nebudou-li však systémotvorné prvky pracovního trhu

konsistentní s ostatními systémiotvornými prvky peněžně-tržního mechanismu, nelze počítat s jeho úspěšným fungováním.

Řešení autora předpokládá, že jediným mzdovým tarifem stanoveným centrálně může být výše minimální mzdy. Jinak se "cena práce" /mzdové tarify/ stanoví jednáním v kolektivních smlouvách uzavíraných mezi vedením podniku a odborovou organizací nebo skupinou podniků a odborovým svazem zpravidla na vícelété období. Zákon, který vymezí pravidla uzavírání těchto smluv, zaručí mj. právo na stávku a jeho omezení. K nejzávažnějším omezením musí patřit právo vlády zakázat stávku v těch případech, kdy mzdové požadovky /~~mxá~~ růst průměrných mezd/ překračují průměrný růst produktivity práce v oboru, odvětví či národním hospodářství. Součástí této právní úpravy musí být určení orgánu, včetně jeho složení /zástupci zaměstnavatele, odborů, vlády/, která bude tuto kritickou hranici zjišťovat, a stanovení metodiky měření těchto veličin /nejde zde o ukazatel plánový, ale statistický!/.

Autor dále rovněž charakterisuje mechanismus řešení technologické /strukturální/ nezaměstnanosti, a to nikoli na účet pracovní síly, ale na účet společnosti či podniků.

Trh spotřebního zboží a služeb, jediný, na němž se i v centrálně-přídelovém mechanismu plně uplatňují reálné peníze, vyžaduje podstatně menších korektur. Autor si podrobněji všímá hlavně role úspor obyvatelstva a adaptability nabídky.

V kapitole věnované regulativním prvkům charakterisuje autor typy nástrojů konsistentních se systémiotvornými prvky peněžně-tržního mechanismu. Patří k nim obecná /zákonná/ pravidla podnikání, nástroje krátkodobé a nástroje dlouhodobé regulace. Hlavní pozornost je věnována těm posledním, přičemž je formulována jak nová role i odlišný způsob plánování podnikového, tak i podstatně odlišný způsob tvorby i realizace plánů makroekonomických, než jak je známe z centrálně-přídelového mechanismu.

V doslovu, který je čtenářům rovněž předložen, reaguje autor na některé otázky, které se kolem jeho práce vyskytly při "oponentním řízení".

11 Lidský smysl ekonomie

Současný ekonomický svět není světem přírodním, ale umělým výtvozem lidského společenství. I když v dosavadní historii se při formování tohoto světa uplatňovala především živelnost, kdy cílové chování jednotlivců i společenských seskupení vyúsťovalo do jiných než individuálně či skupinově chtěných výsledků, sotva může být pochyb o tom, že tento svět stále více spěje k vědomé seberegulaci, která je jeho jedinou nadějí na přežití. Džin vědecko-technického rozvoje, jež právě ekonomie vypustila z uzavřené tajemné lahve přírody, stále hrozivěji připomíná lidem, že síly, jež tak uvolnili, zatím plně nedovedou ovládat, takže alternativa sebezničení nám připadá dnes mnohem reálnější než uskutečnění staletých snů o říši blahobytu a svobody, třebaže materiálně ještě nikdy nebyl svět tak blízko tomu, aby sny nemusely zůstat pouhou utopií.

Tato situace současného světa nutí klást otázku o možných cestách seberegulace lidského společenství. Náš příspěvek k hledání odpovědi je omezen na oblast ekonomie z aspektu té části světa, která se domnívala /zdá se že chybně/ nalézat ~~xxkiké~~ řešení v určitém způsobu makroekonomického plánování, jak jsme jej popsali a analyzovali v II. dílu této práce.

Autor vychází z přesvědčení, že ekonomie, tj. způsob výroby a rozdělování věcí vezdejších, není samoučelem, ale prostředkem, který umožňuje lidem překročit hranici, jež je spojuje se světem zvířat, a realizovat se jako lidská, tj. nejen fyziologicko-biologická, ale též a především jako duchovní bytost.

Smysl ekonomie není v ní samé, ale mimo ni. Tento mimoeconomický smysl se může /i když nemusí/ realizovat tím intenzivněji, čím lépe funguje sama ekonomie, zbavujíc lidi jejich existenčních starostí.

Klasická liberalistická ekonomie se domnívala, že nejlépe se tento lidský smysl ekonomie realizuje, jestliže každý jedinec sleduje svůj osobní zájem /blaho/, neboť tak rozmnožuje i blahobyť celé společnosti. Historie tuto domněnku nepotvrdila:

x po celou dobu svého trvání ekonomie měla a má mnoho problémů sama se sebou, se svým fungováním /krise, nezaměstnanost, plýtvání přírodními zdroji atp./;

x svým vznikem a způsobem svého fungování zatím směřovala spíše k popření lidského smyslu ekonomie, když vedla k dvojímu

zotročení člověka:

- dělbou práce, vytvářejíc dílčího dělníka /Marx/ a dílčího specialisovaného intelektuála /Ortega y Gasset/ a popírajíc tak universalnost lidské osobnosti;

- svou samoučelností, výrobou pro výrobu /Marx, Galbraith/, činíc úsilí o hmotný blahobyť smyslem lidského bytí a spolu s nerovnoměrným rozdělením bohatství působíc k tomu, že míra svobodného rozvoje lidského jedince je podstatně závislá na míře jeho bohatství;

x ekonomie dokáže stejně lhostejně sloužit dobru jako zlu, postupně přitom překonávajíc hranici bezpečnosti danou lokálním omezením účinku svých sil a vytvářejíc tak situaci, kdy tyto síly mnohonásobně převyšají dávku dostačující k sebezničení lidského rodu.

Ekonomie, ponechána sama sobě, je schopna zničit svět. Proto potřebuje nové hranice a nový obsah /smysl/ svého působení. Ty musí přijít zvnějšku, z neekonomické organizace společnosti, v podobě cílů a preferencí, jež dodají lidský smysl "lhostejné" ekonomii.

Úkolem této práce není zabývat se problematikou samotného vytváření hranic ekonomie a formováním mimoekonomických cílů a preferencí /plně si přitom uvědomujeme její obtížnost a rizika totožná s riziky výkonu politické moci, s tím, kdo a jakým způsobem tyto cíle a preference ^{formuluje} a do společnosti vnáší/. Vycházíme naopak z předpokladu, že tento problém je určitým způsobem řešen /je to věc politologů, sociologů, ale především společnosti samé/, přičemž naše sympatie pochopitelně patří takovému způsobu, který uspokojivě zabezpečuje základní existenční potřeby člověka /aniž je samy činí cílem/ a současně vytváří podmínky pro maximální svobodný duševní rozvoj jedince, omezujíc jej demokratickou cestou pouze tam, kde ohrožuje svobodný rozvoj druhých.

Naším úkolem je formulovat podmínky, za kterých může fungovat výkonná ekonomie při současném respektování mimoekonomických cílů a preferencí. Nejsme první, kdo si tento úkol klade. V dosavadní více než dvousetleté historii ekonomického myšlení se setkáváme v zásadě s dvojitou odpovědí na tuto otázku:

1/ Radikální socialistické řešení, jež nahradilo peněžně-tržní ekonomiku ekonomikou čně plánovanou. Ve II. dílu této práce jsme se pokusili dokázat, že toto řešení nelze pova-

zovat za uspokojivé. Způsob, jakým se v centrálně-přídělovém mechanismu uplatňují mimoekonomické cíle a preference, vede k potlačení ekonomie, radikálně snižuje její výkonnost a tím koneckonců omezuje i prostor pro samu realizaci mimoekonomických cílů a preferencí.

2/ Regulovaná kapitalistická peněžně-tržní ekonomika, teoreticky založená na různých směrech neoklasického ekonomického myšlení, v němž zatím nejvýznamnější roli sehrálo Keynesovo pojetí regulativní role státu v ekonomice, orientované ovšem převážně či výlučně na problematiku ekonomické rovnováhy a s ní související problém plné zaměstnanosti.

Je nepochybné, že zejména v poválečném období prokázalo toto pojetí hlavně v ekonomicky vyspělých zemích, že při zvýšené regulativní roli státu kapitalistická peněžně-tržní ekonomika lépe než dříve řeší problematiku fungování ekonomiky: rychlé tempo ekonomického růstu, založené hlavně na převratném rozvoji vědy a techniky, charakterisované někdy jako druhá průmyslová revoluce /postindustriální společnost/, se do 70. let uskutečňovala bez dramatických výkyvů v ekonomické rovnováze a za situace blížící se plné zaměstnanosti; omezení rentierství /progresivní zdanění příjmů, majetku a dědictví, zákonná regulace kapitálového trhu omezující zejména prostor bursovních spekulací atp./ na jedné a rozsáhlé sociální zákonodárství na druhé straně zmírnilo sociální rozdíly ve společnosti atd.

Zdá se však, že na počátku 70. let vyčerpalo většinu svých možností.

Výroba při plné zaměstnanosti narazila ve vyspělých kapitalistických zemích na bariéru vysokého stupně uspokojení základních existenčních potřeb /jídlo, oblékání, bydlení/ a ani za cenu umělého vytváření potřeb nových /výroba pro výrobu - J.K.Galbraith/ se nedaří plnou zaměstnanost udržet.

Akcelerující vědeckotechnický rozvoj, likvidující pracovní příležitosti podstatně rychleji než je ekonomický mechanismus, regulovaný tradičními keynesovskými či modernizovanými monetaristickými nástroji, schopen vytvářet nové, staví problém zaměstnanosti do nové situace. Nejvyspělejší peněžně-tržní ekonomiky stanuly na hranici, za níž se stává plně reálným zkrácení pracovní doby na minimum /Marxova předpověď o postupném vyřazení člověka z vlastního výrobního procesu na základě vědeckotechnického pokroku patří mezi ty, které současný vývoj nevyvrátil, ale naopak potvrdil/, aniž si přitom

společnost položila, a tím méně řešila, otázku, jak sex s novou situací vyrovnat. Princip konkurence, udržující vysokou výkonnost peněžně-tržní ekonomiky, předvoluje v zásadě individuální /jednotlivý podnik, jednotlivá země/ řešení, obnovuje tak fenomen trvalé vysoké nezaměstnanosti se všemi jeho negativními individuálně- i sociálně-psychologickými a sociologickými důsledky. Avšak i tehdy, najdou-li tyto ekonomiky řešení, zůstává otázka, co se stane s člověkem, jehož pracovní doba bude z větší části nahrazena volným časem v situaci, kdy racionální i emocionální stránka lidské psychiky /duševní život/ je už po řadu generací formován atmosférou konsumní společnosti utvářející /či spíše deformující/ jeho morální hodnoty, životní zvyky a cíle, sociální status atp.

A to jsme zatím nemluvili o tom, že moderní výroba, stále výrazněji manifestující svou celosvětovou povahu, je konfrontována převážně s regulativními nástroji národně omezenými. Ekonomický vývoj osmdesátých let tento rozpor spíše prohlubuje, jak naznačují zesílené ochrannářské tendence aktivující se právě při frustracích fungování národních ekonomických mechanismů.

Zatímco centrálně-přídělové mechanismy fungování ekonomiky mají problémy spíše s neochráněností /"všemocností"/ celospolečenského centra /státu/ při aplikaci mimoekonomických preferencí ekonomického vývoje a s tím související nízkou výkonností ekonomiky samotné, je tomu ve vyspělých kapitalistických peněžně-tržních mechanismech právě naopak: vysoká výkonnost ekonomiky silně tíhne k samoučelnosti svého fungování, postrádající účinné nástroje, jež by tuto obrovskou energii směřovaly k naplnění mimoekonomického, lidského smyslu ekonomie.

To, co bylo dosud řečeno, může vzbudit u čtenáře očekávání, že autor má ambice vykreslit "ideální mechanismus", který odstraní slabiny obou výše charakterizovaných systémů. Nepovažuji se však za utopistu a nevěřím v "dokonalé mechanismy". Mám-li použít parafráze známého historického výroku, pak ze špatných mechanismů fungování ekonomiky považují centrálně-přídělový za relativně nejhorší a regulovaný nekapitalistický peněžně-tržní mechanismus za relativně nejméně špatný. Vůbec se necítím kvalifikován k úvahám o možných řešeních problémů současných kapitalistických peněžně-tržních ekonomik. Další úvahy budou soustředěny výhradně k posouzení možnosti

fungování nekapitalistického peněžně-tržního mechanismu /tj. ekonomiky, ve které soukromé vlastnictví výrobních prostředků není rozhodující, převládající, ale nanejvýše doplňující formou dispozičního právé k věcem/, aniž by přitom bylo nutno resignovat na jistou míru celospolečenských preferencí /cílů/ při regulaci tohoto mechanismu, schopnou dodávat lidský smysl rozvoji "lhostejné" ekonomie.⁺ Snaha překonat pozitivně negativní zkušenost centrálně-přídělového mechanismu, jehož fungování jsme analyzovali v II. dílu této práce, se proto omezí hlavně na charakteristiku systémotvorných prvků tohoto mechanismu a na determinaci regulativních prvků prvky systémotvornými. Podrobný popis těchto regulativních prvků, jejich možností a mezí, a alternativ jejich aplikace, lze sotva očekávat od teoretické práce bez předchozí společenské práce - ta je však zatím v nedohlednu. Nezbyvá než věřit, že i k tomu jednou dojde.

1

⁺ Pojmy regulace /ekonomiky/ či regulovaný /ekonomický mechanismus/ jsou někdy, zejména staršími generacemi marxistických ekonomů, chápány v úzkém pojetí jako ekonomika regulovaná keynesovskými nástroji /fiskální a měnová politika, státní výdaje atp./ Takto chápaný pojem sloužil k označení určité fáze vývoje kapitalistického peněžně-tržního mechanismu, která navázala na její fázi liberální, programově /i když ne zcela reálně/ charakterizovanou heslem "laissez-faire", a tedy spoléhající výlučně nebo převážně na automatismus ekonomického vývoje. V onom úzkém historickém pojetí pojem regulace nezahrnoval pojem plánování, jež bylo spojováno výlučně se socialistickou /komunistickou/ koncepcí netržní, nepeněžní ekonomiky.

V této práci se pojmy regulace /ekonomiky/ a regulovaný /ekonomický mechanismus/ v tomto úzkém pojetí nepoužívají. Jejich obsah zde odpovídá pojetí obvyklému v kybernetice při studiu živých organismů /včetně společenských/ s cílovým chováním a zahrnuje proto jak prvky autoregulace, tak i prvky cílevědomé, plánovité regulace. Pojem regulace je tedy v tomto pojetí širší než pojem plánování, které je v něm zahrnuto, ale charakterisuje pouze určitý aspekt regulace společenského organismu /v našem případě ekonomiky/.

Pojem "nekapitalistický regulovaný peněžně-tržní mechanismus", který je obsažen v titulu tohoto III. dílu, tak nejen nevylučuje plánování jako nástroj regulace ekonomiky, ale naopak - jak vyplývá z dalšího výkladu - je příkládá mu mimořádný význam. Charakter plánování, metody tvorby a realizace plánů jak na podnikové tak i na makroekonomické úrovni, jsou však podstatně jiné /viz kap. 15.3/, než jak jsme je poznali při analýze centrálně-přídělového mechanismu v II. dílu této práce.

12.3 Trh kapitálu

Sledujeme-li teoretické práce ekonomů existujícího socialismu, a to i těch, jejichž názory jsou laděny proreformně, a reformní pokusy včetně zatím nejradikálnějších /Maďarsko/, všude můžeme zaznamenat fenomen, který bychom mohli nazvat strach z kapitálového trhu. Buď výslovně či implicitně se v těchto úvahách, a tím spíše pak v reformní praxi, vychází z předpokladu, že tržní alokace je přípustná pouze ve sféře spotřebního zboží a služeb, na nejvýše pak v nepodstatné části investic /drobné podnikové investice/, zatímco alokace "velkých" /strukturálních/ investic je možná pouze na základě rozhodnutí plánového centra.

Zdrojem těchto obav je představa, že trh kapitálu je vždy spojen s rentierstvím /bezpracnými důchody, vykořisťováním/ a proto odporuje principům socialismu, a dále přesvědčení, že existence tohoto trhu neumožňuje celospolečenskou regulaci ekonomiky, jestliže podniky samy formují své dlouhodobé, strategické cíle a podle nich samy rozhodují o kapitálových investicích.

V této kapitole se pokusíme dokázat, že takové představy patří do kategorie historicky vzniklých predsudků /jejich zdrojem je především zjednodušené chápání pojmu vlastnictví - na historickou analýzu vzniku těchto představ zde však není místo/, a že za určitých podmínek může kapitálový trh fungovat bez rentierství, aniž by centru zabraňoval uplatňovat prostřednictvím jeho regulativní aktivity celospolečenské cíle a preference, ba že dokonce teprve existence kapitálového trhu takovou skutečně účinnou centrální regulativní činností umožňuje. Činíme tak nejen proto, abychom prokázali možnost fungování kapitálového trhu v regulované nekapitalistické ekonomice, ale především proto, že celá naše dosavadní analýza prokázala, že bez vytvoření určité podoby tohoto trhu je přechod k nekapitalistickému regulovanému peněžně-tržnímu ^{tržnímu} nemožný a všechny takové pokusy jsou předem odsouzeny k návratu více či méně rigidní podoby centrálně-přídělového mechanismu. Toto zjištění vyplývá jak ze zkušeností dosavadních pokusů o reformu centrálně-přídělového mechanismu, tak z teoretických poznatků o podmínkách fungování peněžně-tržního mechanismu.

Pokud jde o praktické zkušenosti, k nejzávažnějším patří poznatky z maďarské reformy, která o realizaci regulovaného peněžně-tržního mechanismu usiluje již od roku 1968 a má tedy za sebou více než patnáctiletou praxi. Ja konstatují různé studie,[†]

[†]K.A.Sócs: Some General Problems of the Hungarian Investment, Acta Economica Vol 21/3/1978; K.Kouba: Systém řízení maďarské ekonomiky...., Studijní texty v oblasti plánování vědeckotechnického rozvoje č. 8, VÚVTR, Praha 1984.

investiční mechanismus zde však i nadále zůstal v zásadě stejný jako před reformou: hierarchicky organizovaný systém, v němž podniky "krmí" centrum investičními návrhy založenými na fyzických nabídkových úkolech, a to se pak - podle svých kritérií - snaží z nich vybrat a "vybilancovat" /základem jsou opět bilance ve fyzických jednotkách/ soubor naplňující globální položku "akumulace". Tento proces tak zůstává sférou "hry o parametry", při které podniky ve fázi tvorby plánu vykazují nižší rozpočtové náklady či "zapomínají" na vyvolané investice, aby dosáhly schválení a zařazení svých návrhů do plánu a pak - po rozestavení - vytvořily pro centrum "fait accompli".

I když v průběhu reformy byl vykazován podíl "decentralizovaných" investic vyšší než 60%, podniky skutečně samostatně rozhodovaly jen asi o 10% objemu investic, a vše ostatní bylo opět zaměřeno na centrálně plánované akce. Výsledkem byla permanentní "přeinvestovanost" ekonomiky nutící centrum k častým restrikcím /např. 1972, 1975-6/, překračování rozpočtových nákladů staveb je chronické, lhůty výstavby jsou dvojnásobně překračovány atd. Tato situace nakonec vynucuje i návrat přímé centrální kontroly běžné výroby /v roce 1972 je jí např. podroběno 50 velkých podniků/ a tedy i omezení sféry peněžně-tržního mechanismu.

Obdobné jsou i zkušenosti a čs. ekonomické reformy koncem 60. let, i když její krátké trvání neumožnilo plně rozvinout tuto problematiku.

Z teoretického hlediska jsou z takovéto výsledky zcela logické a přirozené, neměly by překvapovat. Stačí domyslet, co ekonomicky znamená vyčlenění investic ze sféry reálných peněz do sféry peněz počítacích. Podnik je tím zbavován skutečné odpovědnosti za svůj budoucí rozvoj, která plně přechází na centrum. Podnik za této situace představuje jakýsi hybridní útvar, jehož krátkodobé rozhodování je formálně podřizováno peněžně-tržnímu mechanismu, kdežto rozhodování strategické /o investicích/ je prostřednictvím sféry počítacích peněz vázáno na rozhodování centra.

Zdůraznili jsme slovo formálně, neboť faktický ekonomický vztah se reálně formuje zcela jinak. Centrum nikdy nemá dostatek informací k tomu, aby samo koncipovalo investiční projekty na základě expektací budoucího vývoje počtávky a vědeckotechnického rozvoje a na tomto podkladě kalkulovat dlouhodobý výnos kapitálových vkladů. V tom je plně odkázáno na podniky samotné. Rozhodování centra se tak fakticky omezuje na selektaci investičních projektů připravených podniky.

Avšak podnik, který sestavuje investiční projekt s cílem, aby

jej centrum přijalo a přidělilo potřebné zdroje pro realizaci, kalkuluje jiným způsobem /o tom viz kap. 3 druhého dílu/ než podnik, který koncipuje svůj investiční záměr s vědomím, že chyba v expektacích budoucího výnosu vkládaného kapitálu /ať vlastního či zapůjčeného/ se plně projeví v jeho důchodech /ziscích či ztrátách/, ba dokonce na ní může záviset, zda podnik přežije. Proto investiční projekty, které jsou předmětem selekce centra, nevyjadřují odpovědné dlouhodobé expektace budoucí poptávky a vědeckotechnického rozvoje, ale transformovaný dlouhodobý zájem podniku na maximalisaci jeho budoucích důchodů při minimalisaci výkonů.

A tak i v podnicích, jejichž důchody jsou formálně vázány na tržby za prodané zboží či služby, se zadními dveřmi - prostřednictvím investiční činnosti - vracejí fenomény centrálně-přídělového mechanismu: centrum, které "rozhodlo" o investičním projektu s "měkkým" rozpočtem, zaručuje podniku snadné důchody; centrum, které "schválilo" chybnou investici a převzalo za ni spoluodpovědnost, nemůže podnik činit ekonomicky plně zodpovědným za to, že projektované parametry investice se neplní a že jsou ohroženy důchody podniků, takže mu nezbývá než podnik sanovat anebo jej vyčlenit z peněžně-tržního mechanismu.

V takových podmínkách je narušena jedna z nejzávažnějších ekonomických vazeb - vazba mezi investicemi a úsporami. Proto je oblast investic v centrálně-přídělovém mechanismu neustále zdrojem silných tendencí k inflaci, které zde většinou nenabývají podoby cenového růstu, ale vystupují v době dlouhé a prodlužované doby výstavby, ve vysoké a rostoucí rozestavenosti, v překračování plánových rozpočtů atp. A proto ve chvíli, kdy ekonomická reforma rozšiřuje sféru reálných peněz i do této oblasti, hrozí nebezpečí, že se tato skrytá inflace promění ve faktickou a z investiční oblasti se rozšíří i do oblasti spotřebního trhu, který je v centrálně-přídělovém mechanismu od "trhu" investičního oddělen.

Předpokladem přechodu k určité formě kapitálového trhu je tedy dosažení rovnováhy mezi investicemi a úsporami. Regulovaný peněžně-tržní mechanismus, jehož organickou součástí je kapitálový trh, má - jak vyplyne z dalšího - své specifické mechanismy a regulační nástroje udržování této rovnováhy.

13.31 Funkce kapitálového trhu

Funkce kapitálového trhu v peněžně-tržním mechanismu spočívá v jeho působení na alokaci kapitálu podle efektivnosti, tj. podle očekávaného výnosu /míry zisku/.

Z této definice nevyplývá, že kapitalistický trh je jediným

mechanismem společenské alokace kapitálu a míra zisku jediným možným kritériem při této alokaci používaným. Z dalšího výkladu vyplyne, že vedle tohoto mechanismu může a musí existovat sféra, ve které se uplatňují jiná kritéria alokace /mimoekonomické cíle a preference společnosti/.

Paralelní existence dvou sfér alokace kapitálu dovoluje jednak rozlišit a oddělit rozdílnou motivaci rozhodování v těchto sférách, což je důležité pro fungování peněžně-tržního mechanismu, které nesnáší přítomnost jiné než ekonomické motivace /infiltrace neekonomických kritérií na kapitálový trh vede k deformaci cen a očekávaného výnosu kapitálu a k rozpadu tohoto trhu/. Současně však umožňuje přesnou kalkulaci ekonomických nákladů realizace mimoekonomických cílů a preferencí společnosti, neboť pouze ekonomicky motivované investiční rozhodování na kapitálovém trhu je s to poskytnout objektivní kritéria /ekonomickou cenu/ pro ocenění alternativ vynakládání kapitálu.

Obecným předpokladem fungování kapitálového trhu jako organické součásti ekonomického mechanismu je zabudování systémotvorných prvků popsaných v předchozích kapitolách tohoto dílu /obnovení funkce reálných peněz v celé ekonomice a funkce cen jako kritéria rozhodování podniků i ekonomického rozhodování centra/. Samy o sobě však tyto předpoklady nestačí.

Kapitálový trh má své specifické problémy, jejichž řešení je podmínkou jeho fungování. Jedná se zejména o objektivně existující konflikt mezi tvorbou kapitálu /akumulací/ a spotřebou a dále o problém pohyblivosti kapitálu.

První problém má dva důležité aspekty. Především jde o celospolečenskou determinaci rozsahu kapitálového trhu, která se realizuje prostřednictvím daňové soustavy. Vyšší míra tohoto zdanění bezprostředně omezuje míru sféru kapitálového trhu s ekonomickou motivací rozhodování o jeho alokaci a rozšiřuje sféru, ve které se uplatňuje jiná motivace použití vytvořené hodnoty /ať již na "společenskou" spotřebu či na investice neziskové povahy/, a naopak. Základní problém spočívá v náctení optimální míry zdanění, neboť vysoká míra sice krátkodobě zvyšuje centralizované celospolečenské zdroje, ale omezuje možnosti ekonomického růstu a tím dlouhodobě i vytváření těchto celospolečenských zdrojů. Jiná rizika jsou spojena s nízkou mírou zdanění /zejména rizika inflační/.

Rozsah kapitálového trhu je však závislý i na rozhodování podniků, neboť předpokládáme, že zisk /po zdanění a dotaci rezervního fondů/ může být použit nejen na investice, ale i na spotřebu /podíly na výsledcích hospodaření, dotace sociálních a kul-

turních fondů atp./ . I zde tedy vzniká otázka optimálního rozdělení nově vytvářené hodnoty s příslušnými riziky při odklonu od tohoto optima, přičemž zejména v podmínkách plné zaměstnanosti zde převažuje riziko většího sklonu ke spotřebě násobené tradicemi vytvořenými centrálně-přídělovým mechanismem.

Kdežto při celospolečenské determinaci musíme počítat s rozhodující rolí subjektivního faktoru /mohli bychom mluvit o umění hospodářské politiky/, rozhodování podniků o alokaci zisku je možné účinně ovlivnit z centra. Zmínili jsme se již o progresivním zdanění spotřebovávaného zisku kombinovaném s případným daňovým zvýhodněním zisku investovaného. Vedle této "negativní" podpory expanse kapitálového trhu je však třeba počítat i se stimulací "pozitivní", spojenou s funkcí úroku. Fakt, že již pouhé uložení nově vytvořené hodnoty v bance zaručuje stabilní výnos, preferuje její použití jako kapitálu před spotřebou. Úrok se tak stává mezní mírou efektivnosti kapitálu a umožňuje dlouhodobou kalkulaci očekávaného výnosu investiční činnosti.

Druhý problém je spojen s pohyblivostí kapitálu. Je známá suggestivní Marxova analýza ~~funkční~~ schopnosti kapitálu "přelévat" se do odvětví a oborů, které /zejména na základě osvojení výsledků vědeckotechnického rozvoje/ slibují alespoň dočasně mimořádný /nadprůměrný/ zisk. Sotva lze pochybovat, že více než stoletý vývoj kapitalistické ekonomiky od té doby podal tisíce důkazů o přímo životním významu tohoto fenomenu peněžně-tržní ekonomiky. Je až nepochopitelné, jak lehkomyšlně se tohoto nepochybně nejsilnějšího ekonomického "motoru" zřekly ekonomické mechanismy existujícího socialismu.

I v nekapitalistické ekonomice se kapitál nevytváří vždy tam, kde jsou podmínky pro jeho maximální budoucí výnos. V řadě oborů a odvětví je kapitálová expanse vázána uspokojením poptávky atp. Na druhé straně vědecký a technický rozvoj vyžaduje stále častěji vznik zcela nových oborů a odvětví. Ve druhém dílu této práce jsme popsali, s jakým doslova ~~historickým~~ zpožděním zvládá tento proces centrálně-přídělový mechanismus prostřednictvím centrálního ukazatelového plánu.

Nedořešenost tohoto problému se všeobecně uznává, ale i úvahy nedogmaticky myslících ekonomů jsou u této tematiky silně poznamenány již zmíněným "strachem z kapitálového trhu". V diskusích o druhém dílu této práce se to znovu potvrdilo. I nejrevolučnější smýšlející ekonomové považovali pro socialismus za ~~ne~~ "nepřijatelná" pouze řešení pohybu kapitálu prostřednictvím bankovní úvěrové

soustavy, do které by podniky na příslušný úrok ukládaly svůj "přebytečný" kapitál a banka by jej - podle kritérií efektivnosti - redistribuovala, půjčovala jiným podnikům.

Tato představa podléhá několika iluzím. Ta první se týká motivace ukládání "přebytečného" kapitálu v bankách. Je pravděpodobné, ba téměř jisté, že úrokovou míru nelze považovat za dostatečný stimul v tomto směru, a že většina podniků by v takovémto systému dala přednost umístění tohoto kapitálu "doma", kde by zpravidla objevily možnost vyšších výnosů než nabízí úroková míra, i když - při nemožnosti vnějšího umístění kapitálu - by to zdaleka nebyly možnosti nejvýhodnější s hlediska celé ekonomiky. V takovémto mechanismu by úvěrový systém trpěl chronickým nedostatkem kapitálu.

Problematická je ovšem i jeho bankovní "redistribuce" prostřednictvím úvěrové soustavy. Investiční úvěry jsou kapitálové vklady s pomalou, zpravidla mnohaletou, dobou návratosti. Možnosti bankovního systému, který musí především zabezpečovat běžný koloběh "krátkodobých" peněz, jsou proto v tomto směru značně omezené, neboť u podnikových vkladů "přebytečného" kapitálu nemůže ve větším rozsahu počítat s jejich mnohaletou vázaností, i když v takovém případě bude nabízet vyšší úrok, neboť rozdíl mezi krátkodobým a dlouhodobým záručením nevyváží potřebu disponibility /likvidity/ uloženého kapitálu.

Aniž bychom vylučovali i tuto možnost pohybu kapitálu, nelze jej považovat za dostatečně silný "motor", jehož účinnost by se blížila výkonům, jež v kapitalistické ekonomice podává kapitálový trh. Pro regulovanou ~~ka~~ nekapitalistickou ekonomiku je proto nezbytné najít takovou podobu kapitálového trhu, která zachová jeho pozitivní stránky, tj. schopnost "přelévat" kapitál do oborů s mimořádnou efektivností /nadprůměrným ziskem/ a současně bude eliminovat jeho stránky negativní, tj. rentierství jako způsob trvalých bezpracných důchodů.

Domníváme se, že ~~je~~ ^{byť} možnosti otvírá taková organizace a struktura kapitálového trhu, v němž se hlavním /i když ne jediným/ nositelem pohybu kapitálu stávají obligace.

Na rozdíl od akcií, které vytvářejí trvalý vlastnický titul a tím i možnost trvalých bezpracných důchodů, obligace znamenají dočasnou přeměnu likvidních peněz v kapitál, neboť obligace musí být ve stanovené lhůtě splacena, takže vlastnický titul zaniká. Obligace se proto nemohou stát trvalým zdrojem bezpracných důchodů.

Obligace však současně umožňují vyšší peněžní výnos /úrok, mimořádné prémie/ než peníze uložené ve spořitelně či bance. Podnik, který hodlá investovat prostřednictvím kapitálu získaného emisí obligací, musí kalkulovat jeho budoucí výnos na značně vyšší úrovni než je běžný bankovní úrok, neboť jinak nemůže počítat s tím, že najde zájemce o koupi obligací a s tím, že bude s to - po uplynutí doby splatnosti - schopen vedle vyššího úroku splácet též nezbytné anuity obligací.⁺

K povaze obligací tedy patří, že mobilisují a měřují tok kapitálu tam, kde lze očekávat jeho nejvyšší efektivnost, stimuluje tedy především technický rozvoj, na jehož základě je možno dosáhnout mimořádný /nadprůměrný/ zisk, který je předpokladem splácení i vyššího zúročení obligací.

Z makroekonomického hlediska má dále veliký význam skutečnost, že forma obligací zaručuje dlouhodobou stabilitu na kapitálovém i spotřebním trhu, neboť kapitál uložený v obligacích se celou dobu jejich splatnosti nemůže přeměnit v likvidní peníze, což je velká přednost proti běžným úsporám, které se v likvidní peníze mohou přeměnit kdykoli a podstatně ovlivnit rovnováhu zejména spotřebního trhu /viz 2. díl, kap. 5.11/. Současně však není tento trh zbavován nezbytné pružnosti:

a/ Pokud bychom připustili, že majitel obligací /podnik či občan/, který ještě v průběhu jejich platnosti projeví potřebu likvidních peněz, je může prodat jinému zájemci, pak prodávající získává likvidní peníze jediné za cenu toho, že kupující se likvidity stejného množství peněz zříká; poměr mezi objemem investovaných a likvidních peněz se nezmění.

b/ Vzhledem k dočasné povaze obligací však není nutné řešit preferenci likvidity na bázi ^u předje, ale stejného cíle lze dosáhnout prostřednictvím bankovního úvěru. Lombardní úvěr umožňuje získat likvidní peníze tím, že majitel obligací je dává do zástavy bance; ta tím navíc získává významný nástroj regulace peněžního trhu /emise peněz/ prostřednictvím zpevnování či změkčování podmínek pro poskytování lombardního úvěru.

~~Vyloučení kou~~

⁺ Protože mnozí ekonomové existujícího socialismu neznají princip obligací připomínám, že k jejich splácení nedochází bezprostředně po jejich emisi, ale teprve po uplynutí určité doby. Kalkulace této doby musí vycházet z reálných expektací návratnosti /amortisace/ kapitálu získaného emisí obligací při jeho očekávaném výnosu. Po tuto dobu je na obligace vplácen pouze stanovený úrok. Po uplynutí této doby dochází k ušřování /splácení/ obligací, a to buď ~~razně~~ u všech současně, ale postupně /umořování anuit/, anebo po částech /vylosovaná část obligací je splacena naráz/.

Vyloučením prodeje a koupě cenných papírů odpadají rizika spojená s tímto obchodem, zejména spekulace.

12.32 Struktura kapitálového trhu

Vycházíme-li z popsané funkce kapitálového trhu včetně obligací jako jeho organické součásti, můžeme v nekapitalistické regulované peněžně-tržní ekonomice počítat s takovou strukturou kapitálového trhu:

1/ Samofinancování podniků kombinované zpravidla s bankovním úvěrem. Zdrojem samofinancování je podnikový zisk /po zdanění a dotaci rezervních fondů/. Kdežto u velkopodniků lze předpokládat rozhodující podíl samofinancování, u drobných a středních podniků nutno počítat s opačným poměrem, s převahou bankovních úvěrů.

Tento typ pohybu peněz je s to pokrývat zejména ty ekonomické procesy, které jsou spojeny s poměrně rychlou návratností kapitálu /rozšíření výroby, technologické změny, inovace výrobků atp./.

2/ Vznik nových podniků, mimo jiné na základě emise obligací. Tento typ pohybu peněz připadá v úvahu zejména u ekonomických procesů spojených s delší dobou obratu kapitálu /~~v~~ vznik nových ~~ob~~ oborů a odvětví výroby a služeb/. Universální povaha těchto procesů, jejich motivace i jejich ~~z~~ zjišťování /objevování/ vyžaduje takové uspořádání, které umožní co nejširší uplatnění nejzávažnějších článků společnosti. Tuto roli může splnit pouze zakladatelský systém, který bychom mohli charakterizovat jako pluralitní, tedy systém, který - při dodržení zákonem stanovených podmínek - umožňuje zakladatelskou iniciativu nejširšímu okruhu institucí, příp. i jednotlivým občanům.

V pluralitním zakladatelském systému se tedy zakladateli nového podniku mohou stát:

a/ Fond národního jmění. Lze předpokládat, že jeho iniciativa bude zahrnovat zejména ty oblasti ekonomiky, které jsou sice všeobecným předpokladem ekonomického rozvoje /energetické zdroje, infrastruktura atp./, avšak neskýtají dostatek ziskových podniků pro zakladatelskou iniciativu samotných podniků. Základní jmění /kapitál/ těchto podniků nebude zpravidla vznikat na základě emise obligací, ale dotací Fondu národního jmění z jeho vlastních centralisovaných zdrojů.

b/ Existující podnik či skupina podniků, která sdruží své volné peněžní prostředky, případně prostřednictvím emise obligací získá další od veřejnosti /jiné podniky či občany/. Lze předpo-

kládat, že tento druh zakladatelské iniciativy bude vyvolán zejména potřebou nových dodavatelských kapacit pro existující podniky v souvislosti se změnami plynoucími z vědeckotechnického rozvoje /např. potřeba součástkové základny pro aplikaci elektroniky v nejrůznějších oborech národního hospodářství, potřeba strojního zařízení pro mechanisaci skladového hospodářství atp.

c/ Vláda Její zakladatelská iniciativa bude zřejmě spojena s veřejnými potřebami vyvolanými rozvojem nevýrobní sféry na základě mimoekonomických preferencí /síť zdravotních, sociálních a kulturních zařízení/. Základní jmění takovýchto podniků bude vytvářeno buď dotací ze státního rozpočtu anebo na základě zdrojů získaných vládou emisí státních obligací.

d/ Národní výbory, u kterých lze předpokládat zakladatelskou iniciativu směřující k rozvoji služeb. Základní jmění podniku vzniká dotací zřizovatele, přičemž vlastní provoz podniku je silně závislý na krátkodobém bankovním úvěru.

e/ Společenské organizace /např. vydavatelský či nakladatelský podnik/.

f/ Družstva, kde členské podíly vytvářející základní jmění bude zpravidla nutno kombinovat s bankovním úvěrem.

g/ Drobní soukromí výrobci, kde základní jmění vzniká osobním vkladem výrobce, který svou činnost rovněž opírá o krátkodobý bankovní úvěr. Předpokládáme, že zákon přesně vymezí prostor, ve kterém se drobné soukromé podnikání může pohybovat /např. nepřipustnost zaměstnávat pracovní síly mimo příslušníky vlastní rodiny nebo určení maximálního přípustného počtu zaměstnanců atp./.

3/ Rozšíření základního jmění existujících podniků na základě emise obligací. Takovéto řešení připadá v úvahu zejména tehdy, kdy očekávaný růst poptávky /domácí či zahraniční/ vyžaduje řádově podstatné rozšíření existující výroby /i když zpravidla spojené i s její modernisací - např. přechod výroby osobních automobilů od desetitisícových ke statisícovým kvantům, přechod od výroby převážně černobílých televizorů k převážně barevným atp./

4/ Zánik existujících podniků. K pohybu společenského kapitálu nedochází jenom tím, že existující podniky investují a rozšiřují se, nebo že vznikají podniky nové, ale i tím, že některé podniky zanikají. Za dostatečný důvod k zániku přitom nelze považovat neuspokojivé kvality ředitele pověřeného výkonem podnikatelské funkce. Pro takové případy by měla právní úprava pověřování podnikatelskou funkcí předpokládat zavedení nucené správy a výměnu ředitele/, ale strukturální změny /zánik určité

10

poptávky, některého oboru či odvětví výroby atp./ . V takovém případě musí právní úprava podnikání počítat s institucí konkursního řízení, které stanoví pravidla likvidace základního jmění podniku /prodej budov a strojního zařízení, vyrovnání pohledávek věřitelů, vyrovnání se zaměstnanci podniku atp./ . Proces likvidace existujícího podniku se tak může stát /a zpravidla tomu jinak nebude/ i procesem vzniku podniku nového, orientovaného na výsoce efektivní obor či odvětví. Tento podnik odkoupí budovy, příp. i část zařízení podniku zanikajícího a převezme část či všechny jeho zaměstnance. Úhrada ztrát z konkursního řízení Fondem národního jmění může být považována za formu společenské podpory žádoucích makroekonomických strukturálních změn.

15.3 Nástroje dlouhodobé regulace /makroekonomické plánování/

Máme-li si dobře ujasnit postavení a roli makroekonomického plánování v nekapitalistickém regulovaném peněžně tržním mechanismu, musíme především vymezit změnu v postavení a roli plánování podnikového.

15.31 Změna charakteru podnikového a makroekonomického plánování

Jedním z nejzávažnějších důsledků aplikace systémotvorných prvků nekapitalistického regulovaného peněžně-tržního mechanismu je, že podnikové sféře navrácí odpovědnost za budoucnost, kterou v centrálně-přídělovém mechanismu plně přebralo centrum, když cíle a preference makroekonomického plánu /ať ročního či pětiletého/ rozepisuje prostřednictvím ukazatelů do podniků a na jejich plnění dokonce váže i tvorbu podnikových důchodů.

Podnikové plánování tak přestává být pouze technicko-organizační operací, jejímž cílem v centrálně-přídělovém mechanismu bylo najít z hlediska podnikového důchodu nejvýhodnější variantu naplnění plánových ukazatelů, ale hlavním jeho obsahem se stává předvídaní očekávané budoucí poptávky, budoucího vědecko-technického rozvoje a jeho důsledků pro změnu technologie výroby či výrobků a služeb v daném oboru nebo odvětví a těmto expektacím odpovídající alokace kapitálu.

Podmínky peněžně-tržní ekonomiky poskytují podniku pro kalkulaci těchto expektací jednoznačné měřítko: úrokovou míru jako mezní míru efektivnosti vynakládaného kapitálu. Pouze takové jeho použití, které za dobu jeho životnosti zaručí výnos uhrazující veškeré náklady s tím spojené a ponese zisk vyšší než existující úroková míra, může být považován za efektivní. Mezní míra efektivnosti je však současně hranicí, za kterou již jde o samu existenci podniku. Riziko špatně oceněných expektací⁺ tak na první místo v podnikovém

⁺ Expektace budoucnosti vycházejí ze dvou skupin faktorů: z existujících a více méně známých skutečností /daný stav výroby a poptávky, existující zásoba kapitálu a úroková míra, stav pracovní síly a její kvalifikace atp./ a na událostech, které teprve nastanou a je možno je s větší či menší pravděpodobností předvídat /vkus spotřebitelů a jeho vliv na poptávku, vědeckotechnický rozvoj a jeho vliv na investiční činnost a poptávku po pracovní síle, vývoj zahraničních trhů, demografický vývoj atp./. V kapitalistické peněžně-tržní ekonomice se prvek nejistoty v druhé skupině faktorů působících na expektace značně zvyšuje existencí trhu cenných papírů /bursa/, která sem vnáší silný prvek iracionality zejména prostřednictvím spekulace, spojený často při vysokém rozptylu vlastnictví/ s nedokončení pozn. na další straně

rozhodování vyzvedá jeho odpovědnost za osud celého podnikového kolektivu. Riziko, které v centrálně-přídělovém mechanismu přijetím a rozpisem plánu přejímá centrum, v peněžně-tržním mechanismu s plnou silou dopadá na podnik. A právě pod tíhou tohoto rizika musí podnik sám rozhodovat co, kolik a jak /s jakými náklady, s jakou technikou, s kolika pracovníky/ vyrábět dnes, zítra, za pět či za deset let. Pod tíhou tohoto rizika musí formulovat strategii svého rozhodování, dlouhodobě plánovat.

Stručná charakteristika změněné role podnikového plánování v nekapitalistickém regulovaném peněžně-tržním mechanismu nám umožňuje přistoupit k prvnímu, zatím spíše negativnímu vymezení postavení a role makroekonomického plánování: jeho poslání nemůže být dublování plánovací aktivity podniků, ale řešení takové problematiky společenského vývoje, kterou podnikové plánování nepostihuje anebo ve které může působit jako rušivý faktor.

Tuto problematiku můžeme pozitivně klasifikovat do dvou skupin:

- a/ rozvoj oněch úseků a oblastí ekonomiky, které jsou sice předpokladem rozvoje celé ekonomiky, kde však samy ekonomické stimuly plnění této jejich úlohy nezabezpečují /např. základní výzkum, energetika, některé těžební obory, infrastruktura atp./;
- b/ řešení mimoekonomických problémů společnosti /ochrana životního prostředí, sociální a zdravotní péče, kulturní a výchovná aktivita atp./.

V makroekonomickém plánování tak zaznamenáváme významnou změnu v charakteru expektací. Zatímco v podnikovém plánování jediným jejich kritériem je mezní efektivnost kapitálu, v makroekonomickém plánování tomu tak není. Nejen že zde mezní efektivnost vynakládaných zdrojů není kritériem jediným, ale zpravidla ani ne hlavním, a to dokonce i při posuzování samotné ekonomické problematiky, i když ovšem ekonomický aspekt /náklady/ ani při formulaci mimoekonomických cílů a preferencí nemůže být nikdy opominut. To naznačuje odlišnost, specifickou dlouhodobého plánování makroekonomického od podnikového.

Dokončení pozn. z přechozí strany
odborným oceňováním investičních expektací. Stav dlouhodobých očekávání pak závisí jen na přesnosti předpovědí, na jejich maximální pravděpodobnosti, ale i na důvěře v tyto předpovědi /burza přehodnocuje mnohé investice denně. Protože v nekapitalistickém peněžně-tržním mechanismu s institucí burzy nepočítáme, je důvod k očekávání, že rizika spojená s nejistotou expektací zde budou menší a že úroková míra $\frac{1}{s}$ ní spojená míra mezní efektivnosti kapitálu budou faktory dlouhodobě podstatně stabilnější a proto přesněji kalkulovalelné.

Z takto vymezeného obsahu makroekonomického plánování v nekapitalistickém peněžně-tržním mechanismu vyplávají některé závažné důsledky pro jeho strukturu a institucionální uspořádání. Charakter problematiky v uvedených skupinách je velmi rozdílný a problematika různých oblastí uvnitř druhé skupiny má rovněž mnoho specifických znaků. To naznačuje potřebu určité diversifikace makroekonomického plánování, nezbytnosti jisté plurality jeho institucionálního uspořádání.

Vezmeme-li v úvahu naši charakteristiku institucí pro fungování ekonomického mechanismu a pro mimoekonomické cíle, jak jsme ji podali v kap. 12.2, pak je zřejmé, že nositelem makroekonomického plánování by měl být u první skupiny Fond národního jmění/podrobnější charakteristiku této jeho úlohy viz v kap. 12.212/. Koordinátorem makroplánování u druhé skupiny, kde vlastními nositeli bude vždy více institucí /např. ministerstvo školství a kultury, zdravotnictví, financí, některé fondy atp./ musí být vláda. Role vrcholného koordinátora ekonomického i mimoekonomického makroplánování přísluší parlamentu, jehož zákonodárnému rozhodování o dlouhodobé koncepci řešení té či oné problematiky zaručuje pluralita plánujících institucí předběžnou oporťuru /např. u projektů ekonomického rozvoje oporťuru zdravotnických ~~xxx~~ institucí o důsledcích pro zdravotní stav obyvatelstva či institucí pro ochranu životního prostředí o důsledcích znečišťování ovzduší atp, ale i naopak u projektů založených na mimoekonomických preferencích oporťuru o důsledcích pro ekonomický rozvoj atp./.

15.32 Tvorba a způsob realizace makroekonomických plánů

Makroekonomické plánování, tj. strategické plánování celospolečenského centra, jeho institucí, se v peněžně-tržním mechanismu podstatně liší od obdobné činnosti v centrálně-přídělovém mechanismu, a to jak pokud jde o způsob tvorby tohoto plánu, tak i nástroje jeho realizace. Ani v jedné z obou fází plánování zde není cílem vypracování a realizace všezahrnujícího vybilancovaného plánu vyjádřeného soustavou ukazatelů rozepisovaných na podniky.

Tvorba makroekonomických plánů v peněžně-tržním mechanismu usiluje svou prognostickou činností o co nejpresnější vytypování budoucích ekonomických i jiných společenských /mimoekonomických/ problémů, jejichž řešení nelze očekávat od autonomní ziskově motivované podnikové aktivity, anebo jež právě tuto ziskově motivovanou činnost může vytvářet. Souhrn makroekonomických plánů lze tak chápat jako neustále doplňovaný a korigovaný soubor programů celospolečenských institucí pro řešení těchto "nadpodnikových"

ekonomických i mimoekonomických problémů, založených na ekonomické kalkulaci jejich "ceny" /nákladů/, a to zpravidla ve více než jedné variantě.

K takovým programům mohou patřit např. dlouhodobý program rozvoje veřejné dopravy /nákladní i osobní/, program rozvoje energetických zdrojů, program ochrany životního prostředí, program rozvoje základního vědeckého výzkumu, program geologického výzkumu, program rozvoje veřejné zdravotní péče, program ochrany kulturních památek atp.

Na rozdíl od centrálně-přídělového mechanismu, kde obdobné kalkulace založené na počítačích penězích a deformovaných cenách dodávají pro rozhodování centra falešné signály a jsou zdrojem jeho mystifikace /podrobně viz kap. 2.0 druhého dílu/, fungování peněžně-tržního mechanismu založené na reálných penězích a reálných cenách poskytuje plánujícím institucím centra /fondům, vládě atp/ podstatně spolehlivější základnu pro tyto kalkulace. Protože jednotlivé programy nejsou ~~nejso~~ součástí časově vymezeného vybilancovaného a rozepisovaného makroekonomického plánu, ale tvoří jakýsi "zásobník" možných celospolečenských strategických intervencí, umožňuje to - v rámci disponibilních zdrojů - pružné rozhodování centra o jejich zařazování do praktické realizace podle dané a očekávané ekonomické dynamiky, anebo o nutných změnách v hospodářské politice, jež realizací těchto projektů mají umožnit /např. změna daňové soustavy umožňující zvýšit podíl národního důchodu, s nímž disponuje centrum, vydání státních obligací či obligací Fondu národního jmění atp./.

Nástroje realizace makroekonomických plánů se v peněžně-tržním mechanismu liší od nástrojů v centrálně-přídělovém mechanismu ještě podstatněji než způsob jejich tvorby. Rozpis plánu na podniky jako hlavní nástroj jeho realizace v centrálně-přídělovém mechanismu /charakteristika fenoménů s tím spojených, jako jsou "hra o parametry", specifický monopol výrobce, permanentní "nedostatečnost" a cykličnost ekonomické dynamiky, dichotomie tvorby podnikových důchodů a národního důchodu atp. najde čtenář v kap. 2 a 3 druhého dílu/ je s fungováním peněžně-tržního mechanismu neslučitelný. To ovšem neznamená, že centrum zde nemá dostatečně účinné nástroje, jimiž může působit na realizaci svých programů. Ba, můžeme říci s jistotou, že účinnost těchto nástrojů je mnohem výraznější a spolehlivější. Patří k nim zejména:

1/ Zákonná úprava obecných podmínek podnikání, zejména soustava zdanění podniků a pravidla zakladatelské činnosti podniků

/jejich vznik a zánik/. Centrum touto úpravou vymezuje, jakým podílem nově vytvářené hodnoty /národního důchodu/ disponují přímo samy podniky a jaký podíl spadá do disposičního práva institucí celospolečenského řízení /Fond národního jmění, jiné fondy, vláda/.

2/ Zakladatelská činnost institucí celospolečenského řízení. K povaze projektů makroekonomických plánů patří jejich strategický ráz /problematiku krátkodobé ekonomické rovnováhy řeší jiné regulační nástroje, zejména monetární politika, viz kap. 15.2/, tzn. orientace na řešení velkých a nákladných ekonomických i mimoekonomických problémů společnosti. Takových, na které buď zdroje vytvářené v podnicích /ať jednotlivě, či sdruženými kapitálovými vklady více podniků/ nestačí, anebo kde očekávaný výnos vkládaného kapitálu je menší než úroková míra.

Mimořádně efektivním nástrojem realizace těchto projektů je zakládání podniků, výzkumných ústavů či jiných institucí, jejichž jediným či hlavním úkolem je realizace záměrů těchto makroekonomických projektů, které příslušná instituce centrální regulace /Fond národního jmění, vláda atp./ vybaví základním jměním ze svých zdrojů a stanoví specifické podmínky pro jejich fungování. Takovýto způsob umožní v mnohých případech zachovat podnikatelský /a proto výkonnější/ princip řešení problematiky příslušného projektu, i když v měřítcích běžné podnikatelské aktivity jde o oblast nedostatečně efektivní /tj. pod mezní mírou efektivnosti vkládaného kapitálu/. Problém "ziskovosti" pro takovéto podniky může centrum řešit např. snížením daňových sazeb či výjimkou ze zdanění, vyměřením standardní roční dótace atp.

3/ Dotační politika institucí celospolečenského řízení. Tu lze rozdělit do dvou skupin:

a/ Dotace podnikové sféře. Ty připadají v úvahu zejména v takových případech, kdy instituce celospolečenského řízení zadávají podnikům úkoly vyplývající z makroekonomického plánu formou státních zakázek. Povaha těchto dotací je jednorázová a účelová, spojená výlučně s realizací dané státní zakázky. Jejím smyslem je učinit tuto zakázku pro podnikovou sféru atraktivní i s hlediska jejich normálních ziskových kritérií. Lze předpokládat, že nejčastějším předmětem těchto dotací budou výdaje na vědecko-technický výzkum a vývoj, jehož vysoké náklady často překračují možnosti podniků a prodlužují návratnost vkládaného kapitálu. Jednorázová dotace umožňuje překonat tuto bariéru pro daný případ státní zakázky a současně skýtá podniku šanci, že bude moci výsledků

vědecko-technického rozvoje dosažených za pomoci dotace využít i ve své běžné podnikatelské činnosti a tím zvýšit její efektivnost /"ziskovost"/.

b/ Dotace nevýdělečným institucím /např. sociálním, zdravotním a kulturním zařízením, zejména na jejich investiční činnost/.

4/ Emise obligací. Instituce celospolečenského řízení /zejména ^{4/} ~~na~~ ^{na} ~~řádného~~ jmění a vláda/ mohou za určitých příznivých okolností "mobilisovat" část úspor obyvatelstva i podniků pro realizaci svých programů vyplývajících z makroekonomického plánu.

16. Doslov

Práce, kterou předkládám čtenáři, prošla ve svých prvních verzích oponenturou více než dvou desítek čtenářů, zejména z řad ekonomů-teoretiků i praktiků, a to jak "exkomunikovaných", z nichž někteří patřili ke spoluvůdcům druhé čs. ekonomické reformy z 60. let, tak i ekonomů nadále působících "ve struktuře". Situace zatím nedovoluje uvádět je jmenovitě bez rizika pro jejich existenční postavení. Mohu zde proto jen anonymně ~~prohlásit~~ vyslovit všem ze srdce svůj dík za cenné náměty, připomínky a námitky, jimiž přispěli k současné podobě této studie.

Autor dal svou práci k dispozici jak čs. institucím vědeckým /Ekonomický ústav ČSAV/, tak i vládním /předseda federální vlády/ a nabídl je k publikaci jak v celku /nakladatelství Academia/, tak i její část /Politická ekonomie/, setkal se však jen s více či méně zdvořilým odmítnutím nebo s mlčením.

Čtenářský ohlas zejména k 3. dílu studie mě vede k tomu, abych se v závěru vyslovil k otázkám, které mi někteří po přečtení kladli a s nimiž i další potenciální čtenáři nutně budou přicházet, neboť v této práci se netradičním způsobem uvažuje o věcech, z nichž mnohé v zemích existujícího socialismu patří k "tabu" a hlasité vyslovení názoru na ně se proto stává hříšným činem, takže i lidé silně kriticky a reformě ladění pociťují při tom jakýsi vnitřní úlek.

Není to návrat ke kapitalismu? zněla jedna z častých otázek. Čím se bude socialismus lišit od kapitalismu, připustíme-li i trh kapitálu?

Již takto položené otázky svědčí o hloubce předsudků, ano přímě atavismů uložených kdesi hluboko na dně lidské duše po desetiletí žijící v určitém ideologickém prostředí, a o bybylonském zmatení jazyků, když lidé operují pojmy, jež dávno změnilý svůj pů-

vodní obsah, ale oni s nimi zacházejí tak, jakoby se nic nestalo a vše zůstalo při starém. Upozornil jsem již v úvodu a konkrétně rozebral v druhém dílu, že v centrálně-přídělovém mechanismu peníze ve skutečnosti nejsou penězi, ceny nejsou cenami, zisk není ziskem atp., přitom však ekonomové existujícího socialismu s nimi v teorii i praxi zacházejí tak, jakoby to byly skutečné peníze, ceny a zisk. Podle toho ovšem pak dopadá fungování tohoto mechanismu.

Nejinak je tomu s pojmem "kapitál". Tento fenomen nakupené a nově vytvářené, nespotřebované, akumulované hodnoty přišel k svému jménu v podmínkách soukromého vlastnictví výrobních prostředků, za existence akciových společnosti a peněžních burs, tedy v symbioze s fenomény vykořisťování práce a bezpracnými důchody /rentierstvím/, což inspirovalo Marxe, aby ve své době monumentální analýzu těchto podmínek nazval shodným jménem. Od té doby, zazní-li slovo kapitál, každému se vybaví i jeho atributy z oněch dávných dob. Ani současný kapitalismus je už nezachoval v jejich původní, brutální podobě, když měl vzít na vědomí sílu organizované pracovní síly /odborníky/ a když v zájmu vlastního fungování musel omezit rentierství, ať již zesílenou regulací peněžního trhu /zejména omezením bursovní spekulace, ale i organizací bankovní soustavy/, progresivním zdaněním důchodů podniků a jednotlivců atp.

My jsme však v této práci pojednávali o kapitálu v podmínkách nekapitalistického regulovaného peněžně-tržního mechanismu. Tedy v takových podmínkách, kdy neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků /nepočítáme-li drobné podnikání založené na vlastní práci/, kde neexistuje trh cenných papírů a s ním spojená možnost spekulativních obchodů, Th kapitálu, tedy nakupené a hlavně nově vytvářené, nespotřebované, akumulované hodnoty, si tu z původního fenomenu ponechává svou funkční ekonomickou roli /"přelévání" kapitálu z míst jeho tvorby do míst jeho užití podle kritéria maximální efektivnosti, a stimulace růstu podílu úspor, tedy akumulace, na vytvářeném důchodu/. Je to tedy obdobný proces, jaký jsme zaznamenali /a dávno před námi už Marx/ při vzniku velkopodniku, kde došlo již v podmínkách kapitalismu k oddělení kapitálu jako funkce, kterou převzal manažer, a kapitálu jako vlastnictví, jež se pro samotné fungování ekonomického mechanismu stalo přebytečným, ba i škodlivým.

Přitom naše úvahy počítají s vysokým stupněm diversifikace dispozičního práva s tímto kapitálem, včetně diversifikace rizika, tedy faktické odpovědnosti za rozhodnutí o jeho užití, mezi různé

společenské instituce /podniky, Fond národního jmění a jiné fondy, vládu, územní orgány moci, banky, pojišťovny atp./, aniž by se při tom jednotlivci poskytovala možnost "žít z kapitálu" jako rentier.

Je příznačné, že ve společnostech s centrálně-přídělovým mechanismem fungování ekonomiky, které pojem kapitálu nepoužívají, ve kterých však nepočetná skupina lidí disponuje /viz kap. 2/ veškerým společenským bohatstvím včetně nově vytvářené hodnoty, tedy veškerým kapitálem společnosti /obdobnou koncentrací kapitálové moci ^{nikdy} v celé historii kapitalismu, i když dal vzniknout vskutku gigantickým finančním oligarchiím/, v těchto společnostech nikoho nenapadne mluvit o kapitalistech. A přitom tato skupina lidí realizuje své takřka neomezené dispoziční právo fakticky bez jakékoli odpovědnosti /to je vlastně hlavní rozdíl proti "pravým" kapitalistům, kteří za svá chybná rozhodnutí platí svým kapitálem, jeho ztrátou/. Kdo však odpovídá za to, že Rusko, v roce 1913 sice zaostalé, ale ekonomicky přece jen o něco vyspělejší než tehdejší Japonsko, si po téměř 70 letech fungování centrálně-přídělového ekonomického mechanismu musí klást za cíl toto Japonsko dohánět? Kdo odpovídá za to, že ČSSR, které mělo v roce 1948 zhruba stejnou ekonomickou úroveň jako NSR, po 35 letech fungování centrálně-přídělového mechanismu za ním beznadějně zaostává, když např. produktivita práce je tam dvaapůlkrát, osobní spotřeba třiapůlkrát a dokonce i "společenská" spotřeba /státní výdaje na školství, kulturu, zdravotnictví, sociální zabezpečení a sport/ téměř dvojnásobná? Kdo odpovídá za to, že okovy "ocelové" koncepce" z padesátých let bude čs. ekonomika za sebou vláčet ještě hezky dlouho do budoucna? Kdo odpovídá za zhroutení poňské ekonomiky a za vleklou krizi, jež tuto zem vrhla zpět na úroveň let padesátých? A mohli bychom pokračovat.

Je tragédií celých generací socialistů, že se děsí příznaků, které sami vyvolali, aniž jsou při tom schopni rozpoznat skutečné dračí sémě, které kdysi v podobě centrálně-přídělového mechanismu zaseli a z něhož vyrostla skutečná, dravá, příživnická, mnohohlavá saň, pod jejímiž křídly se dějnanami potácí neudrživé tělíčko ekonomiky závistivě pozorující zdatného, i když lecjakým šrámem poznamenaného, soupeře za humny, kterého neustále dýchavičně, ale marně, dohání.

Pro společnost, která se již jednou s kapitálem rozešla tak radikálně, že po něm zůstalo jen pár názvů, jež mají přispět k udržení ~~zákazníků~~ zahraničních zákazníků /ať je to Škoda či Becharovka/,

neexistuje cesta zpět. Socialismus i nadále zůstane neduživým, kulhajícím a jen dospělé napodobujícím dítětem, nedokáže-li adoptovat takové geniální ekonomické vynálezy minulosti /nejen kapitalistické/, jako jsou peníze a trh, včetně trhu kapitálového /ovšemže bez kapitalistů/. Neboť bez jejich dovedného využití budou všechna přání po "velkém skoku" k technice nejposlednějších generací končit tak jako vždy dosud: při našem doskoku budou generace techniky, námi považované za nejmladší, za humny již dávno hodnotit jako značně přeátárlé.

Jiné otázky kladli ti, jejichž obzor překročil hranice tradiční marxisticko-leninské či dokonce stalinské politické ekonomie, zejména pak ti, kdo sledují vývoj moderní neoklasické ekonomie. Není to návrat ke keynesiánství v době, kdy je považováno za překonané /spolu s odkazy na současné diskuse mezi keynesiánci a monetaristy, v níž jsou keynesiánci v defenzivě, a s poukazy na praxi hospodářské politiky, zejména americké, vycházející v poslední době právě z doporučení monetaristického rázu/?

Mnohým keynesovcům i jejich kritikům /ať zprava či zleva/ se při hodnocení Keynesova díla přihodilo něco obdobného, co mnohým marxistům i jejich kritikům při hodnocení Marxe: zaměnili to, co bylo v jejich díle dobově podmíněno a proto tímto úzkým obzorem omezeno /v Keynesově případě zejména praktická doporučení pro hospodářskou politiku/ za jejich dílo jako celek, a tím zafinili či dokonce zcela potlačili to, co je v jejich způsobu myšlení obecně platné a co při tvůrčím přístupu respektujícím zvláštnosti jiných, současných ekonomických situací, vede k závěrům, jež se dogmatickým keynesovcům /stejně jako dogmatickým marxistům/ jeví jako popření či revise "učení" jejich uctívaného mistra.

Praktická hospodářsko-politická doporučení Keynesa byla plně ve znamení doby, kdy jeho "Obecná teorie" vyšla /1936/. Pokud šlo o ekonomiku samotnou, byla to doba velké krize s dosud největší nezaměstnaností v historii kapitalismu. A pokud šlo o ekonomické myšlení a jeho odraz v hospodářské politice státu, stále ještě panovala víra v laizes-faire obecně založená na sayovské tézi o nabídce automaticky vytvářející adekvátní poptávku, jež na specifických trzích nachází svůj výraz ve víře v automatickou adaptaci mezd podle nabídky a poptávky /Pigue/ a v pojetí úroku jakob hlavního faktoru určujícího pohyb /alokaci/ kapitálu. Keynesova zdrcující, hluboká a přesvědčivá kritika těchto teoretických východisek znamená konec liberální fáze klasické ekonomické teorie a otevírá cestu k nové etapě ekonomického myšlení, ve kterém si již

fungování ekonomického mechanismu nelze představit bez jisté nezbytné míry celospolečenské regulace.

Náměty na konkrétní podobu této regulace pochopitelně zcela odpovídají dané ekonomické situaci charakterisované vysokým stupněm nezaměstnanosti a s ní spojeným nízkým sklonem ke spotřebě, nedostatkem podnětů k investicím /ekonomickému růstu/ jakožto hlavního zdroje zvyšování zaměstnanosti, či nízkým podílem státních výdajů na národním důchodu. Na řešení takovýchto problémů je monetární politika /tehdy navíc limitovaná silně decentralisovaným bankovním systémem/, do té doby považovaná za jedinou možnou "vyšší" intervenci do fungování ekonomického mechanismu, skutečně příliš slabý, ne-li přímo bezmocný nástroj a Keynes to právem konstatoval a vyvodil z toho důsledek, když pro tuto situaci akcentoval nezbytnost dalších, účinnějších nástrojů celospolečenské intervence do fungování ekonomického mechanismu, zejména nezbytnost růstu státních výdajů jako stimulu růstu agregátní poptávky, od něhož se pak - za spoluúčasti multiplikátoru - generují v ekonomice podněty k investování, k ekonomickému růstu, včetně růstu zaměstnanosti.

Sotva lze pochybovat, že zejména poválečná desetiletí /do počátku 70. let/, kdy vyspělé kapitalistické země právě na základě Keynesem inspirované hospodářské politiky dosahovaly vysokého, rovnovážného ekonomického růstu za situace blížící se plné zaměstnanosti, zcela potvrdila správnost Keynesovy analýzy i jeho praktických hospodářsko-politických doporučení pro tehdejší situaci.

Dnešní situace /80. leta/ je však podstatně odlišná. Státními rozpočty ekonomicky vyspělých zemí prochází podstatná část národního důchodu a vysoký nárůst státního dluhu naznačuje, že současné výdaje se dokonce ve značné míře uskutečňují na vrub budoucích příjmů.[†]

Akcelerace investiční činnosti, v Keynesově době představující rozhodující faktor růstu zaměstnanosti, se v podmínkách současného

[†] V USA např. od roku 1961 každý rok s výjimkou roku 1969 skončil státní rozpočet vždy deficitem. Jestliže v roce 1979 výdaje státního rozpočtu činily 20,3% GNP, ~~pak v roce 1982 to bylo již 23,8%~~ a jeho deficit 1,3% GNP, pak ~~ve~~ roce 1982 to bylo již 23,8% a 3,6% a pro rok 1983 se tyto podíly očekávaly v rozmezí 25,6 - 26,3%, resp. 5,3 - 6,1%. - A.F. Brinner: Monetary Policy and Economic Activity: Benefits and Costs of Monetarism, The American Economic Review, March 1983, vol.

vědecko-technického rozvoje stává naopak zdrojem růstu nezaměstnanosti, nebo ruší "staré" pracovní příležitosti rychleji, než je s to vytvářet pracovní příležitosti nové. Příčiny "nedobrovolné nezaměstnanosti", jak ji vyměřil Keynes ve sporu s Piguem, jsou dnes zcela jiné než v jeho době a proto je nelze léčit užíváním starých prášků. Kdo porozuměl Keynesovu pojetí role peněz v ekonomickém mechanismu, jeho analýze odlišného chování makroekonomických agregátů a chování ekonomických subjektů /podniků a domácností/, zvláště pak kapitálového trhu, ten nutně musí dojít k závěru, že v popsaných současných podmínkách by - pokud jde o praktická hospodářsko-politická opatření - potenciální dnešní Keynes oproti "starému" Keynesovi kladl podstatně větší důraz na aplikaci nástrojů monetární politiky. Ekonom Keynesova formátu by ovšem nikdy nemohl podlehnout iluzi, že pouhý návrat ke "starému dobrému monetarismu" je s to řešit problémy dnešní doby, neboť by plně chápal, že dosáhne-li touto cestou omezení inflace, záplatí za to růstem nezaměstnanosti /a ta dnes, po několikaleté nadvládě monetarismu, skutečně dosahuje, zejména v USA, rozměrů stále častěji přirovnávaným právě k 30. letům/ atp. Nepochybně by proto hledal cesty a nástroje nové, patrně v duchu filozofie, jež tvoří finále jeho Obecné teorie, díla, které ve své době zahýbalo celým světem. Současný kapitalistický svět však ještě nenašel svého dnešního Keynesa.

Někteří čtenáři si však již patrně kladou otázku, k čemu ty úvahy o Keynesovi a keynesovství, když tématem našeho uvažování je nekapitalistický peněžně-tržní mechanismus. Domnívám se, že i společnost s nekapitalistickým peněžně-tržním mechanismem, jež dosáhne takového stupně ekonomické zralosti, jaký dnes /zejména charakterem vědecko-technického rozvoje/ představuje současná západní postindustriální společnost, bude stát před obdobnými problémy, a jedině svou schopností je úspěšně vyřešit může podat důkaz o svých přednostech. Jsem přesvědčen, že toto řešení je možné pouze tehdy, jestliže celospolečenská regulace překročí hranice, jež dosavadní neoklasické ekonomické myšlení /včetně Keynesa/ považovala za nedotknutelné, tedy hranice samotné ekonomie. Dokud "svatá trojice" Milтона Friedmana, podle níž je celospolečenská regulace vymezena plnou zaměstnaností, ekonomickým růstem a stabilitou cen, bude platit jako boží příkazání, není naděje, že jakýkoli peněžně-tržní mechanismus bude s to řešit ekonomické problémy jakékoli postindustriální společnosti. Neboť ve společnosti, kde akcelerace investiční činnosti rychleji ruší pracovní příležitosti než vytváří nové, je problém řešitelný pouze všeobecným zkracováním pracovní

dobu, anebo /či současně/ tím, že disponibilní společenský pracovní fond je orientován na mimoekonomické cíle a preference.

A zde je též odpověď těm, kteří se ptají, jaký je rozdíl mezi kapitalismem a socialismem, když v obou působí regulovaný peněžně-tržní mechanismus. Tento rozdíl skutečně není - a nemá-li socialismus neustále jen dýchavičně dohánět kapitalismus, ani nemůže být - v existenci či neexistenci peněžně-tržního mechanismu.

Peníze a zboží, a tedy i cena jako jeho základní fenomen, existovaly dávno před tím, než vznikl kapitalismus. Příčinou jejich vzniku byl rozvoj společenské dělby práce, a pokud ona přetrvává jako určující faktor společenské ekonomie, je vyhlazovací válka proti nim jen tragikomickým donkichotstvím. Kapitalismus představuje pouze jednu historickou formu peněžně-tržního mechanismu, ve kterém symbioza soukromého vlastnictví výrobních prostředků s pracovní silou přeměněnou ve specifický druh zboží tvoří ekonomický základ vykořisťování člověka člověkem, jehož nositelem se zde stává kapitalistický vlastník výrobních prostředků. Jak vyplynulo z naší analýzy specifického "trhu práce" v centrálně-přídělovém mechanismu /kap. 4/, existující socialismus přes všechny opačné deklarace fakticky nepřekonal příčiny, jež z pracovní síly činí specifický druh zboží, a proto ani nepřekonal možnosti jejího vykořisťování, i když se změnil jeho nositel, kterým je v centrálně-přídělovém mechanismu úzká oligarchie mocenské pyramidy, které v tomto mechanismu přísluší veškeré dispoziční právo se společenským bohatstvím včetně nově vytvářené hodnoty /národní důchod/, jak jsme to analyzovali v kap. 2 druhého dílu. Vzato sociologicky, má právě proto společnost s centrálně-přídělovým mechanismem fungování ekonomiky mnohem blíže ke kapitalismu než k socialismu, i když si zpravidla na svůj štít dává vývěsku se socialistickou firmou.

V čem tedy spatřovat rozdíl mezi kapitalismem a socialismem, nemůžeme-li jej spojovat s existencí či neexistencí peněžně-tržního mechanismu?

Tento rozdíl je za prvé v tom, že jako aktéři peněžně-tržního mechanismu v socialistické společnosti nevystupují soukromí vlastníci /s výjimkou drobných výrobců, jejichž podnikatelská činnost je založena výlučně na vlastní práci/, ale podniky jako subjekty diversifikovaného výkonu dispozičního práva plynoucího z celospolečenského vlastnictví /konkrétní popis jeho možného institucionálního uspořádání viz v kap. 12.2/. Za druhé pak v tom, že celospolečenská regulativní činnost se neuzavírá do vnitřního světa samotné ekonomie, ale s vědomím konečného lidského smyslu ekonomie

/viz kap. 11/ v ní cílevědomně uplatňuje mimoekonomické cíle a preference, přičemž předpokládáme /aniž si v této práci klademe za cíl tuto otázku řešit/ takovou politickou organizací společnosti, která umožní efektivní vliv všech zainteresovaných členů této společnosti /a tedy nejen vrcholku ~~zá~~ politické pyramidy/ na vytyčování a formování těchto cílů a preferencí.

Jiná otázka ovšem je, nakolik - alespoň na půdě dnešního, existujícího socialismu - lze reálně očekávat, že se taková šťastná kombinace může v budoucnu vyskytnout. Definitivní odpověď na ni může dát jen historie. Sám autor patří k těm, v jejichž duši převládá spíše skepse, i když přece jen nedokázala ještě zcela zadusit jiskřičku naděje, že dosud zůstává určitá šance... Proto také sepsal tuto práci, která není politickým programem, ale jejím jediným cílem je pokus o důkaz, že ekonomicky je fungování nekapitalistického plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu možné. Plně si přitom uvědomuji, že bez kombinace s adekvátní politickou organizací společnosti podobný projekt jen rozmnožuje historicky již dost dlouhý seriál utopíí.

D v a d o p i s y

Autor dal svou práci k dispozici Ekonomickému ústavu ČSAV s návrhem, aby byl 3. díl vydán jako vnitřní publikace ústavu a byla k němu uskutečněna diskuse. O výsledku hovoří dva dopisy.

†.

Vážený soudruhu, omlouvám se, že jsem Vás přiměl k několika urgencím mého stanoviska ke III. kapitole Vaší práce. Na Vaši základní otázku, týkající se možnosti zveřejnit Vaši práci v řadě výzkumných zpráv EÚ ČSAV, jsem mohl odpovědět bez otálení. Ediční činnost ústavu slouží zveřejňování výsledků výzkumných úkolů, řešených v Ekonomickém ústavu a v menším podílu pro zveřejňování vybrané zahraniční produkce z našeho oboru, která není v Československu zveřejněna jiným způsobem. To je rozhodující důvod, pro který jsem Vám nucen sdělit, že vydání Vaší práce v EÚ ČSAV není možné.

Protože však otázky řízení národního hospodářství jsou vysoce aktuální a pokusy o jejich řešení jsou mnohé a rozmanité, přiznám se, že jsem měl v úmyslu se seznámit i s Vašimi názory. Zatím k tomu nedošlo, stejně jako v případech několika dalších rukopisů, které mi stále leží na stole a jejichž počet se postupně zvětšuje. Mé celkové stanovisko k Vašemu rukopisu proto nemůže být ničím víc, než pouhou poznámkou na okraj. Zdá se mi, že jde o svého druhu utopii. Nejen kvůli názvu, nýbrž zejména kvůli obsahu. Z hlediska základního ekonomického výzkumu nepovažuji za reálné vycházet z představy, že by bylo možné uměle vytvořit něco na způsob "socioenkula", který by mohl být implantován do reálného společenského života. Jsem přesvědčen, že role ekonomické teorie leží v jiné rovině přístupu k objektivní

realitě a jejím zákonitým proměnám.

člen korespondent ČSAV
František Valenta

2.

Vážený soudruhu řediteli, vzal jsem na vědomí Vaše sdělení, že nemůžete realizovat můj návrh uveřejnit mou práci jako vnitřní publikaci EÚ, aby pak k ní bylo možno zorganizovat vědeckou diskusi. Důvody, které pro to uvádíte, jsou obdobné jako ty, které uvedlo nakladatelství Akademie, když odmítlo vydat mou práci údajně proto, že mohou zveřejňovat pouze práce vyplývající ze státního plánu výzkumu.

Je věru znepokojivé zjištění, že v ČSSR mají naději na publikaci pouze vědecké práce odvozené ze státního plánu a práce těch, kdo pracují v oficiálních institucích. Jako ekonom zabývající se vědecko-technickým pokrokem jistě dobře víte, že jedním z jeho nejcharakterističtějších rysů je skutečnost, že mnohé význačné úspěchy nejsou výsledkem cílově orientovaného a předem plánovaného výzkumu, anebo jsou jeho vedlejší, neočekávaným produktem, a že k jejich tvůrcům nejednou patří lidé ze zcela jiných oborů. V ČSSR je toto sjištění o to závažnější, že zde stovky vědců nemohou pracovat v oficiálních institucích a vědu mohou proto pěstovat jen jako své "hobby", často po vysilující výdělečné činnosti neodpovídající jejich kvalifikaci. V mém případě jde navíc o studii, kterou jsem započal jako pracovník EÚ ČSAV, ale nemohl ji zde dokončit, neboť jsem musel nedobrovolně odejít.

Toto zjištění však příliš nepřekvapuje. Mnohem překvapivější - a přiznám se, že jsem tomu uvěřil až po několikerém přečtení - je skutečnost, že člověk s tolika vědeckými i pedagogickými tituly a zaujímající tak odpovědné postavení v čs. vědě, může vyslovit tak dalekosáhlý a kategorický soud o vědecké práci, kterou - podle vlastního sdělení - vůbec nečetl.

Podle tohoto soudu jde o utopii. Pokud jste tím chtěl říci, že v dané mocensko-ideologické konstelaci v čs. společnosti nejsou zatím podmínky na realizaci plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu, mohl bych s vámi souhlasit - ostatně v doslovu ke své práci to výslovně uvádím, dokonce i s použitím slova utopie.

O to Vám však zřejmě nešlo. Třetí díl mé práce jste označil jako snahu "uměle vytvořit něco na způsob =sacionkula=, který by mohl být implantován do reálného společenského života". Takovou charakteristiku jste ovšem mohl podat jenom proto, že jste práci nečetl, neboť ta je plně zakotvena v realitě. Její podstatnou část /2. díl, který jste měl rovněž k dispozici/, tvoří analýza fungování existujícího cen rálně-přídělového ekonomického mechanismu založeného na ukazatelovém makroekonomickém plánu rozepisovaném na podniky, jejichž důchody jsou svázány s plněním těchto ukazatelů. Myslím, že práce podala dostatek důkazů, že ekonomický mechanismus založený na těchto systémotvorných prvcích je odsouzen jen k věčnému opožděnému dohánění a kopírování ekonomicky nejvyspělejších zemí.

Ekonomové, kteří přijali meze dané systémotvornými prvky "ukazatelového mechanismu" jako nepřekročitelnou hranici svého teoretického uvažování, buď vědomě či nevědomě pomáhají udržovat skutečnou utopi, která v existujícím socialismu vládne od jeho samotného vzniku - že na bázi takového mechanismu lze vytvořit ekonomiku výkonnější než jakou vytvořil v historii dosud nejvýkonnější kapitalistický peněžně-tržní mechanismus. Všechny dosavadní "poloreformy" jen vždy přinesly nové důkazy, že ani změny ukazatelů, ani změny forem "hmotné

zainteresovanosti" podniků nejsou s to změnit základní stereotypy chování podniků i centra, jejichž souhrnným výsledkem je permanentní reprodukce nízké efektivity a tendencí odpuzujících vědeckotechnický rozvoj, který lze do ekonomiky "protlačovat" jen silou centra.

Jedinou možnou alternativou /víte o nějaké jiné?/ existujícího centrálně-přídělového mechanismu je nekapitalistický /socialistický/ plánovitě regulovaný peněžně-tržní ekonomický mechanismus. Proto jsem se ve 3. dílu své práce pokusil o důkaz, že ekonomicky je fungování takového ekonomického mechanismu možné. Tento důkaz spočívá ve formulování podmínek, za kterých socialistické ziskově motivované podniky se chovají jako vysoce výkonné a na vědeckotechnickém rovoji životně zainteresované ekonomické jednotky, za kterých však však současně plánové centrum disponuje dostatečně účinnými nástroji jak k udržování dynamické ekonomické rovnováhy, tak i k uplatňování mimoekonomických preferencí, které společnost považuje za socialistické. Vzhledem k tomu, že možnosti experimentálního ověřování jsou ve společenských vědách velmi omezené, měla by právě diskuse pro-
věřit, nakolik jsou tyto důkazy dostatečné.

Domnívám se, že dosavadní ne příliš potěšující bilance ekonomického vývoje všech zemí existujícího socialismu nejen opravňuje, ale přímo vybízí základní ekonomický výzkum, aby i tuto alternativu vážně zkoumal. Z Vašeho dopisu sice není jasné, v jaké "rovině přístupu k objektivní realitě a jejím zákonitým přeměnám" vidíte "roli ekonomické teorie", já se však domnívám, že věda, která dobrovolně přijme meze vyplývající z dobových mocensko-ideologických poměrů, sama sebe odsuzuje k tomu, aby se přeměnila v apologetiku. Ekonomové tak na sebe berou těžkou odpovědnost za důsledky budoucího vývoje země. Vydutně totiž přispívají k tomu, aby i její političtí představitelé, kteří jako laici mají jisté právo na neporozumění mechanismu fungování ekonomiky, nadále podléhali utopii, že pouhými změnami jeho regulačních prvků beze změn prvků systémtvorných lze dosáhnout cílů, které ve svých vrcholných usneseníh vytyčují.

Tolik stručně k Vaší odpovědi. Pokud byste v budoucnu měl zájem si přece jen práci prostudovat, rád Vám ji dám k dispozici na rozumně dlouhou dobu, neboť mám jen několik kopií a zájemci o ne stojí ve frontě.

S pozdravem

dr. Zdislav Šulec

Muž, který rozplakal neznámou ženu

Čím dál častěji přicházejí za mnou v poslední době spolupracovníci, v ruce právo nebo Mladou frontu, a říkají: "Tohleto si musíte přečíst!"

A tak o polední přestávce, kterou napracováváme, pročítám, co mi v dobré vůli, že se zaraduju, donesli. Jde o zprávy a články takového druhu: SOUD S CELNÍKY, ROZHODNUTÍ NEJVYŠŠÍHO SOUDU ČSR, TRESTNÁ ČINNOST ŘEDITELE ŠKOLY, KDE JE SOUDRUŽSKÁ SKROMNOST? a podobné. Dívám se z nich, že naši přední celníci - /jistý dr. Jaroslav Kusý, například, je tu uváděn na plné pecky celým jménem i se svým akademickým titulem, a někdo takový určitě nešacoval turisty na hraničním přechodu/ - si přivlastňovali věci propadlé v celním řízení, obohacovali se peněžitými i věcnými úplatky, za což vyfasovali osm až devět let a vysoké pokuty; někteří vedoucí pracovníci Nové huti v Ostravě-Kunčicích a v podniku zahraničního obchodu Ferromet v Praze různými machinacemi přišli dokonce k miliónům a Nejvyšší soud ČSR jim za to v odvolacím řízení ještě přidal - /hlavní obžalovaný JUDr. Nekola dostal k původně vyměřeným dvanácti letům další rok navrch atp./; na Plzeňsku si jeden ředitel základní školy odpykává první dny z desetiletého trestu odnětí svobody za to, že od roku 1970 postupně odcizil z majetku školy různé nářadí, instalační materiál, pomůcky, nábytek, výrobky spotřební elektroniky a další průmyslové zboží v hodnotě dvě stě padesát tisíc korun. Navenek vystupoval jako úzkostlivý školní šetřílek...

Čtu si ty doporučené informace a je mi jasné, že všichni ti odsouzení celniční náčelníci, ředitel, vedoucí a vůbec šéfové jsou čistokrevní MUŽOVÉ KONSOLIDACE, kteří před lety obsadili uprázdněná místa po svých vyhozených předchůdcích. Kádrově bezúhonná dítko, do nedávna zcela nedotknutelná a nekritizovatelná, která se dnes ocitají před trestními senáty jen zcela výjimečně, když kapek přes okraj je už přespříliš. Všecky ty proláknuté případy jsou pouhá malá část ledovce nad vodou, jak o tom v jiné souvislosti psal kdysi Hemingway.

Tohleto si nad těmi donesenými novinami říkám a berou mě přitom čerti. Jednak proto, že jsem si chtěla o polední přestávce, kterou napracováváme, přečíst o antropologických zvláštěnostech starých Slovanů anebo o tom, jak Číňané opravují svou Velkou zeď. A pak také proto, že všichni ti hodní lidé z mého pracoviště, kteří mi ta Rudá práva a Mladé fronty nosí, jsou zmíněnými zprávami a články povzbuzováni k naději, že věci se začínají ubírat sympatičtější směrem i zde, kde není Gorbačov. A já nemám chuť jim kazit radost; já i sama sobě jen nerada si přiznávám, že u nás ještě dlouho ani lístek se

nepohne, natož větve, či dokonce strom! Konsolidátoři jsou pevně rozlezlí, jsou vesměs v nejlepších letech a dobře vědí, že kdyby pustili chlup, vzala by brzy za své celá kůže. Budou dál podvádět a krást, stavět si několikamiliónové vily, obklopovat se přepychem, chodit na levy a chlastat, jen to všechno budou dělat obezřetněji. A čas od času - proč ne, dobře to vypadá - předhodí soudům a tisku ty ze svého středu, kdo budou méně šikovní nebo se z nějakého důvodu ocitnou v nemilosti.

Před koncem uplynulého roku mi telefonovala sestra. Bylo po vánočních a konečně trochu nasněžilo, její řeč s krátce vyslovovanými samohláskami ve mně vyvolala nostalgickou představu uhelných hald s bílými čepicemi - vlídných kulis mého dětství.

"Tak jaké byly svatky? ptá se mě z víc než třístakilometrové vzdálenosti sestra a já vyciňuju, že chce hlavně vyprávět o tom, jaké to bylo u nich.

"My jsme měli pokaženy Štědý večer," říká. "Katuška pod stromečkem hrozně plakala a nam ji bylo tak lito, že jsme malem plakali s ní."

"Co se stalo?" polekala jsem se.

"Viš," ~~xxxx~~ vysvětlovala sestra smutně, "ona čekala, že dostane k ježišku rifle-mrkvače, ale nedostala je..."

"Cože?" nevěřila jsem svým uším.

"Nojo," styděla se do telefonu sestra. "Koupili jsme ji kalkulačku, tu ona potřebuje do školy - to byla skoro tisícovka, Potom dostala helinky, puzamo, svetr a knížky - to byla další tisícovka a na ty mrkvače jsme už prostě neměli..."

"Co to povídáš?" žasla jsem, "a ona kvůli t o m u h l e pod stromečkem plakala?"

"Ano," potvrzovala sestra, "bylo nam ji hrozně lito..."

"To snad ani není pravda," začala jsem se do telefonu rozčilovat. "Takevá chytrá holka! Přece ví, že její táta je strojní zámečnick a že nekradete, to na ty mrkváče nemůže bez plakání ještě chvíli počkat?"

"To se ti řekne. Ona je ve třídě už jedna z posledních, která je ještě nema," říká sestra. "Je bez nich prostě nemožna..."

Přestala jsem si představovat uhelné haldy s bílými čepicemi a představila jsem si svou neteř s bohatými vlasy do pasu, studentku a sportovní gymnastku, novopečenou Miss Disco ve čtvrti, kde bydlí. Jak je možné, že kvůli takové pitomosti, jako jsou rifle-mrkvače, prolévá slzy inteligentní a sečtělá dívka, krásná jak indická princezna a oplývající vším, čím může šestnáctiletá žena oplývat?

Nejdřív jsem se hněvala na sestru, že svou dceru t a k h l e vychovala, pak jsem dostala zlost na povrchní a snobské studentstvo, a nekonec jsem došla k závěru, že i k tomuhle mocně přispěli MUŽOVÉ KONSOLIDACE svým bezuzdným hmetařením a lačně spotřebitelským příkladem.

"KDE JE SOUDRUŽSKÁ SKROMNOST?" ptá se čtenář Rudého práva ve svém dopise redakci, uveřejněném v polovině října minulého roku, a píše mj.: "Kanceláře dnešních vedoucích jsou leckdy zařízeny lépe než nejluxusnější obývací pokoje. Jsou v nich též znamenitě vybavené bary, plné lahvič různých alkoholů, někde jsou i kuchařky, ve kterých se v pracovní době připravují minutky, nechybějí ani koupelničky či sprchové kouty. Gauče a pohovky, drahé sedací soupravy a nábytkové stěny jsou samozřejmostí..."

Vzpomněla jsem si nad tím rozzlobeným čtenářským dopisem, jak už před několika lety se na stejné téma jednalo dokonce ve schůzi parlamentních výborů pro plán a rozpočet. V novinách pak vyšla zpráva, hovořící o zákazu nakupovat do kanceláří nábytkové stěny a čalouněné soupravy. Takže se o tom též mluví a píše pořád dokola...

"Víš, k čemu jsou dobré noviny druhý den po přečtení?" ptával se mě za mých novinářských časů metér, když jsem si mu přišla postěžovat, že mi vinou tiskárny vyšla v článku chyba. - Ale ony jsou noviny dobré i k leccemu jinému: třeba právě nad citovaným dopisem o honosném vybavení dnešních kanceláří si člověk uvědomí, o jaký kus jsme za uplynulé dvacetiletí popošli. Nechtěla bych současného generálního ředitele Čs. televize vylepšovat, on si to nezaslouží, ale co je pravda, je pravda: na počátku šedesátých let, dokud byl ještě šéfredaktorem Večerní Prahy, tvořily veškerý luxus v jeho šéfovské místnosti všeho všudy dvě zelená křesílka po tři sta padesáti korunách, a žádnou láhev jsem v tom prostoru nikdy ani nezahlédla. Tenkrát také došlo k drobné příhodě, která byla pro tehdejší atmosféru charakteristická: do redakce přišla čtenářka poděkovat kolegovi T. za cosi, co napsal. Svou návštěvu ukončila slovy: "Jistě se, pan redaktore, neurazíte pro tuhle tu malou pozornost..." a vyndala z kabely láhev vína.

"To ať vás ani nenapadne, já jsem tu přece od toho, abych psal," řekl chladně až do té doby srdečný kolega T. a vystrkal tu cizí paní na chodbu. Paní se u výtahu rozplakala, že ho přece nechtěla urazit, že naopak, ale koleg T. za ní i za láškou nekompromisně zabouchl dveře výtahu. Ještě i z přízemí bylo slyšet vzlyky té čtenářky, a o kolegovi T. se pak v redakci dlouho mluvilo jako o MUŽI, KTERÝ ROZPLAKAL NEZNÁMOU ŽENU.

Nemusím snad zdůrazňovat, že mi nejde o láhev vína za dvacet korun, nýbrž o princip. V těch dobách - krom jiného - tehdejší předseda polské vlády bydlel v sídlištním bytě a naši představitelé jezdili po ulicích ve vší tichosti...

...Jednoho lednového posvátečního večera zhlédli diváci naší televize sovětský film ze současnosti, nazvaný Trampoty s dědictvím. Byl o tom,

jak mladinká úřednice spořitelny zdědí po svém strýci vzácné staré obrazy a jiné cennosti, a jaké jsou s tím pak starosti.

"Teď jsi můj třídní nepřítel, když jsi tak bohatá!" říká dědičce její kolegyně od peklačního okénka a odmítne s ní být i jen jít pod společným deštníkem. A mladý notář v moderní bundě, který se do dědičky /kvůli ní samotné ovšem/ zamiluje, jí radí, ať ty drahé obrazy daruje galerii. Všem se pak vlastně uleví, když byt se zděděnými hodnotami je nakonec vykraden...

Většina diváků se nad takto prezentovanou přítomností zcela jistě ušklíbla. Ti z nich, kdo po válce zažili na někdejší Vysoké škole politické a sociální pana profesora Roučka a jeho přednášky z právní geneologie, si možná vzpomněli na jeho pověstnou, různě obměňovanou větu JEST MÁ BÝTI TOPOL, MÁ BÝTI JEST TOPOL atd., jíž studentům objasňoval rozdíly mezi právními normami, morálkou a skutečností, mezi tím, co "jest", a tím, co "má býti".

On leckdy MÁ BÝTI TOPOL nebo něco zcela jiného, ale NENÍ...

Leden 1986

Růžo, odestel!

Novou paní k lisům jsme uvítaly s otevřenou náručí - paní Moutelíková a já. Protože od doby, co nám krásný Bulhar Teodor odvedl Alenku z lisovny, to už nebylo ono.

Byly jsme všechny tři - paní Moutelíková, Alenka a já - perfektně sehrané; zachovávaly jsme stejné pracovní tempo a rytmus, k mašinám jsme se nehrnuly zbytečně brzy, ani příliš pozdě, a spravedlivě jsme se střídaly při obsluze zadní a přední části strojů, při řezání lepenky, nošení drátů a přípravě fólií. To, že jsme se ze svého občasného půlhodinového volna vracely na minutu přesně, se rozumí samosebou.

Když se Alenka provdala a z lisovny navždycky odešla, Štefan nám všechnu pracovní harmonii pokazil. Byl na cechu už hodně let, patřil takřka k inventáři lisovny a v důsledku toho si osoboval větší práva než ostatní. Třebaže byl na naší směně pouhým brigádníkem, choval se jako náš malý šéf. Nelíbilo se mu, například, že řežeme nestejně kusy lepenky - i když na něčem takovém vůbec nezáleželo - a zahajoval každou směnu tím, že řezal lepenku sám, kus jako kus - měl tu míru za léta v oku - a nařezané kousky pečlivě lepil v řadě za sebou, na čáru, kterou si nakreslil modrou křídou na zeď. Vypadalo to velice spořádaně, ale bylo to zbytečné. A protože Štefan vedle obsluhování strojů pořád jen řezal lepenku, musely jsme ostatní práci kolem drátů a fólií neustále dělat jen my dvě - paní Moutelíková a já - a šlo nám to na nervy. Kromě toho Štefan, ač dlouholetý pracovník lisovny a velký puntičkář, nebyl při obsluhování lisů tak rychlý jako my; trvalo mu celou věčnost, než pultunový balík viskové stříže zabalil a zapíchl do něj bodáky, a nikdy se nenaučil vsunout fólii pod klapky na horním pístu lisu oběma rukama zároveň. Tím přibývaly při obsluze strojů vteřiny, které pak chyběly při odpočívání na lavici. Taky si člověk v pracovní trojici se Štefanem nemohl odnést domů fólii nebo zbytek lepenky. Štefan měl oči jako rys, fólie přesně spočítané a lepenku pod palcem.

"Kdyby byl - nedej bože - v pednikové vrátnici on, tak nepronesem ani to fagované mlíko," říkala o něm paní Moutelíková a určitě měla pravdu.

Štefan byl nerudný starý mládenec a ženy ho příliš nezajímaly, pro mě měl ale z jakýchsi důvodů jistou slabost. Navrhoval mi krom jiného, abychom spolu utekli do Itálie, a jednou mi dokonce podstrčil

zvlášť jednou fólii, abych si ji odnesla domů! Když jsem se ho v souvislosti s navrhovaným útekem na jih ptala, co bychom tam dělali, odpověděl: "No přece - balili balíky!" - Občas s ním byla též i jiná legrace. On to byl sice šedovlasý morous, ale zároveň též dítě. Opatřil si tužku, která měla v sobě kromě tuhy i všelijaké nestydaté obrázky, a celou jednu směnu se tím písátkem ve volných chvílích zaobíral. Nabízel ženským v lisevně, aby se taky podívaly a potutelně se přitom usmíval. Některé ho s tou tužkou vyhnaly, a jiné se zas podívaly rády. Předačka Tenča se taky podívala a potom se Štefana zeptala: "Poslechni, Štefane, k čemu ty vlastně takovou tužku máš?"

"Nóó," odpověděl rozvážně, "chvíli koukám - chvíli píšu..." Po téhleté jeho odpovědi se zdálo, že se bouďa pod zvukovým nárazem hu-
rónského smíchu svého momentálního osazenstva zachvěje a spadne. Rčení "chvíli koukám, chvíli píšu" už Štefanovi zůstalo a stalo se okřídleným rčením celé lisevny. Většinou ale byly se Štefanem jen samé mrzutosti a měly jsme ho i s jeho sekýrováním - paní Moutelíková a já - brzy dost. A tak jsme novou paní k lisům opravdu uvítaly. Konečně se Štefana zbavíme, už nás nebude dirigovat a hlídat před námi fólie. Nová síla, to je jasné, bude dělat všechno tak, jak to budeme chtít my, ona se přizpůsobí nám a ne my jí.

Nová paní v naší obslužné trojici se jmenovala Růžena Neškudlová, byla žensky rozkynutá, měla krátké rozčepýřené vlasy a v horní dásni jí chyběly přesně tytéž dva prostřední zuby, které zas ještěrkařce Hamplové jedině zbyly.

"Proč s těma zubama něco neděláte, taková mladá ženská!" uvítala Růženu Neškudlovou, cenící v budou přátelsky mezeru v horní dásni, ještěrkařka Hamplová. "Když jsem byla ve vašich letech, chyběla mi akorát jedna stolička."

"Já nemám dehromady už šestnáct zubů!" smála se tomu nová paní, které ještě nebylo ani třicet.

"Vždyť po vás chlapi takhle ani nepůjdou, když budete bezzubá!" horlila ještěrkařka, skoremajitelka umělého chrupu, na který se už tuze těšila. Ale tomu se nová paní smála ještě víc, až při tom bylo vidět, že už doopravdy nemá hnedle dvě desítky zubů a několik dalších že by bylo potřeba vytrhnout a jiné zaplombovat. Smála se té poznámce o chlapech, kteří po ní nepůjdou, protože ona v té věci měla o sobě úplně jiné mínění.

"Podívejte, jak každéj čumí!" usmívala se na mě spiklenecky, když jsme spolu obsluhovaly lis a kolem šel nějaký muž. A skutečně: všichni ti kolemjdoucí muži se dívali na nás, ačkoliv měli možnost hledět do holé zdi na protější straně lisevny.

"Včera, když jsem si zaběhla do hospody pro cigarety, mě jeden pán pozval ke stolu a poručil mi kafe s rumem. Dokud jsem byla mladá a svobodná, nikdo si mě ani nevšim' a teď takovýho štěstího..." podivuje se svým úspěchům upřímně a nahlas nová paní, které její muž, pracující u lisů na jiné směně, říká Růžo.

Zvědavá bruneta ze směny A, která jednu neděli navečer vyprovázela své příbuzné na vlak, viděla Růženu Neškudlovou, jak pobíhá po nádražním peróně a ptala se jí, co tam dělá.

"Ále, hledám Kozu," odpověděla tázaná.

"Jakou kozu?" nechápala tázající.

"Kozu. To je výhybkář. On je do mě celý blázen," objasnila jí to dotazovaná. Kralovické nádraží naši novou spolupracovnici vůbec velmi přitahovalo. Než přišla do lisovny, umývala v nádražní restauraci nádobí a z té doby tam měla četné konexe. Neskrývala se s ničím. "Já to vždycky беру do práce přes nádraží," říkala v boudě a když se tomu někdo divil, že je to přece zácházka, vysvětlila mu to: "Oni ti nádražáci za mnou děsně blbnou!"

Být obletovanou ženou byla hlavní radost Růženy Neškudlové, nikoliv ovšem jediná. "Tlusté maso, to je moje," pochvalovala si, když přicházela z obědů nebo z večeří v závodní jídelně. Pokud má člověk něco takového, jako je tlusté maso, v náležité oblíbě, je to zřejmě dobrý prostředek na zvednutí morálky. Zvlášť markantně se to projevilo v jednom povážlivém případě. Růžena Neškudlová tehdy přišla do práce značně skleslá a ani to tentokrát nebrala přes nádraží, protože na něco takového neměla pomyslení. Krátce před tím, než odešla z domova, na ni totiž její muž vytáhl kvůli penězům velký kuchyňský nůž a hnal se s tím nožem po ní. Doběhl jí v předsíni, kam z kuchyně utekla, těžce oddychoval a na čele mu svítil pot.

"Tak dáš nebo nedáš?" sípal jí s nožem v ruce těsně u obličeje a ona mu ty peníze raději dala, třebaže to byly její poslední a do braní zbývalo ještě několik dnů. Když pak ale šla v půli odpolední směny do závodní jídelny na večeři a vrátila se, byla její sklelost ta tam.

"Byl segedín a pěkně tlustej, tak jsem si dala navrch jedno pivo a je mi dobře!" sdělovala v boudě. Získala zřejmě skrz tlustej segedín jiný pohled na věc. "Pepa se vyspí a bude dobře," uzavřela historii s nožem a bylo to ^{skutečně} tak, jak řekla: Pepa se vyspal a bylo dobře.

Občas se sama nad sebou rozlítostnila: "Moje ručičky se už něco napracovaly. Dělal jsem na státním statku, v cementárně, na stavbě, na dráze, v gumárnách, jezdila jsem jako závoznice a umývala jsem v restauraci nádobí..."

"Ručičky se napracovaly, zato hlavička odpočívala," komentovala

to sebelitování paní Moutelíková. Lidi, kteří podle jejích slov zběhali celou republiku - ona tak charakterizovala ty, co často střídali zaměstnání - nešanovala.

V lisovně navštěvovali novou pracovníci dva muži. Jeden starší, kostnatý, s přísným pohledem - to byl ~~státní~~ tchán neboli otec. Zdravil svou snachu stereotypně "Nazdar, krasavice", a jí při tom oslovení pokaždé potěšením zružověly tváře. Přicházel za ní jako za starší a odpovědnější osobou v rodině. Rozmleoval se snachou většinou vážně a dosti dlouho. Časem vyšlo najevo, že Neškudlovi si od otce, solidního strojníka z jiného cechu, vypůjčili peníze na nábytek a často na dohodnuté splátky zapomínají, takže je otec chodí upomínat. A právě on to byl, kdo do lisovny donesl informaci, že když jeho snacha a syn pracovali na státním statku v pohraničí, jejich dospělé prase mělo hlavu větší než tělo a jejich pes chodil po vsi žebrať. Otec obvykle jednal se svou snachou drsně mile, ale tenkrát, když tuhleť hlášku v lisovně vypustil, měl na mladé dopal, neboť má nezaplatili už několik splátek po sobě.

Druhým navštěvovatelem naší nové spolupracovnice byl její manžel. Někdy s ním flirtovala, jako kdyby to byl někdo cizí, a on - pokud byl v dobré náladě, do její hry vpadnul; dělal ze sebe rytíře, vyháněl ji od lisů, aby se už šla umýt, že to za ni dodělá, a kde by je v tu chvíli pozoroval a nic o nich nevěděl, musel by si myslet, jaký je to fajn manželský pár. Ale to bývalo zřídka. Častěji se Neškudla mladší přikymácel a bylo z něj cítit pivo, přerývaně huhňal své zprávy o tom, co doma a co děti, a zcela jistě to většinou nebyla příznivá sdělení, protože tvář jeho ženy viditelně hasla a temněla.

Čas od času mívala Růžena Neškudlová v boudě telefon; volával z vrátnice její muž a chtěl desetikorunu ~~ne~~ pivo. Někdy tam s pětkou v ruce běžela a ještě se tomu smála, ale jindy se na něho do telefonu rozkřikla: "Uvařil jsi dětem? Neuvařil. Tak nedostaneš na pivo!" Nejvíce se na něho rozzlobila, když zapomněl vyzvednout děti ze školky. Tenkrát nedostal na pivo celý týden.

I na první pohled byl Josef Neškudla mladší než jeho žena. Byl chlapecky štíhlý a měl jemné rysy a kdyby se nedíval tupým opileckým pohledem, nebyl by ošklivý. Také mu ublížilo, kdykoliv otevřel ústa. Táhlo z něho jak z hospodského sklepa a jeho škobrtavá řeč se jako by klátila od slova ke slovu. Pokud byli manželé Neškudlovi spolu zadobře, končival Pepa svůj mrumlavý referát výzvou: "Růžo, a odestel!"

"To víš, že odestelu," říkávala za takových okolností jeho žena chlácholivě a tvářila se přitom jako jeho shovívavá matka. Ona jí ostatně i byla.

Směna, v níž obsluhoval lisy Josef Neškudla, nás jednou za několik

dní střídala a tehdy bývaly dvě malé holčičky Neškudlových samy doma, protože jeden z rodičů už musel do práce a druhý ~~ze~~ z ní ještě nepřišel. Jejich matka říkala, že to nevadí, že jsou velice hodné, hrajou si s kostkami a nejraději sedí na křeslech v novém obývacím pokoji. "Ony i v noci vstanou z postýlek a jdou se do těch křesel posadit, kolikrát už jsem je tam ráno našla," vypravuje Růžena Neškudlová mateřsky láskyplně. "Tolik se jim ta naše nová křesla líbí..."

"Houbec se jim ta křesla tolik líbí," vyvrací to tvrzení v budoucí údržbář Jelínek, který pod Neškudlovými bydlí. "Dávají ty děti hrozně brzo spát, aby mohli jít do hospody, a holky se jim uprostřed noci vzbudí, protože už mají dost. Toho rámusu nahoře třeba ve dvě hodiny ráno! Jedna něco z kostek postaví a druhá jí to zbourá. My už jsme na ně kolikrát v noci klepali..."

Pepa přichází na směnu, která nás střídá, i o tři čtvrtě hodiny dřív, než je třeba. Je na něm vidět, jak pospíchal, aby užuž byl z domova. Malé děti, však to všichni známe, obtěžují, pořád aby se jimi jeden zabýval, odpovídal na jejich věčné otázky a napomínal je za jejich neustálé přestupky.

Pepa přešlapuje u lisů, třebaže na jeho směně ještě není řada, a škemravě do své ženy hučí: "A než přijdu, Růžo, tak určitě odestel!" Zřejmě si ustýlá k smrti nerad.

Na rozdíl od svého muže, kterého nikdo nemusí do postele nutit, Růžena Neškudlová tělo hlavně při nočních směnách šidí. Užívá dne, jako kdyby ten den měl končit spánkem, ale namísto do hajan jde v deset hodin večer do práce. Jen s největším úsilím drží pak po půlnoci víčka nahoře. Usíná vteče i v té půlminutě, kdy s rukou na držadle od vrat lisu čekáme, až píst dojede; usne s napůl rozžvýkaným soustem svačiny ~~xxxtxxx~~ na lavici; dá se do spaní i na záchodové míse. Neuskutečněný spánek jí ničí po celou noc a nás taky, protože musíme dávat pozor, aby se jí při práci něco nestalo. Pekaždé slibuje, že ráno hned, jakmile odvede děti do školky, půjde do postele, ale nevěříme jí to. Je tak lákavé mít po noční směně celý volný den před sebou. Cožpak by to nebyla škoda, polovinu té krásné doby prospat?

Před našima očima zlikvidovala ozdoba přádelny, jak naší nové spolupracovnici říká paní Moutelíková, rodinný malér, který by každé jiné ženě zlomil vaz.

Na cechu se brzy po příchodu manželů Neškudlových objevila též Růženina mladší sestra Květa. Nebylo jí ještě sedmáct, přišla z pohraničí a bydlela u své vdané sestry. Nebyla to žádná kráska, ale byla mladinká a to má svůj půvab. Na jedné straně byl její pobyt u Neškudlových výhoda, protože leccos obstarala a pohlídala děti, ale na druhé straně zas ne. Ta nevýhoda vyšla do několika měsíců najevo. Mladší sestra

začala mít jakési obtíže; přibíhala za starší z jiného konce cechu, kde pracovala, a naléhavě si spolu šuškaly. Občas probleskla navenek slova jako "rentgen", "odběr krve", "komise", a ženská část ^{osazenstva} lisovny snadno rozpoznala, že nedospělá Květa je v tom a půjde na potrat. Její starší sestra řídila všechny nutné kroky, které zřejmě dobře znala, zkušenou rukou a dovedla věc do zamýšleného konce.

"Nevíte náhodou, s kým to ta mladá měla?" zeptala jsem se paní Moutelíkové, když celá záležitost už odezněla.

"Vy to nevíte?" podivila se. "S mladým Neškudlou přece..." Mohlo mě to napadnout; bývali přece v bytě sami dva a navíc mívali roze-
stláno...

Od boudy přichází k lisům Růžena Neškudlová; její půlhodinové volno končí, odpočívát teď půjde paní Moutelíková. Když s Růženou u lisů osamíme, svěruje se mi: "Včera mě před vrátnicí dojel na kole nějaký chlap. Dal se se mnou do řeči a za chvíli už: 'Mladá paní, jestlipak býváte někdy sama doma? Já bych přišel na kafe.' Já jsem překvapením málem spadla z kola!" - A pak mi ještě vypravuje sen, který na dnešek měla: Byla nahá na poli mezi obilnými klasy. Ty klasy byly ještě nízké sahaly jí jen nad kolena, byly zelené a šťavnaté, chladily jí stehna a bylo to moc příjemné. Pak se v dálce na poli objevil kůň s jezdcem. Chtěla se schovat, ale na to nebyly klasy dost vysoké, tak se dala do běhu. Kůň s jezdcem byli samozřejmě rychlejší, blížili se víc a víc, i když zas ne příliš rychle, spíš jako ve zpomaleném filmu. Ona se jednu chvíli ohlédla a viděla toho muže na koni docela zblízka. Byl to mladý urostlý fešák s knírkem a milostně se na ni usmíval. Utíkala z posledních sil, ale nohy jí těžkly, věděla, že už dlouho běžet nevydrží, že jezdec na koni ji dohoní a to ponyšlení bylo strašně krásné...

Přistihuju se při tom, že Růženě Neškudlové závidím. Ta nikdy neskočí z okna ani z mostu, ať je co je. V životě plném lapálií si dokáže vytvořit svůj vlastní, potěšující svět. V tom skutečně ji manžel-epilec honí po bytě s nožem v ruce; v tom druhém, náhradním, je pronásledována roztouženými muži, kteří ji dohánějí na kole či na koni. Je to šťastná žena.

/Cesta do hlubin dělníkovy duše/

Členu představenstva a tajemníku ÚV KSČ Vasilu Bilakovi

Praha

Četl jsem a se mnou jistě mnoho spoluobčanů interview, který jste poskytli západoněmeckému časopisu "Der Spiegel".

Je mi nepochopitelné jak můžete předpokládat, že naše národy ztratily paměť, že současníci událostí roku 1968 mohou akceptovat mytí mozku o které se pokoušíte.

Většina lidí doma i v zahraničí, včetně celé řady komunistických stran ví, že naše společnost nebyla ohrožena žádnou kontrarevolucí, ani občanskou válkou, ani státním převratem. Nikdo nechtěl zpět ke kapitalismu. Ohrožení byli hlavně zprofanovaní jedinci v mocenských pozicích a jejich privilegia.

Pozastavuji se též nad Vaší odpovědí na konstatování redaktora "Spieglu": "Spatřujeme ve Vás klíčovou postavu, možná dokonce organizátora tehdejšího volání o pomoc Moskvy a zajímáme se více o Vaše líčení". Vaše politická aktivita z té doby není veřejně známa ani historicky dokumentována. V interview jste se vyhnul odpovědi zda jste byl organizátorem, resp. klíčovou postavou, jež volala vojska do naší země, nebo nikoliv. Posloužil jste si mlhavou zmínkou: "byli při tom členové ÚV, dále členové představenstva vlády, parlamentu"

Má to snad vyvolat dojem legitimity činu? Ani jednotlivci sebevýše postavení, ani jakákoliv skupina - nikdo neměl mandát, ani nebyl nikým zmocněn volat vojska Varšavské smlouvy do Československa. Byl to protizákonný, protiústavní čin v rozporu s mezinárodním právem, který se děl za zády našich národů, Národního shromáždění, vlády, ÚV KSČ a jeho představenstva.

Nesouhlasím dále s Vaším postojem k otázce korupce. Po 40 letech rozhodujícího vlivu KSČ na hospodářský, sociální i kulturní vývoj u nás, nelze svádět odpovědnost za nynější negativní jevy ve společnosti na buržoazní pozůstatky. Hlavní příčinou korupce a velké demoralizace je neschopnost systému uspokojovat normálními způsoby potřeby obyvatelstva.

Mluvíte o "vedoucím postavení dělnické třídy"... Postavení dělnické třídy v reálném socialismu by vyžadovalo hlubokého rozboru. Pak by se ukázalo, kdo a jak vládne společnosti její jménem a jak žije dělnická třída ve skutečnosti.

Faktem je, že byly vytvořeny nové vrstvy obyvatelstva, nové sociální rozdíly. Vyrostli noví milionáři, zbohatlíci, kšeftaři, vexláci, úplatkáři a jiní podobní příživníci a také uživatelé neúměrně vysokých příjmů a velkých privilegií. Ti mohou korumpovat, ti na to mají. Korupce a demoralizace nabyla takových rozměrů, že se stalo každodenním, běžným jevem šizení a okrádání lidí, kteří se nemohou bránit, nechtějí-li být poškozováni ještě více. Bude mi brzy 60 let. Od svého mládí jsem se angažoval politicky i společensky za lepší život a více svobody dělnické třídy. Vyrostl jsem v dělnickém hnutí. V něm jsem pracoval a bojoval a byl perseklován po mnoho let, vlastně za všech režimů. Zažil jsem první republiku s jejími kletými a záporami a

nenám žádné iluze. Život dělníka na kapitalismu nebyl lehký, ale měl možnost bojovat za své zájmy. Nikdy jsem si ani ve zlém snu nedovedl představit, že se v reálném socialismu stanu svědkem tak propastného rozdílu v životní úrovni lidí. Velebí se přesčasová práce v sobotu a v neděli. Mnozí jsou nuceni řešit svou svízelnou situaci drahým pracovním poměrem. Zatímco se jedni žijí v přepychu, druzí nevědí jak vyjít s výplatou.

Nemohu přejít Vaše tvrzení, že po potlačení obrodného procesu jste usilovali o politické řešení, že "nikdo nebyl v Československu postaven před soud za kontrarevoluční činnost". Jak vypadá ve skutečnosti tak zvané "politické řešení"? Desítky procesů s lidmi, kteří projevíli nekonformní názory, tvrdé tresty a dlouholeté věznění, statisíce lidí vyhozených ze zaměstnání, postihy jejich rodin, jejich dětí, které nesměly studovat. V důsledku Vašeho "velkorysého politického řešení" opustile desetitisíce občanů republiku, mnozí byli zbaveni občanství. To však není šerá minulost - represálie, procesy, policejní zvůle i emigrace trvají. Stále jsou pronásledováni signatáři Charty 77, dokumentu na podporu lidských práv, jak to vyplývá z mezinárodních závazků podepsaných také představiteli ČSSR.

Takové poměry by neměly nechat klidně spát žádného zodpovědného činitele. Měl by bouřit nebe a země, aby se stala náprava. Toho, kdo stojí v čele nikdo a nic nezabaví odpovědnosti za takový stav. To je moje stanovisko k Vašemu interview ve Spieglu č. 44. r. 1985

V Dobřichovicích 4. 12. 1985

F. Vodlák

Polské diskuse

Text profesora Polské akademie věd, Andrzeje Walického, t.č. přednášejícího na univerzitě v Camberu v Austrálii, se objevil v 35. čísle londýnského čtvrtletníku "Anex" v roce 1984. Jeho úvaha vzbudila okamžitě velkou pozornost a dokonce byla obšírně citována rozhlasovými stanicemi. Walickému, který je historikem a filosofem se speciálním zaměřením na dějiny polského a ruského myšlení, odpověděli ještě v téže čísle ekonom Waldemar Kuczynski, historik Jan Józef Lipski /oba úzce spjatí s činností Solidarity v letech 1980-81/, jakož i historik a filosof prof. Krzysztof Pomian. A pak už se s diskutujícími roztrhl pytel.

Mysl Poláků je bolavá - však známe ty pocity po potlačení Pražského jara - a Walický mluví dosti bezohledně. Také se za to vděku nedočkal, protože kdo kritizuje ty, kdož byli poraženi v zápase o evidentně správnou věc, nikdy není příliš populární. Kolakowski jej dokonce obvinil, že z potlačovatelů dělá nevinné anděly, kteří neměli na výběr než jednat tak, jak jednali, a z poražených hříšníky, kteří si všechno zavinili sami. Jiní mu vytýkají intelektuálský akademismus, který si neumí představit desetimiliónové hnutí ~~rozmanitých~~ různorodých lidí v pohybu. A který nechápe, že základním principem úspěchu při "ovlivňování blády" je síla hnutí.

Všichni se samozřejmě shodují v tom, že není zdravé ~~přeceňovat~~ přeceňovat vlastní možnosti a podceňovat možnosti protivníka. Jenže toto poučení bylo po 13.prosinci 1981 zřejmé všem a první ho formuloval ještě ve vězení Adam Michnik.

Většina Walického oponentů se s ním neshoduje zejména v tom, zda Solidarity mohla a měla lépe rozlišovat mezi reformně naladěnými členy vedení PZPR a skalními stalinisty, zda postojem, který zaujala vůči PZPR a jejím členům nehnala všechny do jednoho houfu. Více se o této problematice čtenář dozví z diskusního příspěvku Jerzyho Surdykowského /inženýr-elektronik, publicista a spisovatel, místopředseda rozpuštěného Svazu novinářů/. Jeho odpověď není jednoznačná. Surdykowski však napsal také knihu "Gdaňské poznámky", která metodou jakýchsi rychlých filmových záběrů líčí vznik "solidarity" v Gdaňsku a genezi jejích protagonistů. Z portrétu Bogdana Lise se dozvídáme, že Lis byl jediným členem PZPR, který byl zároveň členem vedení "Solidarity"; dokonce místopředsedou Zemské koordináční komise a velmi dynamickým zástupcem Walesy. Na zařijovém sjezdu "Solidarity" mu toto "dvojí" členství připravilo hořkou chvíli: ve volbách do zemské komise v prvním hlasování propadl a teprve po několikerém osobním zásahu Walesy nakonec prošel. Do předsednictva se však nedostal. Proč nevrátil stranickou le-

gitimaci? Není to podezřelý?

A téměř současně vyloučilo téhož Lise Jaruzelského vedení z partaje - jako "antisocialistického extrémistu".

Případ Lise /a mnoha jiných/ ukazuje, že sektářské tendence v "Solidaritě" byly vedou na mlýn "tvrdohlavých" v PZPR.

Politická barvoslepost a velké oči /s jídlem roste chuť/, to bývají stále se opakující chyby hnutí, které dosáhne pro sebe sama překvapivého úspěchu a špatně pak hospodaří s tím, čeho již docílilo. Proto je užitečné si Walického pozorně, i když kriticky, přečíst. Naštěstí mu nemohli jeho oponenti vytýkat nevyhojené komunistické iluze, protože Walický nikdy komunistou ba ani marxistou nebyl; v době, kdy studoval, si jeho otec odpykával 5letý žalář jako akovec /AK - Zemská armáda/. Jeho duchovním učitelem nebyl Lenin, ale Czeslaw Milosz. Milosz sám mu také k jeho životopisné knize, jež má název "Setkání s Milozsem", 28.3.1982 napsal:

"Mohlo se zdát - a mně se to na chvíli zdálo - že začarovaný kruh bude prolomen, a lidsky opravdová, demokratická, politicky dozrálá a rozvážná Solidarita Walesy ubrání novou demokratickou polskost. Konečně na Pobřeží /tj. Gdaňsk, Gdyně/ to fungovalo - proče také vykopli Fiszbacha." /Nqše pozn.: T.Fiszbach, krajský tajemník PZPR v Gdaňsku, který si rozuměl s Walesou./

Tento úryvek z Miloszova dopisu je rovněž určitým hodnocením.

- - -

V tomto roce jsme byli u nás svědky pozoruhodného procitnutí části mladé generace. Svědčí o tom nejen Velehrad, ale i bezprecedentní mírový pochod ctitelů Johna Lennona podvečerní Prahou v neděli 8. prosince 1985. Šli ti mladí z Kamy přes Staroměstské náměstí na Příkopy, z Příkopů k Národnímu a na Újezd a přes Malostranské náměstí Nerudovkou na Hrad, kde na závěr svého nikoli mlčenlivého vystoupení zazpívali národní hymny Čechů a Slováků.

Tento přelom v náladě nutí k přemyšlení. Dva dny na to pronesl Vasil Bilak projev na oslavu 15letého výročí t.zv. Poučení z krizového vývoje let 1968-69. Oravil mj.: "Odpůrci Poučení se dělí na dvě skupiny. Jedni, co usilují o zrušení Poučení, protože prý brání stráž a socialistickému státu dohodnout se s opozičními skupinami, a druzí, kteří dělají všechno pro to, aby se na Poučení zapomnělo."

Kdo jsou ti odpůrci "Poučení"? Ti, kteří by si přáli, aby se na ně zapomnělo? V. Bilak určitě neměl na mysli ani nestraníky, ani řádové členy KSČ, ani vyhozené šmašedesátníky - ti všichni přece nemohou - za daných poměrů - usilovat o zrušení stranického dokumentu, který je navíc ani nezajímá.

3.

Není tedy vyloučeno, že zároveň s procitnutím mladé generace, která to už zřetelně dává najevo, a s rostoucími ekonomickými a zejména ekologickými problémy, sílí i mezi některými vlivnými lidmi ve strukturách názor, že by se mělo ledacos změnit, opravit, leccos začít znovu a snad i lépe.

Aniž bychom si dělali iluze a předčasné naděje, neměli bychom pouštět ze zřetele žádný pro zlepšení poměrů v naší vlasti důležitý fakt - žádnou možnost. I to je důvod, proč je pro nás aktuální Walického text.

Angrej Walicki

Úvahy o politické a morálně psychologické situaci v Polsku

Cílem tohoto textu je co možná nejsevěřenější přehled úvah, co možná nejvěcnější seznam myšlenek, které jsem rozvíjel v soukromých dopisech a v rukopisných člancích pro vybranou skupinu lidí, úvah, které jsem vyslovil již v tak zvaných "Memoriálech z USA" v roce 1978, později pak mimo jiné v textu Zamkniecie rozrachunku (Bilance) z počátku roku 1982. Moje předchozí výpovědi měly však příliš specifickou, příliš emocionální povahu, což vedlo k nedorozuměním a vyvolávalo další emoce a ztěžovalo tak věcnou diskusi. Neabsolutizuji své hledisko, nicméně soudím, že to, co takto zjišťuji, by mělo být meritorně promyšleno. Abych to usnadnil, abych zabránil nedorozuměním a abych vyloučil argumenty ad hominem atd., rozhodl jsem se zformulovat své názory jako téze, zdržet se emocí a vědomě rezignovat na polemický tón při maximální objektivizaci výpovědi.

Čtenář musí ovšem přijmout jednu premisu : musí se se mnou shodnout ve východisku, že systém, který v Polsku vládne, je vskutku špatný, hrzný, nicméně může se zlepšit nebo zhoršit a není tudíž absolutním zlem, není stejně špatný ve všech ohledech. Odmítnutí této premisy by se rovnalo tvrzení, že v rámci existujícího systému nemají Poláci, co by ztratili, ani co by získali a zbývá jim tedy pouze boj za svržení systému. Dobře chápu, že takové stanovisko lze přijmout, ale zároveň je zřejmé, že reprezentanti takového stanoviska se mnou nemohou souhlasit v žádném bodě. Já se však domnívám, že i jim může být tento text k užitku, i když se nehodí k diskusi o merituu věci - může však přispět k lepšímu pochopení lidí zastávajících jiná východiska, a to je taky důležité, alespoň proto, že je jich hodně a že je dobře umět předvídat jejich reakce. Tedy výhrady, týkající se nutnosti shodnout se se mnou ve východisku se v podstatě týkají pouze těch, s nimiž bych chtěl diskutovat o merituu věci. S těmi, kteří se se mnou neshodují už ve východisku, nemá diskuse smysl, ale přesto je tento text určen i jim, aby lépe pochopili stanovisko takových lidí jako jsem já. Soudím totiž, že je to stanovisko reprezentující početnou a významnou vrstvu polské společnosti, což není nikterak v rozporu s faktem, že v tomto

okamžiku je tato vrstva v defenzivě a že ~~její~~ její stanovisko nebylo vlastně nikdy jasně zformulováno a že mnoho lidí nemá bohužel dost občanské odvahy, aby bránili své názory a vyvozovali z nich logické důsledky.

I. Dva modely vztahu vláda - společnost

1. DIAGNÓZA

Máme státnost, avšak nesuverenní. Absence suverenity je zvlášť zřetelná, poněvadž nemáme dokonce ani suverenitu čistě vnitřní, jako ji má Finsko. Co z toho vyplývá?

Lze zdůraznit, že přesto je to státnost a tudíž ně co víc než autonomie. Existujeme jako subjekt v mezinárodních vztazích, a to je důležité, to se počítá. Proto také jsem v dopise adresovaném K. 27.2.79 napsal: "Je lepší nakonec taková státnost, než žádná. Vattel v klasické práci o právu národů řekl, že subjekty tohoto práva jsou země vazalské, zůstávající v nerovném svazku atd., avšak takovými subjekty nejsou země ~~postávající~~ státnosti".

Lze tvrdit, že přes atributy státnosti nemáme dokonce ani skutečnou vnitřní autonomii, protože se nemůžeme domoci sebeurčení ani v záležitostech čistě vnitřních. To je také pravda. Na jedné straně máme tedy něco víc než autonomii a na druhé straně nemáme ani skutečnou plnou autonomii.

Srovnání naší situace s republikami SSSR, např. s Litvou, Ukrajinou a také se situací v jiných satelitních zemích vede však k závěru, že naše autonomie, ačkoliv je neúplná, je dost značná, je naším trumfem, s nímž lze chytře hrát.

Závěr: naše národní autonomie je velmi podstatně omezena příslušností k socialistickému bloku. I když je to v jistém smyslu autonomie založená hluboko, podporovaná atributy státnosti, její hodnota je velmi relativní; přesto ale vytváří situaci, ve které leccos záleží na nás: svou autonomii můžeme zvětšovat moudrým jednáním, ale můžeme ji také oslabit a dokonce ztratit.

Pro společnost je zvlášť bolestný fakt, že politická elita, která v PLR vládne, nemůže být považována za výraz politické vůle všech Poláků, o čemž sama dobře ví. V textu Vlastenectví a stát (srpna 1978) jsem to vyjádřil jako dilema:

"Lze uvažovat tak, že nesuverenní státnost není v podstatě státností naší, že vláda v Polsku dostává svůj mandát od vnějších držitelů moci, což znamená, že nás i nadále zavazují nebo by měly zavazovat normy a vzory patriotismu z období nestátní existence Polska. Můžeme však z této diagnózy vyvodit i jiný závěr : vláda je nesuverenní a nemůžeme jí tedy volat k odpovědnosti za věci, které nemůže změnit; je to vláda závislá, ale nemáme důvodu k tomu, abychom tvrdili, že nechce jednat v našem zájmu; přes absenci suverenity je značně autonomní, ale může z této autonomie něco získat pouze tehdy, když je silná a má společenskou podporu. První úvaha vede jednoznačně k závěru, že spolupráce s vládou se rovná kolaboraci (...). Druhá úvaha naopak vede k tomu, že od polské vlády nelze požadovat nemožné, že odcizení vlády není užitečné ani pro vládu, ani pro společnost, že morální a ekonomické obtíže polského života mají do značné míry situačně systémový charakter a že všechno zlo nesmíme připisovat zlé vůli nebo neschopnosti lidí z vlády". V tomto citátu se hovoří o značné autonomii ~~xxx~~ a my přece víme, že možnosti legálního politického sebeurčení společnosti jsou téměř nulové. Avšak neodvolávám tuto formulaci, jelikož se týkala vlády. Autonomie polské společnosti je nulová, avšak autonomie vlády, podporované atributy státnosti, je na reálný socialismus poměrně značná : pouze díky jí existovaly všechny polské zvláštnosti od politicky silné církve a nekolektivizovaného rolnictva až po svobodu vědy a kultury nepravděpodobně silnou v porovnání s jinými zeměmi reálného socialismu. Z toho vyplývá, že politická autonomie (nemluvíme o suverenitě) polské vlády je deštník, štít, pod nímž lze schovat nevelkou relativně nepolitickou, avšak pro nás nesrovnatelně cennou zvláštnost naší společenské skutečnosti. Tato Sovětským svazem uznávaná autonomie naší stranické vlády by se mohla stát prostředkem zvyšování autonomie společnosti, ale pouze tehdy, kdyby v tom vláda viděla výhodu pro sebe : kdyby například rozšíření autonomie společnosti prohlubovalo její sociální základnu, posilovalo ji a nikoli oslabovalo; Kdyby to pak vedlo k hospodářským úspěchům a k zvyšování prestiže státu, čili ve svých důsledcích, k větší nezávislosti na sovětských mocipánech.

2. DVA MODELY

Jak z toho vyplývá, bylo by pro nás ideálním modelem racionální politické stability maximální využití autonomie vlády k zvětšení autonomie společnosti, a to za předpokladu, že (1) bychom měli vládu a stranu rozumějící společensko-národním tužbám a odhodlané - v hranicích smělého politického realismu - být jejich mluvčím, a (2) že by taková vláda měla maximální podporu společnosti, která by dbala na to, aby partikulární zájmy vládních představitelů (které si nemůžeme odmyslet, protože - jakož i jinde - nemohou neexistovat) nepřevážily nad zájmy celé společnosti a celého národa. Zdá se, že k takovému modelu se blíží vztahy mezi vládou a společností v Estonsku nebo v Litvě. V Polsku to nebylo možné : země je příliš velká, příliš rozdílné jsou názory a zájmy, mnohem slabší je povědomí o nutnosti sjednocení se ve vztahu k Rusku atd. Měli jsme vyšší status a z toho se z jedné strany rodily iluze a politické ambice "nad poměry" a z druhé strany negativní výběr kandidátů pro politickou elitu. Polská stranická elita se nemohla osamostatnit od SSSR, podporována v tom společností nejen proto, že sama společnost měla výhrady k takové představě, a dle zejména proto (což vysvětluje tuto zdrženlivost společnosti), že byla příliš závislá na tisícerych aparátčích, tj. na lidech, které (na rozdíl od aparátníků estonských) tolik nepobužovala ruská arogance (provokující k obraně národních zájmů) a kteří právě proto nebyli schopni uvažovat v kategoriích společenského prospěchu. Ani vládní elita, ani aparát (čím dál více se zaplétající do různých "jednot pochůných zájmů", spojující v quasi symbióze straníky s nestraníky) však neusilovali o politickou konfrontaci se společenskou opozicí. Aby se "vlk nažral a koza zůstala celá", tj. aby nemuselo dojít k riskantním reformám a přesto aby společnost jí byla nakloněna, zvolila Gierkova vláda známou cestu : zahraniční půjčky, liberalizaci ve smyslu "popuštění uzdy" (tj. bez politické koncepce), primitivní nahrávání vlasteneckým citům, akcentování národní solidarity apod.

Tak či onak osvědčené, sílné a společností akceptované stranické vedení bylo v Polsku čirou utopií. Proto se iniciativy chopila společenská elita - nikdy jsem to neodmítal. Tato činnost inspirovaná elitou bezpartijních mohla vést dvěma směry :

1. Vyvíjet nátlak na vládu a manipulovat jí, ovlivňovat mnohem pozitivněji výběr kandidátů na vládní funkce - aniž by se vláda dostala do antagonismu nebo byla kompromitována, protože taková vláda by musela podlehnout nátlaku SSSR i vlastních "tvrdohlavých".

Cílem této taktiky by bylo a) zajištění převahy moudrých pragmatiků nad "tvrdými" v politickém vedení, a b) osamostatnění různých sfér života (nejen kultury, ale i ~~společnosti~~ spolků, nepolitických odborů, částečně i ekonomické činnosti) od politických direktiv, jejich vyvázání z politické sféry, autonomie. Stručně : vláda jednotná (jako dříve), ale maximálně "osvícená", reagující na tlak společnosti a ohraničená ve své působnosti jednak zákonem, jednak tím, že by z jejího vlivu byly určité sféry života vyčleněny. Podmínkou úspěchu tohoto modelu by musela být politická mobilizace, která by nevedla k polarizaci a k izolaci vlády ani k přerušení "transmisního pásma", pomocí něhož by mohla opozice mimo systém (a také politika západních států) mobilizovat opozici uvnitř systému, která by mohla postupně usměrňovat stoupence různých forem "organické práce" a nakonec posilovat pozice stranických "liberálů" v jejich boji s "tvrdohlavými". Ve spojení s rozumnou, provokacím se vyhýbající stávkovou akcí by to musela vytvořit situaci, kdy by jak sovětští vládcí, tak protektoři "tvrdohlavých" museli ustoupit.

2. Druhá varianta znamená politický boj, konfrontaci, polarizaci společnosti a antagonizaci vlády; boj ne o to, aby zvítězila nejmoudřejší frakce vládnoucí elity a aby se dostala do skutečné závislosti na bezpartijních silách, ale boj o bezprostřední spoluúčast na vládě, tedy boj o možnost této spoluúčasti a nikoliv o možnost autonomie. Neusilovalo se tedy v doslovném smyslu o "získání vlády", zcela určitě však o spoluúčast na vládě, rozdělení vlády; nestačila sjiž možnost ovlivňování vládnoucí elity ba ani omezení okruhu působnosti vlády. O nebezpečí této varianty jsem psal v únoru 1980 ve spojitosti s "Raportem DiP" : "Historická zkušenost nás učí, že absolutismus se spíše smíří s omezením působnosti své vlády než s tím, aby se o svou vládu dělil. Domnívám se, že absolutismus ústřední stranické moci není výjimkou, zejména v Polsku, kde politická demokratizace i suverenity vlády je výrazně ohraničena podmínkami geopolitickými."

Byla zvolena druhá varianta a důsledky toho - jak to vidím a jak jsem to předvídal - jsou tyto :

- vláda, která se opřela o holou sílu, ztratila jakoukoliv možnost své legitimizace a podpory společnosti a její závislost na vlastních "tvrdohlavých" a jejich zahraničních podporovatelů vzrostla;

- společnost je buďto pohroužena do apatie, nebo se vyžívá v "destruktivním konfliktu" (J. Reykovski), což paralyzuje vůli k překonání tragické ekonomické krize a tuto krizi prohlubuje;

- Západ ztratil možnost ovlivňovat skutečně pozitivně rozvoj situace : ekonomické sankce postihují bolestně obyvatelstvo, ale na vládě PLR si ničeho nevynutí;

- "transmisní pásmo vlivu" bylo přerušeno, specifická role "lidí středu" se podstatně zmenšila, protože museli rezignovat na svou zprostředkující funkci : jedni se přidali na stranu vlády, druzí k opozici nebo vypadli ze hry poté, co se spokojili s několika symbolickými opozičními gesty.

- izolace vlády se stala skutečností, to znamená ovšem také, že možnost společenského vlivu na vládu se podstatně zmenšila; podmínkou takového vlivu je totiž právě to, že vláda není izolována.

- Navíc tyto zkušenosti budou na dlouho poučením pro stranické vedení, aby neustupovala před tlakem a požadavky společnosti. Kania hovořil o "hříchu", málem se kál, ale čeho dosáhl? Právem v tom byla spatřována slabost strany a tato slabost protivníková (pokud je chápán jako nepřítel, nikoliv jako protivník ve vzájemně akceptované hře) vzbuzuje jedině agresivitu, nikoliv křesťanské city. Cožpak lze nevidět že ani jedna komunistická strana neučinila takové ústupky jako polská (od uznání svobodných odborů přes akceptování - v jistém smyslu de facto - jejich politického charakteru, až po přijetí zásad tajného hlasování na sjezdu), a přesto jí celá aktivní část společnosti vyhlásila boj. Kdo by dnes chtěl dokazovat, že určité zásadní ústupky jsou rovněž v zájmu samotné strany, byl by v situaci nesmírně obtížné. Pochybuji, že by tak mohl navrhopvat bona fide, protože kapitál nenávisti je obrovský.

- Potřeba ideové racionalizace událostí byla také momentem, který činil stranu imunní vůči tlaku společnosti. Myslím, že mnoho členů vlády se stáhlo na pozice Velkopolského : "Pro Poláky je možno učinit mnoho, s Poláky - nic". Tato nesmírně škodlivá formule totiž umožňuje heroizaci výjimečného stavu, který je představován málem jako akt non-konformismu vzhledem k polské nerozumnosti a s cílem záchrany státu, míru v Evropě atd.

Údarem : na mnoho let byla zničena možnost realizace první, "manipulační" varianty činnosti.

Tato promarněná šance kolektivního hnutí (tak či onak koordinovaného) byla při jednotlivých akcích, v celém období postaliniském, nejen možností, ale i skutečností. Mnoho lidí totiž jednalo s představou, že nelze-li systém zničit, je třeba ho alespoň "zlidštit", "ochočit", přizpůsobit jej tradicím a aspiracím společnosti nebo alespoň tomu, co je ve společnosti nejlepšího. "Nepřesvědčení" protivníci systému budou mít pravdu, když řeknou, že cenou za to muselo také být přizpůsobení se systému "legitimizace" systému. Jistě, ale nebyla-li jiná, lepší reálná alternativa, byla to cena hodna zaplacení. Kdyby se totiž vyskytla reálná možnost odmítnout vnucený rámec systému, měli bychom z toho prospěch v podmínkách optimální varianty "reálného socialismu". A co víc : kdyby se nám v rámci systému podařilo dosáhnout lepších hospodářských výsledků, vyšší kultury a efektivnosti práce, lepší disciplíny, vyššího stupně vzdělanosti, historického sebevědomí atd., byli bychom jistě lépe připraveni na změnu systému než v podmínkách úpadku kultury práce, všeobecné demoralizace, čím dál větší zaostalosti a celonárodní frustrace.

Jeden z mých přátel se mne ptal ve svém dopise, proč jsem se stavěl za variantu "antikontrační", proč jsem kritizoval činy přívrženců jiné varianty, když, jak píše, patřím mezi lidi "pocitivé", nemající žádný zájem na podpoře současné vlády. Je v tom nedorozumění : je možné nemít "zájem" na podpoře současné vlády a současně právě proto se hněvat na ty, kteří se svou činností přičinili o to, že ta vláda je dnes taková, jaká je. V politické činnosti je třeba totiž předvídat, co udělá protivník, co udělat může, co udělat musí, řídí-li se pudem sebezáchovy - zejména není-li reálná šance, že tento protivník bude zničen a že tento problém přestane existovat. Koneckonců "zájem" nemusí být egoistický, partikulární. Bylo možno spatřovat vlastní a současně i vlastenecký zájem ve snaze uniknout tomu, co se stalo. A bylo-li tomu tak, nebyl jsem "bez zájmu".

Mněl jsem bytostný zájem na uchování takového stavu relací mezi vládou a společností, který by umožňoval realizaci první ze zmíněných variant událostí. Když už ne kolektivně, tak aspoň individuálně.

II. Úvaha o masovém hnutí

Chápu, že masové hnutí mělo charakter živelný a že nemá smysl v takové situaci užívat racionálních argumentů; oceňuji také - zejména v počátku událostí - velké hodnoty tohoto hnutí a ohromné šance, které otvíralo. Mobilizace tak širokých dělnických mas měla obrovský vliv na vládu i na široké vrstvy straníků, vyvolávala nejen strach, ale působila i na svědomí (bylo by demagogií tvrdit, že vláda a strany sestávaly výhradně z lidí bez svědomí). Byla to kombinace fyzického nátlaku (stávky) a nátlaku morálního, odvolávajícího se jak na proletářský mýtus, tak na národní solidaritu, tolik zdůrazňovanou za časů Gierka. Vytvoření svobodných odborů bylo bezpříkladným činem v zemích "reálného socialismu", bylo třeba učiniti vše pro to, aby tyto odbory byly stabilizovány a staly se prvkem systému. Bohužel učinilo se vše pro to, a by byly přeměněny v politický terén pro boj s tímto systémem. Zde vidím velkou chybu opoziční inteligence, ale o tom později.

Můj korespondent se odvolává na italské komunisty, kteří soudí, že Solidarita "dávala rudým větší šanci než Pražské jaro". Že by opravdu?

Nedokážu analyzovat celou taktiku Solidarity, působily v ní nejrůznější proudy, bylo by o tom třeba napsat celou knihu. Omezím se proto na tři momenty v historii Solidarity, které - podle mého názoru - toto stanovisko italských komunistů potvrzují.

1. Organizace Solidarity podle teritoriálního principu a registrační krize. Denis MacShane, odborový funkcionář, potvrzuje, že teritoriální princip a spojení všech kategorií pracovníků v jedné odborech bylo něčím unique to Poland. Bylo jasné, že v takové organizaci budou specifické odborářské zájmy podřízeny obecnějšímu cíli a že tímto cílem může být pouze vytvoření platformy pro politický boj (a jakmile je tato cesta zvolena, tak uhnout z ní již nelze!) Hovořilo se o tom bez rozpaků, přímo. Pod vlivem tohoto politického argumentu rezignovalo se na založení zvláštního svazu vědeckých a technických pracovníků (ačkoliv předtím byla kritizována ZNP, že nereprezentuje specifické zájmy ani vědců ani učitelů, protože seskupuje v jedné odborářské organizaci celé podniky, zároveň s administrativou

a uklízečkami). Byla to rezignace na ideu trade union, tj. obrany specifických zájmů různých odborářských skupin.

Při registraci vzplanul spor o "vedoucí úlohu strany". Kdyby se usilovalo o stabilitu dosažených výsledků, o vyzkoušení, zda může "reálný socialismus" koeexistovat se svobodnými odbory, nebyl by o to spor, protože z uznání vedoucí úlohy strany ve státě (odsouhlasené předtím v dohodách) by devyplývala podřízenost odborů - pokud by chtěly být pouze odbory.

2. Bydgoš. Film, který zachytil průběh rozhovorů Rulewského s milicionářem, naprosto jasně potvrdil demagogický styl prohlášení Rulewského. Mohl čestně opustit sál, kdyby chtěl, a byl povinen uvědomit si nebezpečí. Newsweek v článku z 25.12.1982 píše, že Bydgoš byla provokací EGB - je to velmi pravděpodobné, těžko si přece představit, že by EGB neměla své lidi v polské polici a jestliže je to pravda, pak oni byli těmi "neznámými pachateli", a proto nebylo ani možné jejich odhalení a potrestání. Nejvážnější na tom však je, že bydgošští mluvčí Solidarity, vystupující ve jménu Solidarity venkovské, daleko překročili hranice všech dohod i sám statut Solidarity - to skutečně, ex defitione, nemohl být zájem odborů! Nedá se proto mluvit, že pouze vláda nedodržovala dohody a že nebyla provokována. Bylo třeba se stůj co stůj vyhnout provokacím a v bydgošských událostech bylo provokačním aktem bohužel nejen zbití členů Solidarity.

3. Rozhodnutí a rozhovory v Radomi a Gdaňsku koncem r. 1981. Prohlášení nedůvěry vládě, referendum ve věci tajných voleb, záruky Solidarity směrem k SSSR (z jeho hlediska to byla idea směšná a provokující - to bylo třeba si uvědomit!) a nakonec generální stávka 17. prosince! Realizace těchto plánů by zcela jistě znamenala největší ohrožení systému a vlády, proč se tedy myslelo, že se systém a vláda nebudou bránit? Jestli se doufalo, že "Poláci nevystoupí proti Polákům", tak to bylo spojení revolučního zápalu s krajní, až nepravděpodobnou naivitou.

Zdá se mi, že tento maximalismus a současně taková naivita nebyly bymožné bez jistých teorií usilovně hlásaných poradci z řad inteligence. Myslím, že jsme se setkali se situací, kdy inteligence spatřovala záruku svého wishful thinking v dělnících a dělníci v inteligenci. Z jedné strany pocit: "jsme neporazitelní, protože

s námi jdou masy", z druhé strany zase ,přesvědčení : "můžeme jít směle, protože s námi jsou moudří lidé". Kolik tragismu bylo v tomto chvilkovém superoptimismu!

III. Tři teorie a jejich omyly

Inteligence vytvořila tři teorie, které vedly Solidaritu k cestě "pokojné revoluce" (tj. k cestě konfrontace, sloužící jako kouřová clona frázím o "dialogu"). Autory nebo spoluautory těchto teorií byli lidé mně blízcí, často přátelé, a proto mi není příjemné, že je kritizují. Jsem přesvědčen, žeť byly hlášány v dobré víře, pochybuji pouze o druhé z nich, kterou považují až za příliš podivínskou než aby ji bylo možno akceptovat v doslovném znění, a to nejen z důvodů taktických.

1. Teorie evolučních změn, ale vynucených cestou konfrontace, tj. teorie, která hlásá (na rozdíl od dřívějšího "revizionismu", že uvnitř strany nejsou takové síly, které by bylo třeba podporovat proti jiným silám, že nemá smysl stavět mosty mezi rozumnějším křídlem strany a bezpartijní opozicí, velká vládní elita je vlastně stejná a změny je třeba "vynutit" jedině tlakem zvnějšku. Omyly této teorie (hlášané, mimo jiné, předním ex-revizionistou) jsou podle mne tyto :

- Chybná analogie s mezinárodní politikou. Můžeme souhlasit s tím, že ve vztahu k SSSR je třeba uplatňovat politiku "vynucování" a nikoliv "přizpůsobování" (détante)., ale nevyplývá z toho, že opozice v Polsku si může něco na vládě "vynutit" stejným způsobem, jakým si mohou něco vynucovat na SSSR Spojené státy. Ty mají totiž k tomu v pohotovosti fyzickou, vojenskou sílu, zatímco polská opozice takovou sílu mít prostě nemohla. Podceňování tohoto zásadního rozdílu podporovalo tendenci k podceňování skutečnosti, že vláda v Polsku si udržela kontrolu nad vojenským aparátem a mohla jej použít.
- Kdo nemá k dispozici fyzickou sílu, musí spíš manipulovat než si "vynucovat". V letech polské obnovy měla opozice skutečně silný prostředek vynucování - stávky, ale bylo třeba se rozhodnout : buďto jsou stávky součástí autentické revoluce, tj. boje

počítajícího s eventualitou "násilné" konfrontace, nebo je do-
držována zásada evoluce systému a v tom případě měla stávkové
akce provázet též snaha o manipulaci protivníka. Pokud by šlo
o to druhé, bylo by nejsilnější zbrání této manipulace, kdyby
se rozbíjela jednota protivníka co nejhlásitějším zdůrazňová-
ním, že se nebojuje se stranou a vládou, ale pouze s "tvrdohla-
vými" ve vládní elitě. Teorie, o které hovořím, však hlásala, že
ve vládní elitě jsou všichni stejní. Užijou-li slov mého korespon-
denta, razila tato teorie cestu "všeobecnému přesvědčení, že s
rudými není o čem mluvit a že nemá smyslu "napravovat" systém.
Na to však, jak se zbavit "rudých" a systému, tato teorie odpo-
věď nedávala.

- Za prostředek "vynucování" se považovala mobilizace mas, která
měla demonstrovat, na čí straně stojí většina. Ustavičně se šer-
movalo argumentem "przytlaczejacej większości". Nebralo se v úvahu,
že "většinou" lze argumentovat jenom tehdy, jestliže jsou předem
známy regule hry, jako například, že menšina je povinna ustoupit
většině. Tato dohoda existuje v liberálních demokraciích, a proto
menšina, která ustupuje většině, tak činí v rámci této dohody.
Ale víme přece, že komunisté taková pravidla hry neuznávají!
Víme, že by je v Polsku nemohli přijmout, i kdyby chtěli, protože
by jim to nedovolili sousedé - vyřkli by totiž nad sebou ortel
smrti. Šermování argumentem "většina je proti vám" pomáhalo proto
~~xxx~~ "tvrdohlavým", kteří doporučovali mávnout rukou nad pokusy o
získání většiny.
- Neznamená to ovšem, že se strana nesnažila o rozšíření své spo-
lečenské báze a legitimacy své vlády - legitimacy jak "dělnické",
tak národní. Kania si to například velmi přál. To zejména nabíze-
lo obrovské možnosti k manipulacím - možnosti "dávkování" této
legitimity, podmíněčných příslibů společenské podpory atd. Ale
teorie, o níž hovořím, nedovolovala takové pokusy, protože vedla
k ostentativnímu chápání celé strany jako nepřítel, od něhož
nebylo možno očekávat, že ustoupí "z dobré vůle". Podceňovala
možnost uplatňování morálního nátlaku na stranu, dokonce vůbec
znemožňovala takový nátlak, protože není možno vyvíjet morální
nátlak na někoho, s nímž nás morálně nic neváže. A přesto tvůr-
ci této teorie věděli, že polští komunisté usilují sice alespoň

o částečnou legitimitu své vlády, ale nemusí ji mít, mohou se bez ní obejít, a věděli i to, že bude-li většinou neuznána zákonitost jejich vlády, může je to přimět k tomu, aby použili jiných prostředků, jak se u vlády udržet.

- A nakonec psychologická chyba : je třeba umožnit protivníkovi, - zvláště je-li nebezpečný - aby vycouval se "zachováním tváře". Konfrontační styl záskávání ústupků, zdůrazňování, že všechny ústupky jsou chápány jako "vynucené" (i kdyby tak opravdu bylo) protivníka ponižoval a vedl ho k sevření svých šiků a k myšlenkám o odplatě.

2. Teorie o zřízení "samosprávné republiky" se zachováním kontroly strany nad všemi obory klíčového významu strategicko-hospodářském měla "zabezpečit" zájmy SSSR a vyvrátit podezření z úsilí "zmocnit se vlády". Uvažuji, zda autor této teorie (protože byla to teorie jednoho autora) ji hlásal bona fide : zda skutečně věřil, že ve státě, který nazýval totalitním, mohla vzniknout samosprávná republika, že komunistické straně (bez užití násilí) bylo možno vzít kontrolu nad výrobními podniky a celým územím a nechat ji vládnout pouze "nahore"? V článku nazvaném "Konec účtování" jsem to označil za "vrchol pokrytectví nebo vrchol hlouposti"; dnes uznávám, že jsem se dal unést emocemi a že je třeba položit důraz na taktickou obratnost této teorie v mobilizaci a usměrňování masového protestu. Dovolujeme zejména odmítnout podezření z vládychtivosti a současně vtisknout politický charakter lokálním konfliktům a přitom vysekávat kořeny vlády "zdola". ~~Nebyla~~ Nebyla to zajisté touha po moci v leninském smyslu, tj. útok na centrum vlády, přesto to vedlo k celkové destrukci systému, protože podstatou komunismu je vláda "zdola nahoru". Bylo též možno v tom spatřovat realistickou pochybnost o vítězství ve válce s hlavními silami protivníka a v souvislosti s tím též úvahu o možnosti jisté decentralizace bojové činnosti, tj. nahradit totální boj vhodně koordinovanou činností partyzánskou.

Na stránkách Glosu byl zmiňován Abramowski, který vyzýval k organizování společenských sil bez účasti státu. Abramowski jednak působil v době, kdy ekonomika nebyla zcentralizována a zestátněna, jednak jeho idea družstevní "republiky" byla přece jenom méně utopická než idea "samosprávné republiky" v Polsku. Až stydno upozorňovat, že bez zásadní, celý systém bořící hospodářské decentralizace nebylo možno mluvit o žádném organizování společenských sil bez účasti státu. Ale nejde zde o Abramowského. Kdyby se Solidarita roz-

hodla trvat na svém rozhodnutí o - například - rozdělení kapitálu a deviz, zahraničního obchodu atd., žádala by značnou část vlády; kdyby však nežádala, byla by tato "samosprávná republika" pouhou součástí systému a nikoliv něčím, co by fungovalo mimo systém, tj. prvkem státní struktury a také ne něčím, co by se podobalo ilegálnímu státu v době okupace (porovnání, jehož užil autor této teorie).

Neodvážil bych se domnívat, že hlasatelé této teorie si neuvědomovali toto všechno, nepovažují je za hlupáky. Avšak myslím si, že - na rozdíl od Abramowského, uznávaného za patrona KORu - traktovali teorii "samosprávné republiky" jako nástroj politického boje. Nechtěli ani nepokoje, ani barikády, ale ani uklidnění nálad, chtěli místo toho institualizaci konfliktu, udržení politické mobilizace mas a pozvolné rozrušování systému "zdola". Na podzim 1981 se hovořilo, že to bez rozpaků, že "samosprávná" reforma nepomůže hospodářství, spíš naopak (sic!), ale místo toho umožní eliminaci nomenklatury, vytvoří prostor pro politický boj a cestu k postupné "auto-finlandizaci" Polska.

Zásadní ohybou tohoto uvažování bylo, jak se ukázalo, že přeceňování hlouposti protivníkovy a nedocenění jeho vůle i možnosti bránit se.

3. Třetí teorie je snad "kolektivním" dílem a - pokud je mi známo - nebyla nikde patřičně zdůvodněna a rozvinuta. Je to teorie "sebeomezující revoluce" - teorie, která hlásá, že hnutí obnovy bylo v Polsku v podstatě revolucí, ale revolucí, která sama sebe "omezila", tedy (podle této teorie) revolucí výjimečně moudrou, vyhovující požadavkům politického realismu.

To poslední ve mně obzvlášť vzbuzuje pochybnosti. "Sebeomezující revoluce" nese sebou téměř všechna rizika revoluce (polarizace sil, konsolidace sil protivníka, antagonizace vlády), nemá však sílu skutečně radikálního revolučního hnutí. Aby revoluce zvítězila, musí se "rozmáchnout" a to vylučuje "sebeomezení". "Sebeomezující revoluce" je revolucí zvnitřku paralyzovanou. Soudím, že žádná revoluce neměla u nás šanci na vítězství, ale nejrealističtější byla bezpochyby revoluce radikální, "bez omezení".

Situace, v níž se tato teorie zrodila, je situací typicky polskou. Moderátoři, kteří byli povinni udělat vše pro to, aby k revoluci nedošlo, připojili se k ní pod morálním nátlakem ideje solidarity s národním hnutím, načež dělali vše pro to, aby revoluce nebyla

příliš revoluční (zapomněli na Mickiewiczovo varování, že "v revoluci je třeba být revolucionářem"). Takže radikálové křižují plány moderátorů a ti - v nejlepší víře - se stávají balastem revoluce, k níž se připojili. Tak tomu bylo přece v r. 1963! ~~Proč~~ Proč se neumíme učit z vlastní historie?

Jiným poučným příkladem z dějin ideje "sebeomezující revoluce" je Plechanov. Hlásal ideu, že ruská dělnická třída musí dokončit revoluci, ale takovou revoluci, která po svržení carství předá vládu nikoliv socialistům, ale "buržoazii". Velice pěkně zdůvodnil, že je to nezbytné, protože Rusko musí projít stadiem kapitalismu, a proto musí dělnická revoluce "omezit" své cíle. Nepomyslel však na to, že revoluce se musí rozmáchnout a jakmile se jí to podaří, nebude chtít a ani nebude moci "omezit se". Měl pravdu, jak se ukázalo, když předvídal tragické důsledky předčasného uchvácení vlády revolučními marxisty, ale měl také odvahu přiznat před svou smrtí, že zvolil úplně špatnou linii politického hnutí: bylo třeba "omezit se" buďto od samého počátku, tj. nerozvíjet revoluční agitaci socialistickou, nebo, jako Lenin, odhodit "sebeomezující" ideu.

Možná by se v Polsku i tak události rozvinuly revolučním směrem, i když to nelze dokázat. Bezpochyby se inteligence řídila zmíněnými teoriemi, a proto vycházela z chybných předpokladů.

Byli však lidé, kteří neměli žádné iluze, předvíдали tragické finale, a přesto se plně připojili k tomuto hnutí. V r. 1978 jsem hovořil na téma rostoucí polské opozice s člověkem, který se později stal jedním z hlavních poradců Solidarity. Říkal tehdy, že předvídal úplnou porážku opozice pomocí chilských metod (na to jsem odpověděl, že v chilské metody v Polsku nevěřím), že to vyplývá zákonitě z logiky systému, ale že on se přesto hodlá připojit k opozici z morálních důvodů.

Mnoho intelektuálů, a to těch nejlepších, jednalo pod vlivem takového morálního imperativu. Skláním se před tímto postojem jako před postojem morálním, nemohu jej však akceptovat jako postoj politický. Politika je totiž "uměním možného", jde v ní o činy, a nikoliv o demonstraci etických postojů. I kdyby šlo o symbolická gesta velkého významu, která by mohla ovlivnit představivost a aspirace příštího pokolení. ~~Avšak~~ Avšak v tom případě je třeba důkladně zvážit cenu,

kteřou zkaplatí za taková gesta nejen jednotlivci, ale celé pokolení žijící dnas a toužící žít lépe. *
x

V západním Německu se vyskytl názor, že Solidarity, kromě toho, že čerpala ještě z jiných zdrojů, realizovala v praxi ideu Rosy Luxemburgové - ideu "revoluční masové stávký". K tomu je možno dodat, že někteří intelektuálové stejně nevědomky následovali jinou teorii Rosy : teorii doporučující připojit se k hnutí mas a {ž tehdy, kdy je evidentně odsouzeno k porážce a zvítězit může jedině "posmrtně" - jako legenda odkázána budoucnosti.

IV. Reflexe na téma úrovně myšlení

Co jsem až dosud napsal, je lepší nebo horší interpretací názorů dosti značné části polské inteligence. Jedině notorický u nás nedostatek občanské odvahy způsobil, že tyto názory nebyly zveřejněny v letech 1980-81 s větším důrazem a že se nestaly samostatným činitelem v tehdejších událostech. Zpočátku se zdálo, že tyto názory budou charakteristické pro DiP, později se však ukázalo, že většina "dipovců" nedokázala setrvat na pozicích zprostředkovatele mezi opozicí a stranou a dala se unést "revoluční vlnou".

To, co chci napsat teď, bude však mnohem méně reprezentační. Reprezentační postoje polské inteligence patří k syndromu demokraticko-socialisticko-vlasteneckému, já jsem zase blíže idejím a hodnotám klasického liberalismu - idejím v Polsku málo známým a mylně ztotožňovaným s politickou demokracií. Jednoduše řečeno étos demokracie (pokud není omezena liberálním chápáním právě jednotlivce) je étosem kolektivismu, stejně jako étos socialismu a patriotismu, a étos liberalismu je však rozhodně antikolektivistický. (Polská tradice svobodomyšlnosti je antiautoritativní, ale nikoliv liberální.)

Podle běžného názoru byla Solidarity silným hnutím ve jménu národní svobody; mnoho publicistů v ní vidí pokračování "romantických" bojů za nezávislost a uvažuje o ní v rámci "národní otázky v Polsku". Mám za to, že je to pravda jen částečně, že vlastenecká ideologie Solidarity byla ve skutečnosti jen beranidlem proti protivníkovi. Patriotismus a nacionalismus jsou u nás silou, ale nezámostatnou, užívá se jí jako nástroje. Nejdříve tak činila strana s poukazem na německé revanšisty, potom "sionisty" a různé "warcholy"

ohrožující polskou realitu; načež Solidarity, nemajíc čas na vypracování konsekventní ideologie, chytila se také tradičního patriotismu, aby připomněla protivníkovi nedostatek národní legitimacy jeho vlády. Počty byly zajisté autentické, ale představa, že Solidarity je hnutí bojující hlavně o národní svobodu, je přece jen přemrštěná.

Toto hnutí mělo mnoho pěkných rysů, hodných největšího obdivu - zejména na samém začátku, kdy bylo hnutím dělnické elity. Avšak od chvíle, kdy se stalo hnutím masovým, začalo být výrazem průměrné mentality, která je ovšem dílem "reálného socialismu",

Co tím myslím :

1. Socialismus je víra v magickou sílu politických prostředků. Vláda dává, vláda nás řídí, vláda produkuje, všechno může atd. Je-li tomu tak, přinutíme tedy vládu, aby dávala víc. To charakterizovalo mentalitu většiny Poláků. Navíc i typický pro socialismus voluntarismus, "chtivost", víra ve všemocnost politické vůle podpořené silou (silou stávek v případě Solidarity, policejním aparátem v případě vlády). Solidarity se teoreticky domáhala tržních mechanismů, nadšeně se tleskalo Kurowskému, když oslavoval přednosti autoregulace, zejména když sliboval, že tržní mechanismus nás nejen rychle vyvede z krize, ale navíc zvětší rovnoprávnost. V praxi se však neusilovalo o oddělení ekonomiky od politiky, o omezení všemocnosti politiky, naopak, vyžadovalo se diktování cen politickými prostředky, i když s účastí životně na tom zainteresovaných mas! Tak tedy neměly o tom rozhodovat anonymní mechanismy, ale politická dražba. Je-li podstatou totality (na rozdíl od autoritarismu) všemocnost politické vlády, pak můžeme potvrdit, že se usilovalo o to, aby byla uchována totalita v zdemokratizované podobě. Totalita, jak soudí Hayek, není přece logickým opakem demokracie; je opakem limited government (demokratická vláda může být zase unlimited a také k tomu směřuje) a nic nenasvědčovalo tomu, že vůdcové Solidarity tomu rozumějí. A ani se nedivím.

2. Nebojovalo se se sovětizací, pokud jde o vztah k práci. Jestliže sovětizace (viz souborný portrét homososa u Zinověva) znamená "právo na nicnedělání", vyrovnání dolů "ať se stojí nebo se leží", lajdáctví, zmetkaření i obyčejné zlodějství, pak se náš národ bohužel po této stránce vyrovnal Rusům, ba je i předčil, protože bylo méně strachu a více tolerance shora. Přímo africká korupce nebyla monopolem pouze

vlády, účastnil se na ní, kdo jen mohl. V této situaci globální rozhršení společnosti a to navíc ve spojení s postulátem egalitářství, postulátem zmocňujícím se nejen "privilegovaných", ale i dobře pracujících, znamenalo rezignaci na "vyrovnání vzhůru". Všechna vina byla svalována na systém a vládu a přece je třeba říct, že tento systém nebyl zdaleka něčím vnějším. Společnost se stala jeho součástí, podléhající - a to dost snadno, všem nástrahám demoralizace, které tento systém plodil. Zadruhé : jestliže by měl "systém" odpouštět nám, společnosti, pak bychom museli odpouštět i my "jim", vládě, protože determinismus systému se týká v první řadě lidí z vlády.

Nepsal bych o tom, kdyby nebyla Solidarita představena jako hnutí "morálního udravení". Byly i takové situace, chceme-li dýchat Solidaritu jako hnutí morální obrody, pak ovšem nutno souhlasit s Grzegorzem, který toto hnutí podrobil kritice z hlediska křesťanské morálky. Použil špatného termínu, když psal o étosu "godnosciovym" a stavěl jej do protikladu s pokorou, ale měl pravdu v zásadní věci : jestliže má kritika sloužit morální obrodě, pak je třeba ji začít od sebe sama, vyhýbat se agresivitě a nepodřizovat ji momentální politice. Osobně si myslím, že v moralistice Solidarity bylo příliš málo sebekritiky, příliš mnoho projevů sebeomlouvání i národní sebechvály. Příznačným rysem mentality "homosovů" byl nedostatek "etiky výrobců" (viz Sorel, Brzozowski), úplně zastíněný étosem "distribuční spravedlnosti".

3. Tento étos byl étosem antiindividualismu, antiliberalismu, což se také samozřejmě zrodilo v rámci "reálného socialismu". V programu Solidarity byl i postulát určování "společně dovoleného maxima", tedy pověření, aby vláda odnímala jednotlivcům vše, co by přesahovalo toto "dovolené maximum", zcela bez ohledu na legálnost prostředků, jimiž byl tento majetek získán. Nazval jsem to "ideálem přísně kasárenským" (W stronę przeciętności, Polityka č. 27, 1981). Nešlo mi o to, na jaké úrovni bude stanovena tato hranice (např. jedno nebo dvě auta v jedné rodině), ale o sám princip. Svoboda jednotlivce je přece v tom, že si může dělat, co chce - v rámci právně stanovených pravidel hry; tato pravidla mohou být třeba velmi egalitní (např. zavedením progresivních daní), ale nemají právo ohraničovat - v žádné sféře -

horní hranici cílů (ani samotné cíle), jichž může jednotlivec dosáhnout při dodržování oněch pravidel hry. Jinak to není hra, nikdo nevyhrává ani neprohrává, není žádná svoboda, jsou pouze direktivy. Neexistuje právo v liberálním, kantovském smyslu, existuje právo pouze ve smyslu "rozkazu". Nejdále sahající postulát Solidarity je z tohoto zorného úhlu odrazem způsobu myšlení, vlastního systému "nařizování a distribuce" čili "reálného socialismu".

Tato mentalita kvetla v Polsku v době výjimečného stavu, kvete i nyní. Nevraživost vůči soukromému sektoru, přesvědčení, že "lépe méně, ale stejně" se stále objevuje na stránkách tisku a publicisté, kteří s ní bojují (např. Toeplitz) mají pocit, že jdou "proti proudu".

V článku napsaném anglicky na začátku prosince 1981 (a po 13.12. nepublikovaném) jsem uvažoval takto :

Znamená-li socialismus (tj. reálný socialismu) :

- egalitářství a kolektivismus

- primát politiky nad ekonomikou, zrušení tržních zákonů, víru, že politická vláda může a musí regulovat všechno v životě společnosti, znamená-li v tomto smyslu víru v neohraničenost politické vlády, i kdyby to byla vláda demokratická a byla výrazem vůle většiny,

- znamená-li pohlcení soukromých práv právem veřejným, zredukování práva na roli nástroje takové či onaké hospodářské či sociální politiky, což očividně musí nést sebou i podceňování osobních práv jednotlivce, práva vlastnictví, privátních kontraktů apod.,

jestliže toto všechno je podstata socialismu, pak Solidaritu je třeba vidět jako socialistické hnutí mas, hnutí usilující o participaci na vládě nebo o její převzetí, ale nikoliv jako hnutí omezující prostor vlády ve jménu svobody jednotlivce, hnutí směřující nikoliv k oddělení ekonomiky od politiky, ale spíš k demokratizaci politické kontroly nad ekonomikou. Je to tedy hnutí demokratické, ale nikoliv liberální, hnutí bojující s autoritářstvím, byrokratickým kolektivismem nikoliv ve jménu individuálních hodnot, ale ve jménu demokratického kolektivismu mas. Toto hnutí usiluje rozdělit, decentralizovat politickou vládu, ale neuvědomuje si dostatečně nutnost ohraničení rozsahu kterékoliv politické vlády, včetně vlády demokratické. V tomto smyslu můžeme říct, že politické myšlení představitelů Solidarity bylo neblaze poznamenáno duchem socialistického totalitářství - i přesto, že verbálně odsuzovali všechny podoby totalitní vlády.

Chtěl jsem psát ještě o aktuálním stavu uvažování inteligence, ale tento text je již tak příliš dlouhý, a to, co si o tom myslím, je možno si z něho odvodit.

S čím hlavně nesouhlasím, je neochota ke kritice a sebekritice, sebeheroizace, antiintelektualismus, pokračování wishful thinking, především pak ulpívání na pozicích národního tabu, nedostatek tolerance k jiným názorům, moralistní odsuzování lidí snažících se distancovat od státních^d emocí a jimi diktovaných názorů. Před kléty bylo v posměchu "bohatýrství", distancování se od "posměváčků" bylo dokonce podezřelé, mohlo totiž znamenat sympatizování s "moczarowei". Ale zkusil někdo dnes vtipkovat kolem Solidarity, kolem národních slavností u příležitosti kdejaké stávky, kolem Panny Marie v klopě kabátu nebo kolem vřavy, kterou vyvolala zpráva o zvýšení cen cigaret. Jestliže kritika vážně myšlená je nepřijatelná, což teprve satira!

Proto také kritizují, protože o kladech naší obrody bylo už napsáno hodně, ale kritizováno bylo málo. Ale i já vidím klady. Hlavním z nich je získaná zkušenost. Nikoliv legenda pro příští pokolení (na co myslí jeden z mých korespondentů), ale zkušenost v masovém rozměru, která přispěje k tomu, že příště si budeme počínat účinněji, moudřeji (to se týká i strany, i ona musí tuto zkušenost k hluboce promyslet). Podmínkou pro využití této zkušenosti je však kritická mysl. Nesmíme dopustit, aby ji nahradilo budování kapliček a pěstování romantických legend.

Skončím citátem z Gombrowicze :

"... národ (jakož i kterýkoliv kolektiv) nás může zviklat a to i v nejpevnějších našich jistotách. Musíme být tak vybaveni psychicky, abychom byli současně s národem i za národem - a zejména nad ním." Jde totiž o to, aby "naše přirozená láska k němu, pevné a na naší vůli nezávislé těsné spojení s ním" bylo doplněno chápáním národu jako nebezpečné síly, před níž se musíme mít na pozoru" (Trans-Atlantyk).

Poznámky :

DiP - skupina o názvu Zkušenost a budoucnost sdružující zejména vědce.
Moczarowci - Moczar, představitel reakčního křídla gomulkova vedení s nacionálně rasistickými tendencemi, jež se zejména projevíly při březnovém pogromu proti studentům a intelektuálům v roce 1968.

